



**VEDA,
vydavateľstvo
Slovenskej akadémie vied**

Slovenská akadémia vied
Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra

Recenzenti:

prof. PhDr. Miroslav Dudok, DrSc.
doc. Mgr. Martin Ološtiak, PhD.

Jazykovedné dielo Ľudovíta Štúra v historických a súčasných interpretáciách

*Zborník príspevkov z vedeckej konferencie
k 200. výročiu narodenia Ľudovíta Štúra*

Editori:

Slavomír Ondrejovič

Jaroslava Kmit'ová



VEDA,
vydavateľstvo
Slovenskej akadémie vied

Bratislava 2017

- © Adam Bžoch, Juraj Dolník, Adriana Ferenčíková, Ján Kačala, Ľubomír Kralčák, Konstantin Lifanov, Helena Ľos Ivoríková, Katarína Muziková, Slavomír Ondrejovič, Marta Pančíková, Jana Pekarovičová, György Rágyanszki, Jana Skladaná, Pavol Žigo, Mária Žiláková, 2017
- © Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 2017
- © VEDA, vydavateľstvo SAV, 2017

Poznámka editorov

Zborník Jazykovedné dielo Ľudovíta Štúra v historických a súčasných interpretáciách obsahuje štrnásť príspevkov, ktoré sme zoradili v zhode s tým, v akom poradí vystúpili prednášatelia na konferencii. Jeho súčasťou je menný a vecný register. Pri zostavovaní menného registra sme brali do úvahy len tie mená, ktoré sa vyskytujú v textoch jednotlivých autorov zborníka. Do registra neboli zaradené mená autorov textov, ani mená nachádzajúce sa v zozname literatúry. V registri uvádzame meno Štúr, ktoré sa vzťahuje na Karola Štúra. Ľudovíta Štúra ako dedikanta zborníka v registri neuvádzame. Vecný register obsahuje pojmy a termíny, ktorým venujú autori osobitnú pozornosť, príp. sme ich považovali za vhodné uviesť z hľadiska metodologického zamerania autorov.

**Slavomír Ondrejovič
Jaroslava Kmit'ová**

Obsah

Príhovor riaditeľa Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV.....	7
J. Dolník: Myšlienkový svet Ľudovíta Štúra	9
S. Ondrejovič: Ľudovít Štúr a Martin Hattala	22
P. Žigo: Ambície, doxy a paradoxy Ľudovíta Štúra	32
Ľ. Kralčák: Explanačný základ Štúrovej gramatiky	42
K. Lifanov: Kodifikácia Ľ. Štúra ako dôsledok zmeny jazykovej situácie na Slovensku	56
J. Kačala: Idey Jána Hollého medzi Štúrovými dôvodmi za spisovný jazyk na stredoslovenskom základe	68
A. Ferencíková: Štúrova kodifikácia vo svetle nárečových výskumov	80
A. Bžoch: Tri slovenské preklady Štúrovho „Slovanstva a sveta budúcnosti“	103
K. Muziková: Štúrovská kodifikácia v praxi	117
G. Rágyanszki: Slovenská Mluvňica Štefana Jančoviča.....	135
J. Skladaná: Frazeológia v diele Ľudovíta Štúra.....	150
M. Pančíková: Ohlasy na slovenčinu a Slovensko v poľskej tlači	159
J. Pekarovičová - H. Ľos Ivoríková: Ľudovít Štúr očami zahraničných slovakistov	176
M. Žiláková: Prívrženci Ľudovíta Štúra na dolnozemských jazykových ostrovoch.....	189
Menný register	202
Vecný register.....	204

Príhovor riaditeľa Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV

Vážené dámy a páni,

dovoľte, aby som Vás privítal na konferencii s názvom *Jazykovedné dielo Ľudovíta Štúra v historických a súčasných interpretáciách*, ktorá sa koná pri príležitosti 200. výročia od narodenia Ľudovíta Štúra. Všetci sme si všimli, že toto dvojsté výročie drží v napätí celé Slovensko a že akcií, ktoré chcú vzdať hold tejto vedúcej osobnosti národného obrodnia a kodifikátorovi spisovnej slovenčiny, je v súčasnosti neúrekom u nás doma, ale miestami aj v zahraničí. Bolo by veľmi zvláštne, keby Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV ostal od tohto trendu v akomkoľvek zmysle bokom. Spomedzi desiatok doterajších akcií roku 2015 sa mi v tejto chvíli žiada – pred našou konferenciou – spomenúť aspoň tri udalosti:

- a) multižánrovú akciu s názvom *Štúr-žúr*, ktorú „vymyslela“ a so svojím tímom zorganizovala dr. Lucia Satinská z Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV: podujatie malo totiž mimoriadny ohlas na celom Slovensku;
- b) Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre vydala obsiahlu publikáciu *Ľudovít Štúr Jazykovedné dielo*, ktorú pripravil kolektív pod vedením prof. Ľubomíra Kralčáka. Je to ďalší dôležitý krok ku kritickému (akademickému) vydaniu (jazykovedných) spisov Ľudovíta Štúra, po ktorom sa na Slovensku už dávno volá;
- c) prednedačnom sa objavil aj nový preklad diela Ľudovíta Štúra *Slovanstvo a svet budúcnosti*, ktorý však ešte len čaká na svoje kritické zhodnotenie.

Na našej konferencii vystúpi 15 renomovaných autorov, zväčša jazykovedcov, ktorí sa Štúrovi a jeho dielu venujú dlhodobejšie. Zdalo by sa, že o Ľudovítovi Štúrovi bolo napísaného už toľko, že iba ťažko možno

priniesť o jeho jazykovednom diele niečo nové. Silné autorské zastúpenie a premyslený program konferencie však dávajú tušiť, že sa môžeme dočkať aj v tomto smere viacerých prekvapení. Som rád, že je medzi nami aj známy štúrovský znalec a polemik prof. Ľubomír Ďurovič, hlavný autor nového akademického vydania *Nauky reči Slovenskej* z r. 2006, ktorý je zárukou dobrej diskusie. To však platí aj o mnohých ďalších protagonistoch dnešnej našej „sednice“.

Želám nám všetkým príjemnú a tvorivú atmosféru, takú, s ktorou by mohol vysloviť spokojnosť aj sám Ľudovít Štúr.

27. 10. 2015

Slavomír Ondrejovič,
riaditeľ Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

Myšlienkový svet Ľudovíta Štúra

Juraj Dolník

Filozofická fakulta Univerzity Komenského Bratislava
juraj.dolnik@fphil.uniba.sk

The mental World of Ľudovít Štúr

This paper deals with the philosophic background of Štúr's approach to the national problem of the Slovaks in Hungary, of his explanation of the claim of this people to own national life and of his argument for the codification of the Slovak literary language as well of his attitude to Russia after the Revolution of 1848. The author suggests that Štúr's thought was marked by the dichotomy of the European philosophic tradition. He was a Platonist previous to 1848/49 while after the unsuccessful Revolution he inclined to the interpretation of the world in accordance with Anti-Platonism. When he believed in a good result of the national movement and he was in the forefront of the struggle for Slovak's national rights as a visionary the Platonic thought was useful but in the period of his Utopianism he became an Anti-Platonist since he was exposed to the reality that directed him towards pragmatism. The paper shows this philosophic dichotomy manifested itself in Štúr's intellectual activities.

Key words: Ľudovít Štúr, philosophy, Platonism, visionary, Utopianism, Slovak National Movement

Myšlienkový svet Ľ. Štúra obsiahol obidve makro-paradigmy európskej mentálnej kultúry: platónovský aj antiplatónovský model chápania sveta. Ľ. Štúr sa pohyboval na platónovskej duchovnej pôde, keď svet teoreticky uchopoval ako dichotomický celok, ktorý sa skladá z javov a z toho, čo je „za“ javmi. Prijal filozofiu dvojčlennej štruktúry sveta, ktorá zodpovedá prirodzenému sklonu človeka k hľadaniu toho, čo je za javmi

skryté, pričom sa viac sústreďuje práve na to skryté, to ho priťahuje ako niečo tajuplné, záhadné, čo tvorí tú zložku sveta, ktorá je v základe jeho javovej stránky. Osvojil si substančno-manifestačnú schému sveta, podľa ktorej vnímateľná časť sveta, jeho javová stránka, je len prejavom, manifestáciou nehmotnej, ale predsa existujúcej – objektívne existujúcej – substancie. Pohybujúc sa na tejto pôde, vychádzal z toho, že pochopenie sveta predpokladá duchovne preniknúť k substancii, ktorej imanentnou vlastnosťou je, že sa musí prejavovať, a teda javy sveta sú jej nevyhnutné „produkty“. V chápaní sveta v tomto duchu je najzávažnejšie, že substancia je objektívna entita – v zmysle, že existuje nezávisle od človeka – a že javy existujú ako jej nevyhnutné manifestácie. Substancia je teda nevyhnutný predpoklad javov, z čoho vyplýva, že ich skutočné poznávanie vyžaduje prenikanie k substancii určujúcej ich výskyt a povahu. Je to poznávanie riadiaceho princípu sveta, ktoré si Štúr osvojil štúdiom nemeckej objektívno-idealistickej filozofie. Zafixoval si tézu o duchovnom princípe: svet je riadený týmto princípom.

Do Štúrovho myšlienkového sveta zasiahol aj anti-substančný modus výkladu sveta, riadený imperatívom, ktorý Ľ. Štúr mohol poznať od J. W. Goetheho: „Nehľadaj nič za javmi, lebo všetko je v javoch!“ Všetko je v javoch, ktoré nie sú povrchom, pod ktorým sa skrýva podstata, ale samotným zdrojom poznania, len sa treba na ne koncentrovať a treba odolať „pokušeniu“ hľadať za nimi niečo ukryté (porov. s neskorším slávnym výrokom L. Wittgensteina: „Nemysli, ale sa dívaj!“). Orientovať sa v javoch znamená usporiadať ich, vidieť v nich poriadok. Pri tom sa uplatní aj idealizácia, ale nie v tom zmysle, že poznávajúci abstrakciou dospieva k ideálnemu „za“ javmi, lež tak, že sa zotrváva vo sfére javov a niektorý z nich sa identifikuje ako vzorový (Goetheho „prafenómén“), teda ako meradlo v rade javov, ako jav vzor, slúžiaci

na porovnávanie, „meranie“ javov v rade. Idealizácia ako vymedzenie vzorového javu je tu prostriedok na stransparentnenie oblastí javov, na zviditeľnenie vzťahov medzi nimi, teda na navodenie istého poriadku v týchto oblastiach.

Ktorá z týchto makroparadigiem prevládala v Štúrovom myšlienkovom svete, bolo určené politickými okolnosťami, za ktorých sa Ľ. Štúr usiloval o presadzovanie svojich verejných zámerov. Okolnosti pred revolúciou boli pre neho živnou pôdou platónovskej paradigmy, kým okolnosti v porevolučnom období ho vťahovali do opačnej paradigmy. Jeho myšlienkový svet môžeme prvotne sprehľadniť tak, že vo vizionárskej fáze jeho verejnej činnosti dominovala substančno-manifestačná paradigma, kým v jej utopistickej fáze mala prevahu „javová“ paradigma. Keď sa Ľ. Štúr prejavoval ako vizionár – ako intelektuál, ktorý si vytvoril predstavu, kam má smerovať slovenský národ, prihliadajúc na vývinovú tendenciu národov v Európe –, vyhovovala mu prvá paradigma, ktorá bola, podľa jeho presvedčenia, najpevnejšou duchovnou oporou pri presadzovaní vízie. V období, keď zmena politických okolností sa prejavila u Ľ. Štúra ako presun do pozície utopistu – do pozície intelektuála, ktorému sa vytratila vízia a ktorý našiel náhradu v predstave o budúcnosti slovenského národa, ktorá bola evidentne v rozpore s reálnou možnosťou spoločenského vývoja –, orientoval sa podľa „javovej“ paradigmy a pri vnímaní sociálneho sveta sa viac upieral na jeho javy. Pri čítaní Štúrových spisov z tohto hľadiska je nápadné, že prvá paradigma je v nich očividná, kým druhá paradigma je v nich nenápadná, je menej viditeľným pozadím jeho výkladov.

Prečo vyhovovalo Ľ. Štúrovi dichotomické chápanie sveta? Všeobecným dôvodom je, že substančno-manifestačný model umožňuje priezračné vysvetlenie jednoty sveta, sveta ako jednoty rozmanitého: rozmanité

javy sú zjednotené substanciou (duchom, duchovným princípom, Bohom), substancia je v ich základe. Najpríťažlivejšie na tomto modeli muselo byť pre Ľ. Štúra to, že manifestovanosť je danosťou substancie, spôsobom jej existencie, a teda javy sveta ako jej manifestácie sú (metafyzickou) nevyhnutnosťou. Keď sa k tomu pridá, že substancia je objektívna, manifestácia je objektívnou nevyhnutnosťou. Aplikovanie tohto modelu na vysvetľovanie existencie národov – ako to urobil Herder – vedie k myšlienkovému konštraktu, že národy, prejavujúce sa v životných formách, čiže v kultúrach, sú nevyhnutnými manifestáciami ducha (substancie) ľudstva, takže ani slovenský národ nemôže byť náhodným javom. Jeho existencia – ako každého iného národa – mala pre Ľ. Štúra kauzálne vysvetlenie, teda vysvetlenie, ktoré nachádzame pri vysvetľovaní prírodných javov. Národy v ich existenčnom aspekte sú podľa toho nomologickou realitou, realitou, ktorej existencia je výsledkom pôsobenia zákona – manifestačného zákona ducha (ľudstva). Keďže Ľ. Štúrovi išlo o to, aby presadil existenčné nároky slovenského národa, v tomto výklade našiel fundamentálnu argumentačnú oporu.

Ľ. Štúr si, samozrejme, dobre uvedomoval, že reaguje na existenčný problém početne malého národa, a tak idea duchovného pôvodu národa bola dobrým prostriedkom na neutralizáciu početnej malosti. Pripomeňme si napríklad jeho výroky z článku Neopúšťajme sa! zo *Slovenských národných novín* z roku 1846: „Majú daktori nedôveru preto oproti tomuto nášmu počínaniu (zavádzaniu spisovnej slovenčiny do života – pozn. J. D.), že sme národ nevel'ký, ale nedôvera tá, hovoríme s úplnou presvedčenosťou, je bez všetkého základu. ... Malý bol národ grécky na počet, veľký na činy, na skutky, na slávu; ohromný je národ čínsky, 350 000 000 duší majúci, celý ale tento národ ohromný je mužik na piad', je len takrečeno šepleta v histórii a v ľudstve. Dost' nás

je, dosť mnoho k rozvitiu samotvorného duchovného života...” (Štúr, 2007, s. 216 – 217). Ak odhliadneme od toho, ako posudzoval čínsky národ a sústredíme sa na to, že ho použil na ilustráciu početného kontrastu medzi národmi, v jeho texte čítame, že existencia národa je založená na duchovnom živote, takže jeho početnosť je len sprievodným javom. Vysvetlenie je zrejmé: národy sú realizáciou potenciálu ducha (ľudstva), realizáciou možností ducha. Ale realizácia závisí od vonkajších existenčných podmienok národov. Tie vplývajú na to, ako sa rozvinie ich duchovný potenciál pochádzajúci z vyššieho ducha (ducha ľudstva). Ľ. Štúrovi išlo o existenčné podmienky Slovákov v Uhorsku, ale osobitný význam prikladal vôli príslušníkov národa, čo takisto vyplynulo zo substančno-manifestačnej koncepcie.

V citovanej pasáži čítame: „Na počet, na masu sa len ohliadať, to je nedostatok vlastnej sily; nie počet a masa, ale vôľa robí všetko“ (s. 216). Ľ. Štúr často apeluje na vôľu Slovákov – ani národné prebudenie sa nemôže udiat’ bez chcenia jeho príslušníkov –, lenže svoju apeláciu chápe ako navodzovanie subjektívnej vôle kongruentnej s objektívnou „vôľou“ ducha. Táto metaforizovaná vôľa sa vzťahuje na manifestačný zákon ducha. Keďže národ sa odvodzuje z tohto zákona, príslušníci národa sú potenciálne nastavení na konanie v jeho zmysle, teda na vyvíjanie vôle konať tak, ako to zodpovedá „vôli“ (zákonu) ducha. Hlavný pragmatický zmysel postulovanej objektívnosti ducha spočíva v tom, že sa môžeme naň odvolávať ako na objektívnu (od človeka nezávislú, vopred danú) riadiacu silu, ktorá práve preto, že je objektívna, je formálnou normou konania, t. j. normou vyplývajúcou z pôsobenia zákona (v protiklade s neformálnou normou, ktorá sa konštituuje ako sociálne pravidlá). Ľ. Štúr videl svoje poslanie v tom, aby vniesol do slovenskej pospolitosti túto normu ako najvyšší imperatív verejného konania. Tretí raz sa vráť-

me k jeho článku Neopúšťajme sa!: „Žiaden národ sa na nohy postaviť nemohol prv, lež nabral vôle k životu vlastnému, lež uvedomil si to, že je on národ jeden, jed- na mravná osoba. *Prišli sme teraz k povedomiu tomuto* (zdôraznil Ľ. Š. – J. D.), prišli sme k vôli tejto, a preto prekážky tie, ktoré nám teraz na ceste stáli, odstrániť, zničiť, priehrady tie, ktoré nás z ohľadu tohto oddeľovali, najsilnejšou vôľou rozhádzať a roztrhať musíme, preto čokoľvek je vôle a sily v nás, na toto ju teraz vynaložiť... musíme... *Život a národ náš je a musí byť slovenský* (zdôraznil Ľ. Š. – J. D.)...“ (s. 214). Toto „musíme“ zahŕňa jednotu objektívnej a subjektívnej vôle: subjekt zvnútorňuje objektívnu vôľu, čo prejavuje kongruentnou subjektívnou vôľou.

Čo je predpokladom internalizácie objektívnej vôle? Samozrejme: jej spoznanie. Ľ. Štúr aj tu výdatne ťažil z Hegelových výkladov. Zreteľne to znie v jeho výrokoch: „Najväčšia ducha úloha (problema, Aufgabe) je, aby sám seba poznal, s čím sa do našich časov zaneprázdňovala história ľudstva, lebo duch je podstata (substantia) všetkého, a len po úplnom sebapoznaní môže on založiť trón poznania všetkého na svete. ... Duch teda dajedného kmeňa, z hraníc týchto na pole celého národa vystupujúci, horí za poznaním seba, aby sa vonkoncom so sebou oboznámený aj tak ukazoval, podľa toho pôsobil, pracoval, tak len príde k svojmu určeniu a práca jeho sa mu podarí“ (s. 128 – 129). Alebo: „Jako kmeň sme jeden celok, jedna osobitosť, jedna osobnosť (die Persönlichkeit), každej ale osobnosti je najväčšia povinnosť jej, t. j. *tejto* (zdôraznil Ľ. Š. – J. D.) osobnosti, povedomou sa stať, seba pocítiť a seba poznať, inakšie nezastane si hore koncom, ale sa len krčiť, povalovať a seba samu pohadzovať bude“ (s. 90). Spoznávame tu aj Herderovu ideu o sebareflexii (Selbstbesinnung) ako pozdvihnutie ducha k vedomiu seba samého. Tu je aj najhlbší motív Štúrových nekonečných apelácií

na zvyšovanie vzdelanosti Slovákov. Ľ. Štúrovi bolo jasné, kam má vzdelávanie smerovať: cesta vedie od formálneho k skutočnému, opravdivému (obsahovému) vzdelávaniu. Azda najzreteľnejšie vykladá opozíciu formálne vs. skutočné vzdelanie v spise *Devätnáste storočie a maďarizmus*. Formálne (označuje ho aj ako „spoločenské“) vzdelanie spočíva v nadobudnutí schopnosti dospievať k všeobecným javovým formám. Čítame: „Pod vzdelanosťou sa chápe celkovo zručnosť zovšeobecniť najrôznejšie obsahy do jednej predstavy a naopak, vedieť ich uplatniť na rozmanité veci. Keďže v prípade takto chápanej vzdelanosti nejde o podstatu vecí, ale o predstavy, ktoré vytvárajú podobu vecí v myšlienkach, právom sa táto vzdelanosť nazýva len formálnou“ (s. 55). Skutočná vzdelanosť sa dosahuje preniknutím k podstate, čo umožňuje uchopiť jednotu javového sveta, „puto, ktoré zväzuje a spája všetky výtvary fyzického sveta a sveta obyčají v jednotlivých oblastiach a aj medzi nimi“ (s. 57). Viaže sa na „úsilie ducha, ktorým sa pokúša sám sa presadiť, znovu sa nájsť a spoznať svoju jednotu...“ (tamže).

Opozícia formálne (povrchové) : opravdivé (skutočné, naplnené obsahom), resp. prechod od formálneho k opravdivému boli výraznými riadiacimi silami Štúrovho myslenia. Podriadený fundamentálnej idei sebareflexie, sebapoznávania, upol sa na tieto sily, a tak popri vzťahu formálne – opravdivé vzdelanie hovorí o formálnom a opravdivom vedomí národa o sebe samom, nazývajúc ho národnosťou, ktorá spočíva len vo vedomí spolupatričnosti a svojráznosti, a teda „národnosť je sama osebe len formou, ktorá nemá v tomto oddeľovaní ešte nijaký obsah. Vedúca myšlienka dôb a národov však musí mať obsah, ktorý sa národy alebo pokúšajú prijať alebo rozvíjať, no ktorý ešte nie je daný v samotnom pojme národnosti“ (s. 65). Hoci tu Ľ. Štúr priamo neopisuje, čo má byť tým obsahom, nie je ťažké

rekonštrukčne si ho priblížiť: to, čo vyplýva z poznania ducha vlastného národa. V tomto zmysle uvažuje aj o jednote, vzájomnosti. Jeho reakcia na Kollárovu ideu slovanskej vzájomnosti bola riadená týmto myšlienkovým fundamentom: od formálnej (Kollárovej) vzájomnosti treba prejsť k vzájomnosti opravdivej. Vyžaduje to princíp ducha, jeho zameranosť na sebaopoznanie, aby sa mohol prejavovať tak, ako mu je to vlastné, a teda pôsobiť v súlade so svojím určením. Túto zameranosť treba mať na mysli, keď chceme zdôvodniť konanie v zmysle slovanskej vzájomnosti. Prvotná je otázka, prečo má duch slovanských kmeňov prekročiť hranice svojej kmeňovitosti. Ľ. Štúr odpovedá humboldtovsky: Preto, lebo duch jedného kmeňa je len jednou z možných realizácií potenciálu slovanského ducha, takže sebaopoznanie kmeňového ducha zahŕňa poznanie svojho zdroja, svojho potenciálu, z ktorého kmeň nevyhnutne vzišiel. Poznávanie ducha sa, pravda, deje poznávaním jeho prejavov, takže Ľ. Štúr sumarizuje: „A tento cieľ Slovanov alebo vzájomnosť naša záleží v poznaní ducha národa nášho, a to ako sa tento duch v umení (*in der Kunst, in arte*), vo spoločenských formách života Slovanov atď. atď. ukazuje a ako sa on tam ako duch slovanský ukazovať musí!“ (s. 129). Toto je opravdivá vzájomnosť, na ktorú sa mali Slovania upnúť, prekonávajúc medze formálnej vzájomnosti J. Kollára. Idea opravdivej vzájomnosti bola argumentačnou oporou pri obhajobe posilňovania slovanskej kmeňovitosti a vyvracaní obviňovania z presadzovania partikularizmu. Štúrov antipartikularistický argument bol pádny: posilňovanie slovanskej kmeňovitosti je prax, ktorá je aplikáciou toho, čo je „uložené“ v potenciáli ducha slovanského národa. Jeho argumentačnou konštantou bol teoretický duch.

Výraz „opravdivý“ Ľ. Štúrovi vyhovoval, lebo mu išlo o vyjadrenie vzťahu k pravde. Pravda bola pre neho súlad myslenia a konania s tým, čo je v potenciáli

ducha. Je to substančná pravda: pravda zodpovedajúca manifestačnému zákonu ducha (substancie). V tomto zmysle hovorí o opravdivej slovenčine. Má to byť jazyk konformný so substanciou, duchom slovenského kmeňa. V tomto prípade je opozícia opravdivé : formálne deaktualizovaná čistota, nedeformovanosť vzťahu k substancii. Dospel k tomu, že stredná slovenčina (v tejto súvislosti vystačíme s týmto označením) je substančný jazyk slovenského kmeňa. Ostatné jazykové útvary, samozrejme, nemohol chápať ako formálne, povrchové jazyky Slovákov. Substančno-manifestačný základ výkladu sveta mu pomohol aj tu: Manifestácia ducha sa deje v určitých podmienkach a tie rozhodujú o tom, nakoľko verné, pravdivé sú manifestáty, nakoľko sa odchyľujú od toho, čo je v substancii dané. Platónovská predstava (podobne ako predstava o Bohu), že dokonalosť je vlastná svetu ideí, ktoré sa nedokonale premietajú do sveta človeka. Cez túto prizmu sa díval Ľ. Štúr aj na jazykový svet Slovákov. Píše: „Nie je to pravda, odpovedáme my, že by u nás v každej stolici iné nárečie a medzi slovenským ľudom viacej nárečí bolo: na celom Slovensku je len jedno skutočné nárečie, lež po rozličných krajoch rozlične popremieňané a pozohybované. Najčistejšie a najvernejšie je toto nárečie zadržané tam, kde bolo najlepšie ukryté, v hlbine Tatier, najviacej sa popremeňovalo tam, kde mali naň susedné nárečia slovanské najväčšie pôsobenie...“ (s. 188). Podmienky, v ktorých existovali nestredoslovenské „rozličnorečia“, ako ich Ľ. Štúr nazval, deformovali substančný jazyk, ale ani jazyk „v hlbine Tatier“ nebol optimálne blízko k dokonalosti, a tak bolo treba zdokonaľujúco zasiahnuť: „Keď sa mala teda slovenčina na spisovnú reč povýšiť, musela sa ona vziať vo svojej pôvodnosti, vernosti a čistote a tie formy, ktoré by tam boli, akých je veľmi málo, lebo nerozvité alebo od verného stroja nášho nárečia uchýlené, museli sa podoplňovať a ponapravovať

z rozličnorečí slovenských a na takýto spôsob vyplnila a vyokrúhlila sa reč naša“ (s. 189).

Substančno-manifestačná idea je filozofickým fundamentom puristického zmýšľania. Atribúty pôvodnosť, vernosť, čistota drnčia puristicky. Ľ. Štúr však aplikoval osvojenú objektívno-idealistickú filozofiu na riešenie verejných problémov spätých so slovenským kmeňom a slovanským národom. Boli to problémy týkajúce sa mocenských pomerov. Hlavná bola otázka, od čoho závisí nárok na isté mocenské postavenie v štátnych aj nadštátnych celkoch. Z východiskovej idey, že svet je riadený duchovným princípom, vyplynulo, že fundamentálnym zdôvodňujúcim faktorom je duchovná sila, duchovné bohatstvo kolektívneho (a zrejme aj individuálneho) subjektu. Keďže duch sa manifestuje v životných formách, ku ktorým patrí aj reč, platí, „že z dokonalejšej a bohatšej reči možno usudzovať na bohatšieho a mocnejšieho ducha patričného národa“ (s. 13). A takému národu prislúcha primerané postavenie. Preukazujú to dejiny: „Národy, ktorých reč v tomto ohľade prevyšuje iné reči, vyznačovali sa až doteraz v dejinách nielen svojou *mocou* (zdôraznil Ľ. Š. – J. D.), ale aj tým, že boli usmerňovateľmi ľudstva a mali hegemoniu nad svetom“; napríklad „neboli to ... Gréci, Rimania, Galovia a Nemci, ktorí ovládali Európu a potom cez Európu celý svet?“ (tamže). Logika je jasná: Preukázanie dokonalosti a bohatstva slovanského aj slovenského jazyka je argumentom v prospech zodpovedajúceho postavenia slovanského národa a slovenského kmeňa. A Ľ. Štúr na to vynaložil enormné úsilie. Myšlienkový fundament Ľ. Štúra ako živná pôda puristického zmýšľania bol podriadený politicko-sociálnemu zámeru v daných podmienkach. Celkom priezračne povedané, jeho požiadavka pôvodnosti, čistoty a vernosti jazyka mala tento podtext: „Kultivovaním jazyka v súlade s týmito vlastnosťami dávame najavo nám vlastnú duchovnú

silu, preukazovaním jeho bohatstva prejavujeme naše duchovné bohatstvo a tak ohlasujeme naše právo na primerané miesto medzi národmi.“ (Poznámka: To znamená, že po naplnení tohto práva purizmus stráca svoju existenčnú motiváciu, takže jazykové správanie a konanie v jeho duchu môže mať len partikulárnu ideologickú motiváciu, resp. môže byť založené na pocite komplexu menejcennosti, teda na deficite sebavedomia.)

Pred revolúciou L. Štúr musel aj chcel byť presvedčený, že svet je riadený duchovným princípom. Určite bol („musel“ byť) presvedčený, lebo hegelovsko-herderovsko-humboldtovský ideový svet, z ktorého čerpal, v prostredí učencov bol vnímaný s priznaním vážnej explanačnej sily. Ale aj chcel byť presvedčený, lebo poukazovaním na duchovnú silu a bohatstvo Slovanov a zvlášť Slovákov v Uhorsku s filozofickým zázemím, v ktorom sa dejiny ľudstva vykladali ako pohyb riadený silou ducha, oprávnenosť politickej moci mohol odvodiť od duchovnej sily jej nositeľov. To mu umožnilo navodiť a udržiavať reálne vyzerajúcu nádej aj pre Slovákov, že dospejú k dôstojnému miestu v mocenských pomeroch. Porevolučné okolnosti vplývali na neho tak, že sa presunul do opačnej paradigmy myslenia: vysvetlenie sveta treba hľadať v javoch. Demonštruje to v spise *Slovanstvo a svet budúcnosti*. Dospel k tomu, že aj nádej treba hľadať v javovej realite, nie „za“ ňou. A vidí túto realitu: „Teraz pred nami stojí Rusko v celej svojej nádhere a moci a pritom s mladistvou sviežosťou. Prvým, či prvoradým štátom bude najskôr Rusko, pretože aký štát okrem Ruska disponuje takou nesmiernou silou a takými prostriedkami? Národ tvorí v Rusku s cárom jednotu – v tom spočíva hlavná sila krajiny“ (s. 412). Analyzujúc javovú realitu, bez jej vzťahovania k nejakej substancii, zisťuje, že reálna nádej spočíva v pripojení sa k Rusku. A uvádza: „Hlavný dôvod spočíva najmä v tvorivej sile ruského národa a v schopnosti udržať

všetko, čo vytvoril“ (s. 414), ako aj to, že „vyhol sa ruský národ najväčšiemu nedostatku slovanskej štátotvornosti a dokázal utvoriť silný jednotný štát“ (s. 415). Nie duchovná sila, ale politicko-vojenská moc má rozhodujúci význam v dejinnom pohybe ľudstva, takže tejto moci sa podriadiť aj duchovné. Z tejto perspektívy odrazu vidí, že v dávnej minulosti „sem vtrhli cudzinci, aby nám (t. j. Slovákom, Čechom, Poliakom, Chorvátom – J. D.) ... zaviedli katolícku cirkev, ktorá upevnila nad našimi kmeňmi cudzie panstvo a vydala nás napospas cudzím“ (s. 429), takže aktuálnou úlohou je slovanským kmeňom ukázať „cestu, ktorou majú ... kráčať, ak chcú dosiahnuť svoj ušľachtilý cieľ, žiť slovanským životom a dospieť k jednote. A tu je na prvom mieste pravoslávna cirkev. Svätou povinnosťou našich kmeňov je obracať k nej pohľad“ (s. 426). Poslaniu Slovanov má zodpovedať jedine táto cirkev. Zjavná je pragmatickosť interpretácie katolíckej a pravoslávnej cirkvi v slovanskom svete: väčší význam sa pripisuje tej cirkvi, ktorá je užitočnejšia pre politickú jednotu. A tej má byť podriadená literatúra a, samozrejme, aj jazyk. A tak kladie rétorickú otázku „kto by nepochopil, že mnohosť literatúr len brzdí porozumenie, rozvoj ducha a spoločné konanie?“ (s. 430) Idea slovanskej vzájomnosti sa teraz javí ako náhrada „v núdzi a nebude nikdy schopná všeobecne pôsobiť v živote všetkých kmeňov. Slovania majú pádny dôvod na to, aby vytvorili jednu literatúru – je to ich ľudská, politická a historická povinnosť“ (tamže). A spoločným literárnym jazykom môže byť len ruština, lebo „je jazykom najväčšieho, samostatného a široko-d'aleko vládnuceho kmeňa, ktorému patrí aj hegemonia v našej národnej rodine, okrem toho je najbohatší, najsilnejší a najzvučnejší jazyk poznačený mocou“ (tamže).

Paradigmatický myšlienkový obrat Ľ. Štúra po skúsenostnom zistení, že téza o riadení sveta duchovným princípom zlyháva pri aktuálnom historickom dianí

v Rakúsko-Uhorsku, bol pokusom o vyrovnanie sa s početnou a územnou malosťou slovenského národa a s tým súvisiacimi možnosťami presadiť svoje záujmy. Keďže sa presvedčil, že odvolávať sa na duchovnú veľkosť bez veľkej politickej moci nestačí, východisko hľadal v možnosti podieľať sa na takej moci prostredníctvom etnického spojenca. Ukázalo sa však, že jeho analýza a reflexia javovej reality boli podriadené jeho želaniu ako reakcii na stratu vízie, v mene ktorej sa náruživito oddával „veci verejnej“ v predrevolučnom a revolučnom období.

Tento príspevok bol vypracovaný v rámci riešenia grantovej úlohy MŠVVaŠ SR VEGA 2/0011/15 *Jazyk v sociálnej kultúre* (2015 – 2017).

Literatúra:

ŠTÚR, Ľudovít: Dielo. Zostavil a upravil Rudolf Chmel. Bratislava: Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV 2007. 680 s.

Ľudovít Štúr a Martin Hattala

Slavomír Ondrejovič

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava
slavoo@juls.savba.sk

Ľudovít Štúr and Martin Hattala

In the paper author deals with two linguists of 19th century, who were significant codificators of Slovak literary language. He refers to their mutual contacts in personal and working life and he considers their position and participation in the codification process of Slovak language. Ľudovít Štúr was also involved in subsequent modifications of language norms carried out by Hodža and Hattala. He made many compromises due to emergent agreement between Catholics and Protestants. Martin Hattala took a part in the process of developing linguistics as a science in Slovak and also in Czech linguistic tradition. But the most significant is his contribution in debugging of Slovak literary language norm.

Key words: codification of literary Slovak language, Štúr's language norm, language reform of Hodža and Hattala, establishing letter y in literary Slovak language

Prednedávnom sme si v dennej tlači (v denníku *SME*) mohli prečítať o Martinovi Hattalovi, jednom z našich významných dejateľov, ktorý zasiahol do procesu kodifikácie spisovnej slovenčiny, aj tieto dosť šokujúce riadky: „Bol to megaloman a profesor slavjanistiky. Ypsilon vzal z gréčtiny, vokán zo španielčiny, aby vraj bol jazyk vedecký na úrovni. Umrel v blázinci a jeho bláznivý pravopis ostal“ (2014). Takto ho vyfarbuje Ján Lazorík, folklorista, bojovník za nárečia (najmä za šarištinu) a známy harcovník proti spisovnému jazyku, proti dvojhláskam v slovenčine, najmä však proti ypsilonu. No mohol by náš Ľudovít nadviazať spoluprácu, či dokonca aj priateľstvo s oligofrenikom tohto druhu

a súhlasiť dokonca s tým, aby práve jemu bolo zverené vypracovanie textu tzv. opravenej slovenčiny?¹

Najviac pozornosti vzájomným kontaktom týchto dvoch osobností venoval bezpochyby Eugen Jóna (1953, s. 15 – 33, 1977, s. 12 – 24, porov. aj Jónovu monografiu *Postavy slovenskej jazykovedy v dobe Štúrovej*, 1985, najmä s. 142 – 165). Pokiaľ však viem, ani E. Jónovi sa nepodarilo dostať k archívu M. Hattalu, ktorý sa dnes nachádza v Památníku národného písemníctví v Strahovskom kláštore v Prahe. Tých 26 kartónov, v ktorých je uložená časť odkazu M. Hattalu, zatiaľ, žiaľ, nie je spracovaných.

Eugen Jóna zaradil M. Hattalu v čase, keď o ňom písal, medzi „temer zabudnutých jazykovedcov“. Ale aj jeho (teda Jónovou) zásluhou to dnes už celkom neplatí. V r. 1970 sa konala v oravskej Trstenej, v Hattalovom rodnom meste, i konferencia, na ktorej vystúpilo s hodnotením Hattalových slavistických prác, *jeho* kodifikácie spisovnej slovenčiny a jeho chápania jednotlivých rovín jazykovej stavby 15 významných jazykovedcov. Jozef Ružička, vtedajší riaditeľ Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra, pohľad E. Jónu celkom neschvaľoval a hodnotil

¹ Z korešpondencie medzi Ľudovítom Štúrom a Martinom Hattalom sú pre našu tému dôležité dva Štúrove listy z rokov 1854 a 1855 (vo vydaní Jozefa Ambruša sú to listy č. 356 a 366), v ktorých sa zrači nielen Štúrovo jednoznačné priateľské naladenie vo vzťahu k M. Hattalovi, ale aj Štúrovu pripravenosť na konkrétnu spoluprácu s ním, na spoluprácu, z ktorej (by) bezpochyby profitovali obaja (išlo napr. o vzájomnú pomoc pri distribúcii a predaji kníh – Hattalovho *Zvukosloví jazyka staro- i novočeského* na Slovensku a Štúrovej rozpravy *O národných písních a pověstech plemen slovanských* v Prahe. Aj z tejto korešpondencie je však zrejmé predovšetkým to, že Ľ. Štúr pokladal M. Hattalu už v tom čase za veľmi zdatného filológa a lingvistu. Ľ. Štúr Hattalove kvality uznal napokon aj v recenzii na jeho gramatiku v *Slovenských pohľadoch* (Štúr, 1851), kde to formuluje tak, že autor uvedenej gramatiky je „pripravení k hlasovaňú o záležitosti reči slovenskej“.

ho ako „veľmi jednoznačný v celkových úsudkoch“. Ale sám život a dielo M. Hattalu nás možno svojou vyhrotenosťou i akousi vehementnosťou a možno aj rozpornosťou tak trochu stále naviguje k tomu, aby naše hodnotenia pôsobili ako príliš kategorické.

Činnosť M. Hattalu sa dodnes vníma vcelku ako kontroverzná a za jeho najvýznamnejší kultúrny čin sa považuje účasť na kodifikácii spisovnej slovenčiny. Ale ani tá sa nekvalifikuje vždy jednoznačne kladne. Dlho sa pri hodnotení M. Hattalu vychádzalo z výroku Jaroslava Vlčka (*Dejiny literatúry slovenskej*, 1890), že Hattalova kodifikácia mala byť „mostom od slovenčiny k češtine“, čoho sa chytil najmä Samo Czambel, ktorý zasa najmä v spise *Slováci a ich reč* čitateľov uistoval, že M. Hattala mal jasný vedľajší úmysel pripojiť Slovákov k Čechom. No „úprimný“ M. Hattala tieto obvinenia do istej miery aj sám potvrdzoval, priznávajúc, že svoju po latinsky písanú gramatiku tzv. opravenej slovenčiny (*Grammatica linguae slovenicae*, 1850) pripravoval len pre prípad, že sa „nepodari obnoviť literárne spojenie s Čechmi“ (s. XIII). A neskôr v práci *Počáteční skupiny souhlásek* dokonca prezradil, že jeho zámerom nebolo bojovať proti jednotě s Čechmi, ale pracovať pre ňu. Niektorí autori ho napriek tomu – nie bez dôvodu – vnímajú ako tretieho najdôležitejšieho kodifikátora dnešnej spisovnej slovenčiny z trojice Anton Bernolák – Ľudovít Štúr – Martin Hattala.

V každom prípade je známe, že M. Hattala od začiatku (celkom) nesúhlasil so Štúrovou kodifikáciou, veď s ním polemizoval už od r. 1846. Podľa M. Hattalu Ľ. Štúr nedokázal, že práve ten útvar, ktorý povýšil na spisovný jazyk, je slovenčina „najopravdivejšia, najzavaruvanejšia a najčistejšia“. Štúrovčina je síce opodstatnená, tvrdil M. Hattala, ale niektoré prvky si vyžadujú úpravu: podľa neho bolo treba zaviesť tvary *dal* namiesto *dau*, *dobré*, *dobrého* namiesto *dobruo*,

dobrieho, „omilostit“ *l', ä* a pod. Dlhé *é* M. Hattala podľa vlastných slov zaviedol kvôli bernolákovcom, čo znamená, že nielen Ľ. Štúr, ale ani M. Hattala sa nevyhol kompromisom. No pre M. Hattalu nebola prijateľná ani tzv. staroslovenčina, v podstate slovákizovaná, resp. slavizovaná čeština, napriek tomu, že patril do kruhu Andreja Radlinského, ktorý zásady staroslovenčiny aj vypracoval. M. Hattala nebol takisto nadšený ani z bernolákovčiny, čo dal aj najavo pre seba typickým (nediplomatickým) spôsobom. A. Bernolákovi vytkol, že nepodáva slovenčinu tak, „jak je opravdu v obyčeji“, ale „jak by dle jeho nežřízené chuti vypadati mala“. M. Hattala videl u A. Bernoláka dokonca „více opovázlivosti nežli rozumu“, lebo ten spôsob reči, o ktorý sa opiera, podľa neho „na Slovensku posud není“. Aj tu prebleskuje jeho polemický naturel, ktorý sa neskôr – povedzme po roku 1863, keď sa usadil na profesorskom mieste na Pražskej univerzite – zmenil miestami na tzv. „rabies philologica“ (filologickú zúrivosť). Napriek tomu sa dá o ňom povedať, že reprezentoval nový prúd, ktorý sa usiloval o realistické riešenie jazykovej situácie.

M. Hattala zažiaril už ako dvadsaťsedemročný. Dôležité preňho, ale aj pre kodifikáciu slovenčiny bolo, že sa 10. augusta 1847 zúčastnil (zapisuc sa vtedy do prezenčnej listiny ako „jeden Pázmanita“) na sednici Tatrína v Čachticiach. Tam sa „jazykozpytný výbor“, ako je známe, uzniesol, že je potrebné posúdiť výhrady k Štúrovej slovenčine najmä zo strany Michala Miloslava Hodžu, čo vzápätí urobil práve M. Hattala, keď pod krycím menom Martin z pod Babejhoři (!) uverejnil v *Orle Tatránskom* (1848) rozsiahly posudok Hodžovho diela *Epigenes slovenicus*. O dva roky neskôr publikoval knižné dielo *Grammatica linguae slovenicae collatae cum proxime cognata bohémica* (Gramatika slovenského jazyka v porovnaní s najbližšie príbuzným jazykom českým, 1850), kde ešte podrobnejšie vyložil odchýlky

svojho systému od Štúrovej slovenčiny, ale aj od češtiny, staroslovenčiny a bernolákovčiny.

Dôležitou udalosťou v kodifikačnom procese bolo potom stretnutie štúrovcov a bernolákovcov, ktorí sa zišli v reprezentatívnom „evanjelicko-katolíckom“ zastúpení (Ľ. Štúr, J. M. Hurban, M. M. Hodža, J. Palárik, A. Radlinský, Š. Závodník, plus M. Hattala) v októbri 1851 v Bratislave, kde sa už definitívne dohodlo, že sa prijme štúrovská gramatika aj so zmenami, známymi neskôr ako hodžovsko-hattalovská reforma. V tejto podobe sa uvedená norma po prvý raz objavila v anonymnej (Hattalovej – to, že ju pripravil M. Hattala, vieme najmä z jeho *Vlastného životopisu*, ktorý vyšiel v r. 1915 v *Slovenských pohľadoch*) *Krátkej mluvnici slovenskej* (1852), ktorá platí v hrubých črtách dodnes. Doteraz sa mi nepodarilo nájsť zápisnicu z tohto dôležitého bratislavského stretnutia v r. 1851. Správa o ňom vyšla vzápätí v *Katolíckych novinách* a takisto v *Slovenských pohľadoch*, ale bez detailov. Hovorilo sa tam aj o ypsilone, a kto hovoril čo? Doteraz nie je ukončený spor o to, kto ypsilon v tejto situácii zaviedol späť do používania.

Známe je, že Ľ. Štúr v nadväznosti na A. Bernoláka v *Nauke reči Slovenskej* (1846) napísal: „V našej reči žiadneho Y ňjet“. Proti bol, ako je známe, predovšetkým M. M. Hodža, podľa ktorého slovenský pravopis bez ypsilonu nie je dost’ „slavjanský“. Štúrov pravopis M. M. Hodža označil dokonca za *monstrum horrendum* informe, cui lumen slavicum ademptum est (hrozná ohavnosť, bez formy, ktorej je odňaté svetlo slavanskosti). Ľ. Štúr podľa môjho názoru nerád pristúpil na znovuzavedenie ypsilonu do abecedy, o čom jasne svedčí jeho list M. M. Hodžovi: „A prečo by tento pravopis nebol slovanský? Že tam niet y? No to je malý znak slovanskosti. Ale načo je nám y, keď nie je v našej výslovnosti“. M. Hattala v *Krátkej mluvnici slovenskej* potrebu zaviesť ypsilon do slovenského pravopisu zdôvodňoval domácim vý-

vinom. Jeho znovuzavedenie nemá teda nič spoločné s gréčtinou, ako to tvrdil J. Lazorič.

Ale kto za to môže, že sa do slovenčiny zaviedla po A. Bernolákovi a ranom Ľ. Štúrovi dvojica *y* a *i*, ktorá je taká nepopulárna najmä v školských, či ešte skôr žiackych a rodičovských kruhoch? Z citátu, ktorý som uviedol, myslím, dosť jednoznačne vyplýva, že Ľ. Štúr zavedenie tejto grafémy do slovenského pravopisu spočiatku neprijímal. Z faktu, že výsledkom spomínaného stretnutia v októbri 1851, na ktorom bol prítomný aj Ľ. Štúr, bola Hattalova *Krátka mluvnica slovenská* na základe dohody všetkých zúčastnených už aj s ypsilonom, sa vyvodzuje, že za zavedenie ypsilonu je zodpovedný (aj) Ľ. Štúr. Nie je však jasné, ako to na stretnutí v r. 1851 prebiehalo a či sa pri tejto príležitosti vôbec kauza ypsilonu ešte otvárala. Zatiaľ je preto namieste domnievať sa, že v tomto prípade Ľ. Štúr súhlasil s uvedenou zmenou najmä preto, aby nezablokoval dohodu. Navyše keď v danej chvíli mohol byť presvedčený, že spisovná slovenčina v jeho vlastnom podaní bola už stabilizovaná do tej miery, že takýto zásah by jej nemal „uškodiť“. Na základe niektorých fragmentov zo Štúrových listov, napr. ruskému slavistovi Izmailovi Sreznevskému z r. 1850² (porov. *Listy Ľudovíta Štúra*

² V liste I. I. Sreznevskému z 15. decembra 1850 Ľ. Štúr z Viedne píše aj toto: „Chtiac zjednotiť stavy všetky, zemiansky, meštiansky i ľud, chtiac zjednotiť strany náboženské, evanjelickú Českú a katolícku Bernolácku, chtiac puosobiť na nevedomý ľud, nechtiac sa dať potrhnuť k neslovanskému separatizmu Čechoslavskiemu a s ním spojeniemu illirskiemu, vzali sme za prostriedok túžob, myšlienok a ideí našich slovenčinu zachovanú v strednom Slovensku. Ja som vidau grammatiku, pravda **len s neslovanským pravopisom Bernoláckym** aby sme tím skúor Bernolákovcov na stranu našu dostali, ale úmysel náš je **vziať pravopis Slovanský, akým ti i tento list píšem**“ (s. 237) (zdôraznenie je naše – S. O.). Za neslovanské prvky v slovanskom pravopise sa tu pokladalo označovanie mäkkosti spoluhlások *n*, *t*,

II., 1956, s. 236 – 238) a jeho recenzie na Hattalovu po latinsky písanú gramatiku možno aj všeobecnejšie uzavrieť, že Ľ. Štúr uprednostnil, ako sa vyjadril Ľubomír Kralčák, národnú jednotu pred zachovaním konštruktu vnútornej jednoty, keď prestal klásť na prvé miesto „princíp ústrojnosti živého jazyka“ (Kralčák, 2007, s. 122). S niektorými úpravami M. Hattalu Ľ. Štúr nesúhlasil, a tie potom v opravenej slovenčine ani neostali, napr. s prepisovaním dvojhlásky *uo* na *ó*, s používaním vokatívu so zakončením na *-u* a *-e*, Ľ. Štúr odporúčal nominatív namiesto vokatívu a tvary inštrumentálu plurálu na *-mí*, *-amí* považoval Ľ. Štúr, na rozdiel od M. Hattalu, za výraznejšie ako na *-i* (s *dievčenci*).

M. Hattala sa venoval neskôr aj mnohým ďalším témam, napr. mnohostranne skladbe, ale napr. aj staroslovienčine („cyrilčine“), baltistike, bulharistike i albanistike a veľmi dôležité boli i jeho početné učebnice pre české a slovenské školy. Za uznanie jeho práce by sme mohli považovať fakt, že sa stal aj členom Kráľovskej českej spoločnosti náuk, členom Rímskej a Petrohradskej akadémie a členom korešpondentom Záhrebskej univerzity. No s pražským prostredím sa nezžil a ani ono ho nedokázalo prijať. Ľ. Štúr v jednom zo svojich listov M. Hattalovi sa usiluje – treba však povedať, že veľmi decentne – vyzvedieť o problémoch, ktoré v Prahe mal, hoci tie boli v danom čase iba v začiatkoch. Dôvodom Hattalových ťažkostí bola zrejme skutočnosť, že pražské prostredie ho vnímalo ako cudzinca, ktorý neoprávnene obsadil katedru po F. L. Čelakovskom., ale aj osobná Hattalova popudlivosť, ktorou bol všeobecne známy, čo zasa mohlo vyplývať aj z jeho chatrného zdravotného stavu (tuberkulóza

d pred *e*, *i* pomocou mäkčeňa, písanie dvojhlások *ia*, *ie* ako *ja*, *je*, zrejme aj vylúčenie ypsilonu. V tomto všetkom bol Štúr zrejme napokon ochotný ustúpiť. Ako však vidieť, mäkké *l'*, ako aj dlhé *é* zobrať na milosť ani v tom čase nemienil.

plúc). Bol to napokon rodený polemik. Neskôr – už bez prítomnosti Ľ. Štúra na scéne – sa však veľmi ľahko púšťal do sporov a polemík – s kýmkoľvek a o čomkoľvek. Ale dôležité je aj to, o čom najčastejšie diskutoval. Zavrhoval celé „básnické filologizovanie“ Jána Kollára, neuznával „doklady“ k „památkám řeči české z doby římské“ Aloisa Vojtecha Šemberu a vôbec celú vtedajšiu českú „vlasteneckú“ filológiu. Dokonca mal pravdu zrejme aj v tom, že spochybňoval Schleicherovo biologizovanie v jazykovede tvrdiac, že metodológia prírodných vied nemôže mať v jazykovednom výskume všeobecnejšiu platnosť. Pravda však je, že na druhej strane tvrdošijne lipol na Hankových falzifikátoch, na *Rukopise královédvorském* a *Rukopise zelenohorském*, ktoré hájil s neuveriteľnou urputnosťou a neoblomnosťou, až arogantnosťou napr. voči Janovi Gebauerovi a Tomášovi G. Masarykovi, čo mu nepridalo na imidži najmä v pražských kruhoch. Aký to rozdiel medzi ním a Ľ. Štúrom, ktorý na nadávky a výpady poznamenal nanajvýš niečo o „bzučení ovadov“. Zo zahraničných autorov M. Hatalla veľmi prudko diskutoval aj s Franzom Miklošičom, Vatroslavom Jagičom, Franzom Boppom, Augustom Ferdinandom Pottom, Albertom Leskienom, pre ktorých bol vážnym partnerom a oponentom v odbornej dišpute, aj keď jeho výklady neboli vždy pre nich prijateľné.

O Martinovi Hattalovi v každom prípade platí, že do vtedajšieho medzinárodného slavistického a konfrontačného diskurzu posunul aj slovenčinu. Vcelku môžeme jeho činnosť hodnotiť ako záslužnú najmä v tom, že pomohol ustáliť situáciu na Slovensku, keď sa bolo treba dohodnúť na spoločnom spisovnom jazyku. Paradoxné pritom je, že on, o ktorom išiel chýr, že sa s ním nedá dohovoriť na ničom, zohral v tomto procese dôležitú konciliačnú úlohu. Napokon v danom zmysle definitívne vlastne on prostredníctvom svojho diela dotiahol

jazykovú dohodu „tradicionalistov“, „berňolákistov“ i štúrovcov, aj keď niet pochyb, že pri najzásadnejších dohodách bol v najdôležitejších fázach primus omnium určite Ľudovít Štúr. Martin Hattala zohral teda významnú úlohu pri konsolidácii pomerov v oblasti spisovnej slovenčiny, ale zároveň v danom čase prispieval aj k „zvedčeniu“ českého lingvistického myslenia, akokoľvek sa to popiera. Po diskusiách s Ľ. Štúrom a inými sa priklonil k slovenčine, aj keď spočiatku to uňho nebolo vôbec jednoznačné. Príbeh M. Hattalu dobre dokladá zložitost' procesu kodifikácie spisovnej slovenčiny, ale aj toho, že konfesiónale rozdiely neboli ani v danej dobe neprekonateľné.

Literatúra:

- AMBRUŠ, Jozef: Listy Ľudovíta Štúra II. 1844 -- 1855. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1956.
- CZAMBEL, Samo: Slováci a ich reč. Budapest (Nákladom vlastným), Viktor Hornyánszky 1903. 270 s.
- DUBNÍČEK, Ján: Poznámka do diskusie o kodifikácii. In: Život a dielo Martina Hattalu. In: Martin Hattala, 1821 – 1903. Materiál z konferencie konanej v Trstenej dňa 21. a 22. októbra 1970. Zostavil a upravil Jozef Ružička. Trstená 1971, s. 47 – 48.
- HATTALA, Martin: Vlastný životopis. Slovenské pohľady, 1915, roč. 35, s. 29 – 38.
- HATTALA, Martin: Počátečné skupeniny souhlásek česko-slovenských. Praha 1870.
- JÓNA, Eugen: Martin Hattala, 1821 – 1903. In: Jazykovedný časopis, 1953, roč. 7, č. 1, s. 15 – 33.
- JÓNA, Eugen: Život a dielo Martina Hattalu. In: Martin Hattala, 1821 – 1903. Materiál z konferencie konanej v Trstenej dňa 21. a 22. októbra 1970. Zostavil a upravil Jozef Ružička. Trstená 1971, s. 12 – 24.

- JÓNA, Eugen: Postavy slovenskej jazykovedy v dobe Štúrovej. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985, 170 s.
- KRALČÁK, Ľubomír. Ľudovít Štúr a reforma štúrovskej spisovnej slovenčiny. In: Ľudovít Štúr a reč slovenská. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2007, s. 116 – 129.
- LAZORÍK, Ján: Byť či byť: je možné zrušiť ypsilon? (zhováral sa Peter Getting). Citované podľa Plus 7 dní 1. 4. 2014. Dostupné na: www.pluska.sk/plus-7-dni-/relax/bit-ci-bit-je-mozne-zrisit-ysilon.html.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: Pred 100 rokmi zomrel Martin Hattala. In: Slovenská reč, 2003, roč. 68, č. 6, s. 365 – 369.
- RUŽIČKA, Jozef: Miesto Martina Hattalu vo vývoji slovenskej jazykovedy. Život a dielo Martina Hattalu. In: Martin Hattala, 1821 – 1903. Materiál z konferencie konanej v Trstenej dňa 21. a 22. októbra 1970. Zostavil a upravil J. Ružička. Trstená 1971, s. 7 – 11.

Ambície, doxy a paradoxy Ľudovíta Štúra

Pavol Žigo

Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava
pavol.zigo@uniba.sk

Ambitions, doxes and paradoxes of Ľudovít Štúr

The author of the paper goes back to the substance of Štúr's codification of 1846 and looks for connections between interlinguistic and extralinguistic reasons of failure of the original codification on the background of general historical and mainly linguistic works about Štúr's movement. The author deals with Štúr's change of conservatism in the range of standard language (mainly of its form and structure), and also with reasons which led to the change of the original codification.

Keywords: ambitions, dox, codification, paradox, perspective, prototype of the language

Interpretácie životov a diel významných osobností sú podmienené úrovňou poznania predmetu záujmu, vedomím interpretátora o ňom, o historických okolnostiach, do ktorých ho zaraďuje, resp. o snahe nájsť nové skutočnosti a vzťahy, ktorými by doplnil predchádzajúce poznanie. Život, veci, javy a súvislosti sa tak, v rámci novej interpretácie, každý snaží vidieť čo najobjektívnejšie, napriek tomu sa vedome aj nevedome dostáva do situácie, v ktorej sa nemôže vyhnúť vlastnej prizme pohľadu. Takýto postoj môže byť dobrý, podnetný, inšpiratívny aj obohacujúci. Úvahy o živote a diele Ľudovíta Štúra odvíjame od snahy začať ich odkazom na filozofickú reflexiu „doxa/paradoxa“, v duchu myšlienky o spätne pôsobiacich vývinoch. Aké majú v živote Ľ. Štúra miesto doxy verzus paradoxy, čím boli, ako sa v ňom prejavili spätne pôsobiace vývinové?

Doxy sú nastolené bežné mienky spoločenského, duchovného a politického života. V polovici 30. rokov sa pre Ľ. Štúra – ako každé doxy – stávali neznesiteľné. V takejto situácii vždy vzniká vnútorná potreba oslobodiť sa od neznesiteľnosti, postuluje sa paradox, neskôr sa tento paradox stáva otravným, stáva sa novou skamenelinou, novou doxou; a človek ide ďalej, k novému paradoxu (pozri Barthes, 1975, s. 71). Praktizujúci či nepraktizujúci veriaci aj ateisti si musia uvedomiť praveľa „neznesiteľných“ mienok v Štúrovom vnútornom svete a mali by vnímať Ľ. Štúra na pozadí historických, spoločenských, politických, ale najmä konfesiónálnych(!) okolností. Vhodným východiskom takýchto úvah sú v súvislosti s osobnosťou a životom Ľ. Štúra 30. roky 19. storočia: pre Ľ. Štúra doxu, prijateľnou z tradičného aspektu, bola čeština ako bohoslužobný jazyk prostredia, v ktorom vyrastal a formovalo sa jeho duchovné vedomie. Prítomné však bolo aj paralelne sa rozvíjajúce vedomie o cudzosti tohto jazykového systému v nekonfesiónálnej komunikácii evanjelikov a tradície slovenského jazyka, jeho kodifikovanej podoby, rozvíjajúce sa niekoľko desaťročí v konfesiónálne odlišnom prostredí, v duchu bernolákovských tradícií. Odrazilo sa to neskôr v spise *Nárečja slovenskuo* (Štúr, 1846a, s. 70): „Dokjal buďe medzi nami toto rozčesnut'ja trvať, doťjal buďe život náš len trhaňina, doťjal sa budú o nás protivníci oťjerať a nám v najšlechetnejších prácach prekážať, doťjal sa nepostavíme ako Slováci a zo života nášho pospolitjeho nič ňebud'e. Prestať teda musí toto rozčesnut'ja a nastať musí bratskuo spojeňja. Či ňje pravda, že sme sa do teraz s bratmi našimi katolíckimi jeden druhjeho straňili...“ Zvýšenie napätia slovenčiny vo vzťahu k češtine spôsobil výnos z r. 1832 o cielenej maďarizácii slovenského obyvateľstva, a to aj v náboženskej sfére, po nástupe grófa Karola Zaya do funkcie generálneho inšpektora evanjelickej cirkvi. K. Zay vyhlásil úplné pomadžarčenie

slovenských evanjelikov v Uhorsku ich spojením s kalvínni v únii. Toto rozhodnutie bolo paradoxom nielen zo spoločenského hľadiska, ale zvyšovalo napätie z hľadiska základného atribútu reformácie – zrozumiteľnosti kázaného slova v materinskom jazyku. Okrem konfesionalnej sféry – celkom prirodzene – vyšlo mimoriadne intenzívne aj za hranice konfesionalného prostredia.

Rozpory historickej, spoločenskej, politickej, národnostnej, konfesionalnej a jazykovej povahy boli spúšťacím mechanizmom zmien. Umocňovali ich nové nároky na jazyk – živý jazyk s dominanciou ústnej slovesnosti, národných dejín, ved' nastupoval romantizmus. Pod vplyvom nemeckej filozofie a jazykovedy postuloval Ľ. Štúr prototyp jazyka s dominanciou diferenciacných, dištingtívnych znakov a s predpokladom, že ide o jeho funkčnú podobu z hľadiska používateľov aj postavenia v rámci slovanských jazykov. Štúrov intelekt prevýšil náboženskú transcendentálnosť a aj konfesionalný vzťah k bohoslužobnému jazyku a súhrn týchto okolností sa pre neho stal doxou. Zakrátko však narazil na paradox – koncepcnú, síce konzervatívnu, ale konfesionalne a tradíciou posilnenú integračnú funkciu biblickej češtiny a na odlišnú koncepciu jazyka a národa v ponímaní, interpretácii a aktivitách Jána Kollára. Ten v liste zo 7. januára 1846 obvinil Ľ. Štúra z narúšania slovanskej svornosti: „... jeli ten nesvorný, kdo třistoletau cestau i dále w pokoji pokračowati chce a radí, čili ten, kdo od té staré cesty i sám odskakuje i jiné k tomu swádí a táhne? Tropíli ten neswornost, kdo pracuje na sjednocení a spoludržení, na lásce, na přátelském spojení a žití; čili ten, kdo pracuje na různění, trhání, rozdrobování, na rozívání nenávisti proti Čechům a jiným bratrům, s nimiž nás swazkem krwe i řeči sám bůh sjednotil?“ (Ambruš, 1952, s. 134) Evanjelický farár J. Kollár, pôsobiaci v Pešti ako kazateľ (neskôr na univerzite vo Viedni), upozornil Ľ. Štúra v čase vzniku nového spisovného jazyka na potenciálny konflikt v otáz-

ke liturgického jazyka evanjelikov. Na obranu biblickej češtiny v tejto role uverejnil výzvu k odporcom Štúrovej slovenčiny: „wy všickni nyní ještě žijící duchovní a kněží, kteří we chrámech w biblické řeči kázete a katechisujete..., slyšte popravný ortel swůj od pana Štúra: wy jste dle něho jen pohlcowatelé a bořitelé žiwota vlastního kmene“ (tamže, s. 140). Ďalšie časti Kollárových myšlienok v zborníku *Hlasové* obsahujú množstvo invektív na adresu Ľ. Štúra: „podle tohoto nowého, neslýchaného ewangelium, běda! Běda Wám samému, pane Štúre! Wy sám ste wětew pod sebau uťal, Wy sám ste hůl nad vlastní hlawau zlámal...“ (tamže, s. 142).

Ľ. Štúr už 20. mája 1846 označil Kollárov príspevok v liste Andrejovi Sládkovičovi za „infámnu slovenčini pohanu“ a vyzval všetkých zástancov štúrovčiny na jej verejnú obranu a na aktívny odpor proti názorom prezentovaných v spise *Hlasové*... V citovanom liste A. Sládkovičovi z 20. mája 1846 Ľ. Štúr píše, že „...bi sa už naši mali t'jež opásat' mečem pravdi... za drahí život kmena nášho“ (tamže, s. 144).

Vystúpenia Ľ. Štúra na uhorskom sneme boli ambíciou, cielenou snahou o adekvátne spoločenské, politické, národnostné, jazykové postavenie Slovákov, mierili k novej doxe – prijateľnému optimu (podrobnejšie pozri Škvarna, 2015, s. 87). Vypukla však revolúcia 1848/1849 so silným prejavom spätne pôsobiaceho „vývinu“ s paradoxnými dôsledkami, ktoré viedli k inému uvedomovaniu si slovanskej jednoty a z nej vyplývajúcich kompromisov: došlo ku konfliktu s ambíciami, ktoré Ľ. Štúr deklaroval pri kodifikácii jazyka v r. 1846. Reakcie na pôvodné uzákonenie spisovnej slovenčiny, spoločenský vývin po revolúcii 1848/1849 a v nemalej miere aj jazyková situácia poukázali na potrebu upraviť niektoré pôvodné znaky jazyka. Postoj Štúrovej generácie k podobe kodifikovaného jazyka ovplyvnila aj zmena spoločenskej situácie: pod vplyvom novej spoločenskej paradigmy a aj

pod vplyvom predrevolučných reakcií na Štúrovu kodifikáciu z r. 1846 začali sa klásť na jazyk nové nároky. Ich podstata vyplývala z prehodnotenia pôvodných kritérií a čiastočne z nového postavenia Slovákov a Slovanov vo všeobecnosti v monarchii v porevolučných rokoch 1848 – 1849. Reguláciu pôvodných kodifikačných kritérií vyvolala potreba zmierniť nefunkčné diferenčiacne kritériá stredoslovenského jazykového základu (zakončenie nominatívu singuláru neutier na *-ja: nárečja*, adjektívna koncovka nominatívu singuláru typu *peknuo*, podoby minulého času slovies typu *padnuv, sadnuv*), ale aj uvedomenie si takých znakov jazyka, ktoré by rešpektovali spoločný slovanský základ jednotlivých slovanských jazykov a jazykovo by integrovali Slovanov v porevolučnej situácii. Výsledkom týchto snáh sa stalo známe stretnutie predstaviteľov jednotlivých koncepcií spisovnej slovenčiny a konfesii – evanjelikov Ľ. Štúra, J. M. Hurbana, M. M. Hodžu a predstaviteľov katolíckej konfesie J. Palárika, A. Radlinského, Š. Závodníka a M. Hattalu dňa 21. októbra 1851. Predmetom ich rokovania bolo hľadanie funkčného prototypu slovenského spisovného jazyka, takej jeho podoby, ktorá by rešpektovala kultúrne a spoločenské funkcie národného jazyka a ktorá by bola v porevolučnej situácii integračným činiteľom jeho nositeľov bez ohľadu na konfesiú a stavovskú príslušnosť. Východiskom tohto prototypu sa stala Štúrova podoba slovenčiny s pravopisnými a čiastočne aj systémovými úpravami, týkajúcimi sa inventára hlások a gramatických tvarov. Vtedajšie kompromisné riešenia v pravopise, hláskosloví či gramatike nemožno hodnotiť zo súčasného pohľadu, ale treba ich vnímať z hľadiska vtedajšej situácie, potrieb a perspektív. Prijatím *Krátkej mluvnice slovenskej* v r. 1852 sa v rozplývajúcej sa predstave o postavení Slovákov a ostatných slovanských národov v mnohonárodnom štáte nenaplnili ani pôvodné Štúrove predstavy o podobe,

povahe a funkcii národného jazyka. Pre Ľ. Štúra išlo aj napriek jeho vonkajšiemu súhlasu o priveľa zmien do jeho jazykového prototypu z r. 1846. Po formálnej aj obsahovej stránke sa v rozpore s prototypom z roku 1846 začalo rozlišovať *y – i, ý – í*, odstránilo sa dôsledné označovanie mäkkosti spoluhlások v slabikách s *de, te, ne, le, di, ti, ni, li*, v pravopise sa prestalo rešpektovať spodobovanie typu *úski, bosk, bes* aj zhoda pravopisu s výslovnosťou gramatických koncoviek *chlapou, sinou, kriuda, dáuno, rouní*, reformou sa do fonologickej štruktúry aj pravopisu zaviedli hlásky *ä* (v Štúrovej kodifikácii *mekí, ňed'ela*, resp. *svatí*), dlhé *é* (pôvodne v adjektívnych paradigmách bola dvojhláska, ktorá sa zapisovala dvoma grafémami), zaviedla sa dvojhláska *iu* (namiesto nej mal Štúr dlhé *ú*), kodifikovalo sa mäkké *l'*. Výrazné boli aj zmeny v tvarosloví: v prvom páde jednotného čísla podstatných mien stredného rodu stredoslovenské tvary *nárečja* ustúpili podobe *nárečie*, tvary adjektív stredného rodu v nominatíve singuláru s koncovku *-uo* (*Slovenskuo*) sa zmenili do podoby slovenské (malým písmenom na začiatku slov odvodených od vlastných mien), v siedmom páde množného čísla sa dlhá koncovka typu *prjaťelamí, sluhamí, ženamí* zmenila na krátku, v skloňovaní prídavných mien koncovky s dvojhláskou *je* (*novjeho, novjemu*) ustúpili podobám s novozavedeným dlhým vokálom *é* (typ *nového, novému*), prídavná mená patriace podľa Ľ. Štúra do mäkkého deklinačného vzoru (*prední, strední, horní* rovnako ako mäkké typu *cu-dzí*) sa rozdelili do mäkkého a tvrdého vzoru. Minulý čas sloves so štúrovskou podobou neurčitkovej tematickej morfémy *-uva-*, (typ *kupovať*, t. j. *sadnuv, kvitnuv*) popri variantných tvaroch *sadol, kvitol* reformou štúrovej kodifikácie pripúšťal len súčasnú podobu *l*-ového prídavia, t. j. len typ *sadol, kvitol*. Ako vidno, zmien oproti východisku z r. 1846 bolo pre Ľ. Štúra priveľa. Možno ich vnímal ako funkčné, potrebné či s ohľadom na

spoločenskú situáciu žiaduce, vnútorne však pociťoval napätie, ktoré by dnešná jazykoveda označila pojmom **inakosť**, pretože podstata jeho východiska z polovice 40. rokov bola koncepčne aj funkčne iná.

V modranskom prostredí – po bratovej smrti 13. januára 1851 – a pod policajným dozorom a s vedomím množstva nenaplnených ambícií Ľ. Štúr nadobudol pocit exilu. Dvojakého: spoločenského aj súkromného. Slovami súčasnej vedy to možno „sucho“ vysvetliť tak, že prototypovým exemplárom, ktorý v r. 1846 deklaroval Ľ. Štúr vo svojich návrhoch na kodifikáciu, sa nedosiahol žiaduci prototypový efekt. Časť formálnych znakov aj systémových prvkov bolo potrebné z funkčného aj historicko-strategického hľadiska zmeniť, nesplnili sa ani ambície z mladších rokov života: uskutočniť politické, resp. štátoprávne zmeny či zámery.

Ľ. Štúr bol veľmi dobre vzdelaný v histórii, jazykovede, teológii aj politike a veľmi dobre si uvedomoval mocenskú stratégiu a politiku v porevolučných rokoch, ale aj nemožnosť uskutočniť svoje ambície, premeniť ich na doxy. Tento pocit umocňovalo aj vedomie chýbajúceho dostatočne silného duchovného, nielen konfesijného, ale najmä kultúrneho a národného centra s intenzívnymi aktivitami, ktorými by sa prejavovalo vedomie spoločných záujmov aj jednoty. Fiktívnym únikom z tejto skepsy, prežívanej v prostredí Modry, sa v tom čase stal nadlho zabudnutý a rozlične interpretovaný spis *Das Slawenthum und die Welt der Zukunft*, napísaný začiatkom roku 1851, t. j. práve v období, v ktorom sa schyľovalo k reforme kodifikácie slovenského jazyka z r. 1846. Ťažko možno prijať myšlienku o tom, že v prípade spisu *Das Slawenthum...* išlo o Štúrov politický testament (pozri Matula, 1999, s. 176), nielen preto, že tento text bol pre slovenskú spoločnosť málo známy (pozri Kováč, 2000, s. 9 – 10), ale najmä preto, že Ľ. Štúr si uvedomoval, že hľadanie opory v Rusku ako slovanskej veľmoci

nebolo v tom čase reálne ani napriek duchovným hodnotám časti ruskej inteligencie, ktorej silnou protiváhou bola feudálna zaostalosť jeho rozsiahleho vidieka. Túto myšlienku umocňovali osudy ruských dekabristov spred viac ako dvoch desaťročí, tematika Gribojedovovho, Lermontovovho či Puškinovho zbytočného človeka, ústiaca neskôr až do Gončarovovho Oblomova, ale aj osudy ilýrskeho hnutia Ljudevita Gaja a i. Oporou, aj to retrospektívnou vo vzťahu k východným Slovanom, bolo len ich pevné puto v jednej viere, žiaľ, aj hmlistá perspektíva ústiaca do definitívnej dezilúzie a do straty ambícií v duchovnej či mocenskej opore Ruska, najmä po porážke ruských vojsk v Krymskej vojne v r. 1855 a po strate jeho veľmocenského postavenia (pozri Kodajová, 2013, s. 118). Svoju celoživotnú skepsu vyjadril Ľ. Štúr v liste 27. októbra 1855 kniežaťu F. M. Rajevskému slovami „my rabotajem i ničo neimejet uspecha..., ... my žalostny i neznajem, kakutešiťsia...“ (pozri Švagrovský, 1986, s. 450). Tieto skeptické slová napísal Ľ. Štúr aj v presvedčení, že budúcnosť slovanstva má v konkrétnej historickej situácii len ďalekú perspektívu. Slovanstvu v nadnárodnom ponímaní v polovici 50. rokov 19. storočia chýbali výrazné osobnosti rovnakého zmýšľania a s intenzívnou spoločenskou hybnou silou. Súhrn týchto okolností znamenal pre Ľ. Štúra priveľa strát oproti jeho predstavám zo začiatku 40. rokov.

Poznatky o doxách a paradoxoch v živote Ľ. Šúra možno zhrnúť do niekoľkých myšlienok: snahy o presadenie jazykových požiadaviek a politických potrieb národa v duchu vystúpení Ľ. Štúra na sneme neboli úspešné. Z hľadiska potrieb a nárokov na jazyk bol Štúrov zámer o kodifikovanie novej podoby slovenčiny posunom konzervativizmu od klasicistického ponímania jazyka k preferovaniu jeho živej podoby. V prvej polovici 50. rokov 19. storočia vyústila táto snaha v nežičlivej politickej situácii do konfesijného konsenzu a splnila výraznú

úlohu jazyka – prostredníctvom jazyka zjednotila národ bez ohľadu na konfesiu či stavovskú príslušnosť. Veľkosť, ktorou Ľ. Štúr zasiahol do poznania národného jazyka, nebola v stabilite kodifikačných kritérií, tie sa s odstupom času modifikovali konsenzuálnou dohodou v októbri 1851. Posunom v poznávaní jazyka bol Štúrov nový interpretačný prístup – významové hodnotenie prvkov jazykového systému, najmä sloves. Jeho priekopnícky pohľad na sémantiku slovesa čakal dlhé desaťročia na pokračovateľov vo výskume a jeho rozvoj (nadviazal naň až E. Pauliny svojou prácou *Štruktúra slovenského slovesa* z r. 1943). Táto stránka Štúrovej jazykovednej činnosti je svedectvom rešpektovania nových prístupov chápania jazyka a schopnosti spájať jazykovedné bádanie s filozofickými poznatkami. Ľ. Štúr by to pravdepodobne nebol schopný vyjadriť bez štúdia klasikov nemeckej filozofie a svojich učiteľov jazyka v nemeckom prostredí, ktoré bolo v tom čase v porovnaní so slovanskou jazykovedou a spoločenským myslením o krok vpred.

Koniec Štúrovho krátkeho, ale duchom a skutkami bohatého života, bol poznačený skepsou a preťaženosťou bol pocitom zo stratených ambícií, pocitom osobného aj spoločenského neúspechu, disproporciami medzi očakávaným a skutočným. Ďalší vývin však ukázal, že Ľ. Štúr bol svojou koncepciou jazyka a funkčnou adaptabilitou jeho prvkov spúšťacím mechanizmom nového procesu vo vnímaní a najmä v rozvoji spisovného jazyka. V 1. polovici 40. rokov vznikol v osobe Ľudovíta Štúra jazykový, spoločenský, politický, konfesijný aj osobnostný prototyp. Žiaľ, o 10 rokov v dôsledku spoločenského vývinu paradoxne prerastá do skepsy s dominantnou otázkou: čo z ambícií, z jazykového prototypu sa za Štúrovho života splnilo? Dnešná odpoveď by mohla mať aj podobu: bol impulzom, ktorého sila ostala nezvratná. Stal sa doxou, trvalou mienkou nášho spoločenského, duchovného a politického života.

Literatúra:

- AMBRUŠ, Jozef: Listy Ľudovíta Štúra. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1954.
- BARTHES, Roland: Príklad Barthes. Bratislava: Kalligram 2001. 212 s.
- HATTALA, Martin: Krátka mluvnica slovenská. 1852.
- Hlasové o potrebe jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky. Spisů musejních číslo XXII. W Prazew komissi u Kronbergra i Řiwnáče 1846.
- KODAJOVÁ, Daniela: Politický testament Ľudovíta Štúra. In: Mýty naše slovenské. Red. E. Krekovič – E. Mannová – E. Krekovičová. Bratislava: Academic Electronic Press 2005, s. 111 – 119.
- KOVÁČ, Dušan: „Slavianofil” a „západníci” v slovenskom politickom myslení. In: Historik v čase a priestore. Bratislava: Veda 2000, s. 7 – 10.
- MATULA, Vladimír: Štúrov spis Slovanstvo a svet budúcnosti. In: Ľudovít Štúr v súradniciach minulosti a súčasnosti. Martin: Matica slovenská 1999. 338 s.
- Orol Tatránski. Roč. 1 – 3, 1846 – 1848.
- PAULINY, Eugen: Štruktúra slovenského slovesa. Štúdia lexikálno-syntaktická. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení 1943. 112 s.
- ŠKVARNA, Dušan: Ľudovít Štúr a modernizácia slovenskej spoločnosti pred rokom 1848. In: Studia Academica Slovaca. 44. Red. J. Pekarovičová. Bratislava: Univerzita Komenského 2015, s. 75 – 93.
- ŠTÚR, Ľudevít: Nárečja slovenskuo alebo potreba písanja v tomto nárečí. V Prešporku 1846a.
- ŠTÚR, Ľudevít: Nauka reči Slovenskej. Vistavená od Ľudevíta Štúra. V Prešporku 1846b.
- ŠTÚR, Ľudevít: Hlas k rodákam. Orol Tatránski. 1. 1845, s. 49.
- ŠVAGROVSKÝ, Štefan: Michail Fjodorovič Rajeckij a jeho kontakty so Slovákmí. In: Studia Academica Slovaca. 15. Red. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1986, s. 443 – 453.

Explanačný základ Štúrovej gramatiky

Lubomír Kralčák

Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa, Nitra
lkralcak@ukf.sk

The explanatory base of Štúr's grammar

The article refers to various specific explanatory methods introduced by Ľ. Štúr in his description of grammar of Standard Slovak language in his writing *Nauka reči Slovenskej*. The article brings particular attention to Štúr's general explanatory method which he applied in continuity of individual parts (chapters and subchapters) of his grammar – the prominent points of thematic switching and by which he thoroughly followed his explanatory line to build up a coherent framework of grammatical knowledge in logical order. We can follow the application of this method in 2 levels. On one hand it is a method of explanation, which, on the basis of its structure, can be described as spirally consequent. On the other hand, on the basis of the content, it is the development of logical consequence of this explanation which clarifies the grammatical construction and nature not only of Standard Slovak language, but also of natural language in general. It is also important to state, that Ľ. Štúr managed to bring explanatory methods as innovative, covering the whole Czechoslovak linguistic context of the period.

Key words: framework expository approach, logical sequence of exposition, paradigm, utterance

Sledujúc úvahy, postrehy či analýzy zamerané na Štúrove lingvistické práce narážame zväčša na absenciu hodnotenia ich vedeckého prínosu. Možno to formulovať i tak, že Štúrovmu jazykovednému dielu sa síce všeobecne a tradične pripisuje osobitný národnobuditeľský význam, no tým sa akoby nepriamo prekrýva vedecká

hodnota autorových zásadných lingvistických spisov. Alebo inak povedané, tradične sa vždy ťažšie hľadala odpoveď na otázku, či v prípade Štúrovho jazykovedného diela možno hovoriť o zásadných vedeckých spisoch nielen z národnobuditeľského, ale aj z lingvistického hľadiska.

Na základe novších výskumov možno konštatovať, že predovšetkým pre náš lingvistický kontext znamenalo Štúrovo jazykovedné dielo zreteľný prínos v oblasti všeobecnej a porovnávacej jazykovedy, teórie spisovného jazyka i vlastnej gramatiky. Na poli všeobecnej a porovnávacej lingvistiky sú povšimnutiahodné predovšetkým Štúrove náhľady na príbuznosť jazykov, ale aj na systém a charakter gramatických kategórií.¹ V otázkach týkajúcich sa teórie spisovného jazyka uplatnil Ľudovít Štúr nové, moderné chápanie otázky vedeckého poznania jazyka vo vzťahu k určovaniu jeho normy, ako aj originálne chápanie purizmu a analógie v užšej súvislosti s určovaním bázy či zdroja takejto normy.² A napokon, pokiaľ ide o oblasť gramatiky, nemožno obísť Štúrov originálny opis slovesa, založený na novátorskom poňatí „namerенosti činnosti“, teda zamerania slovesného deja, a ako prínosnú treba oceniť aj netradične skoncipovanú, doteraz fakticky nepovšimnutú explanačnú stránku jeho gramatiky. Ďalej sa budeme podrobnejšie venovať tejto netradičnej koncepcijnej črte, ktorú priniesol autor v *Nauke reči Slovenskej*.

¹ V tejto súvislosti je dôležitý najmä text v rukopise zachovaných prednášok z lingvistiky pod názvom *Filosofie reči indoeuropejských*, ktoré odznali na bratislavskom evanjelickom lýceu r. 1842. Niektoré teoretické náhľady z týchto úvah preniesol Ľ. Štúr i do svojho základného gramatického diela *Nauka reči Slovenskej*, v Prešporku 1846.

² Tieto úvahy publikoval Ľ. Štúr v spise *O rozboru gména přjdawného p. Jozefa Chmely*. In: Tatranka. Spis pokračující zwlaště pro Slowáky, Čechy a Morawany, 1842, zv. 4, s. 71 – 77.

1. *Nauka reči Slovenskej* a Štúrov explanačný koncept gramatiky

Nauka reči Slovenskej sa v minulosti neraz hodnotila v konfrontácii s gramatikami J. Dobrovského,³ resp. aj V. Hanku,⁴ o ktorých sa tradične usudzovalo, že boli pre Ľ. Štúra vzorové a že sa nimi inšpiroval. Známe je predovšetkým vystúpenie F. Trisku⁵ zo začiatku 30. rokov minulého storočia, ktorý sa zamerlal na súvislosti medzi Štúrovými lingvistickými riešeniami a riešeniami či náhľadmi iných autorov, ako boli najmä F. Bopp,⁶ J. Dobrovský a H. Cegielski⁷. F. Triska postupoval metódou minuciózných komparácií, pričom v snahe o kritiku Štúrovho podania niektorých gramatických javov hovoril o jeho „nesamostatnosti“, resp. „závislosti“ od teórií iných lingvistov. Treba však poznamenať, že zároveň sa pokúsil o akúsi kompenzáciu takéhoto hodnotenia, napr. konštatovaním, že „při přejímání cizích teorií Štúr byl vždy kritický“ alebo že „při některých výkladech je samostatný, a to nejen ve sklonění a časování slovesných tvarů, nýbrž také ve výkladech mluvnických“ (tamže). Celkovo sa ukazuje, že v 20. a začiatkom 30. ro-

³ Ide o nemecky napísanú gramatiku *Ausführliches Lehrgebäude der Böhmisches Sprache*, 1809.

⁴ V. Hanka sa výrazne inšpiroval Dobrovského gramatikou češtiny, čo vyjadril i v názve svojho gramatického opisu; porov. jeho publikáciu *Mluvnice Českého jazyka na základě soustavy Dobrovského*. Praha 1849.

⁵ F. Triska: *Príspevky k studiu Štúrových mluvnických pramenů*. In: Bratislava. Časopis Učené společnosti Šafaříkovy. Roč. 4. Bratislava: Učená společnost Šafaříkova 1930.

⁶ Porov. najmä dielo Franza Boppa *Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Griechischen, Lateinischen, Litthauischen, Gothischen und Deutschen*. Berlin: Druckerei der Königlichen Akademie der Vissenschaften 1833.

⁷ Hipolit Cegielski, na ktorého sa Štúr v niektorých prípadoch vo svojej *Nauke* odvoláva, napísal štúdiu s názvom *O słowie polskiem* (O poľskom slovese), ktorá roku 1842 vychádzala na pokračovanie v odbornom periodiku *Orędownik naukowy* (č. 32 – 38).

kov minulého storočia sú kritické postoje k Štúrovej *Nauke* (A. Pražák, M. Weingart, F. Triska) takpovediac „v kurze“. Hodno si však povšimnúť, že táto skutočnosť nápadne korešponduje s atmosférou šírenia a preferovania ideológie jednoty československého jazyka a národa, pričom Ľ. Štúr bol v tomto období historicky vnímaný skôr negatívne, mohli by sme povedať, ako najúspešnejší „rozkolník“ československej jazykovej jednoty.⁸

Ak hovoríme o explanačnej stránke Štúrovej gramatiky, treba zdôrazniť, že tu nemáme na mysli nejakú autorovu snahu o priblíženie sa k prostému príjemcovi, ktorá by sa prejavila na úrovni gramatického výkladu. V tomto zmysle ide o presne opačný postup, o zreteľnú snahu preniknúť čo najhlbšie do podstaty gramatických javov. O *Nauke reči Slovenskej* možno dokonca povedať, že autor sa v nej priam programovo vyhol zostaveniu praktickej opisnej gramatiky. Je zjavné, že toto dielo je vedeckou gramatikou, ktorá navyše prekračuje dovtedajší tradičný spôsob podania gramatickej látky. O type svojej gramatiky hovorí i sám Ľ. Štúr v jej úvode: „V grammatike je skúmanosť alebo visvetľuvaňa ústrojnosť i reči našej s jej skutočným viložením spojená; ňje je grammatika prítomná len tak rečená praktická, t. j. nauka reči našej na dakolko bezzákladných, lahko nazbjeraných, mechanic-kých pravíd'jelných založená, ale stojí ona na vispituvaňi a visvetleňi vnútornjeho stroja a rjadu reči našej, ktorí peknou svojou zložitost'ou ducha zabáva a ktorjeho poznaňa k hlbšjemu reči našej poznaňu privodzue.“⁹ Na jednej strane tvrdením, že predkladaná gramatika stojí na „vispituvaňi a visvetleňi vnútornjeho stroja a rjadu

⁸ V. Blanár poukazuje na to, že Bernolákova a Štúrova kodifikácia sa za prvej Československej republiky v školskej výučbe podávala ako „Bernolákova a Štúrova odluka“; porov. *Štúrove jazykovedné práce vo vývine gramatického myslenia*. In: Slavica Slovaca, 41, 2006, č. 2, s. 103.

⁹ *Nauka reči Slovenskej*, v Prešporku 1846, s. XI – XII.

reči našej“ nám sám autor dáva do pozornosti vyššie spomínaný, primárne vedecký charakter svojho spisu, na druhej strane formuláciou „v grammatike je skúmanosť alebo visvetľujúca ústrojnosť reči našej s jej skutočným viložením spojená“ zreteľne kladie dôraz na výklad gramatických javov (teda nie na ich opis alebo klasifikáciu).

Ľ. Štúr prezentuje, popri bežných gramatických opisoch osvetľujúcich jednotlivé jazykové javy, explanačnú stránku svojej gramatiky predovšetkým v dvoch netradičných rovinách. V jednej rovine ide o historický aspekt výkladu, kde prekračuje zaužívaný prístup a načiera – hoci iba sporadicky – aj do poznatkov, ktoré poskytovala rodiaca sa historicko-porovnávacia jazykoveda. Tu mu išlo predovšetkým o objasnenie pôvodu jednotlivých jazykových javov, pričom na vysvetlenie niektorých jazykových štruktúr využíva komparatívne súvzťahnosti so stavom v starobylých jazykoch, ako je sanskrit, latinčina či gréčtina, no najčastejšie siaha po porovnaníach so slovanskými jazykmi a najmä s češtinou. V druhej rovine explanácie zjavne vidno premyslenú kompaktnú výkladovú niť, tvoriacu explanačný rámec podania gramatickej látky. V našom príspevku sa osobitne zameriame na druhú rovinu autorovho výkladu.

2. Explanačný rámec podania gramatickej látky

Gramatický opis slovenčiny v diele *Nauka reči Slovenskej* je rozložený do troch kapitol. Prvá obsahuje problematiku hláskoslovnia, slovotvorby, ortoepie, ortografie a slovnodruhových kategórií, druhá zachytáva komplexnú flexiu ohybných slovných druhov a tretia je učením o skladbe slovenčiny. Možno povedať, že v základnom rozvrhnutí gramatickej problematiky postupoval Ľ. Štúr tradične, a to podobne ako A. Bernolák,¹⁰

¹⁰ Tu treba poznamenať, že na rozdiel od gramatík ďalších dvoch menovaných autorov (J. Dobrovského či V. Hanku) súčas-

J. Dobrovský či V. Hanka. Keď sa však pozrieme bližšie, napr. na tematickú postupnosť výstavby prvej kapitoly Štúrovej gramatiky („Sklad a puovodná určitosť slov“), jeho prístup sa javí ako zreteľne netradičný. Podstatný rozdiel vidno už v usporiadaní tém, v ich zoradení do nadväzujúceho výkladu. Kým jeho predchodcovia (J. Dobrovský či V. Hanka) postupujú klasicky od hláskoslovnej charakteristiky cez výslovnosť a pravopis k tvoreniu slov a potom pokračujú skloňovaním, autor *Nauky* porušuje tento model tým, že od hláskoslovnia odčleňuje správnu výslovnosť a zaraďuje ju aj s pravopisom až za slovotvorbu. Toto usporiadanie nie je iba prostou odlišnosťou poradia, ale má svoj hlbší zmysel. Ľ. Štúr ním totiž sleduje uplatnenie svojho osobitého výkladového postupu. Jeho výkladová niť, usmernená usporiadaním gramatických tém, je tu vskutku netradičná, ale v Štúrovej interpretácii sa javí ako priesračne logická: hlásky > tvorenie slabík a slov > výslovnosť a pravopis slov > gramatické významy slov. Takto je to vyjadrené aj v názvoch častí prvej kapitoly („O hláskach“, „O tvorení slov“, „O vislovuvaní slov“, „O písaní slov alebo o pravopise“, „O určitosťi slov“).

2.1 „O hláskach“

V zmysle uvedenej postupnosti začína Ľ. Štúr rámcový výklad klasicky od hlások, a to tým, že poukazuje na ich úlohu ako základných prvkov pri utváraní reči: „Hláski sú duoležitje častki reči, ale samje pre seba v reči najmeňej víznamnje, predca ale častki reči základnje...“ (s. 12). V nadväznosti na túto úlohu hlások demonštruje narastajúcu zložitosť jazykovej stavby na vyšších stupňoch organizácie jazykových štruktúr: „Najprostějše častki slov sú hláski, ktorje sú základom

ťou Bernolákovho súhrnného vydania gramatiky (*Grammatica slavica*, 1790) nebola slovotvorba; tá vyšla samostatne o rok neskôr (*Etymologia vocum slavicarum*, 1791).

reči, zložitejšie sú článki, ktoré sú ďalšou reči stavbou a tvorivom slov, a z týchto alebo s hláskami, alebo s inšími článkami, t. j. s poriadne zloženiami a visloviť sa mohúcimi hláskami spojených povstávajú samje slová, ktoré sú už virazenje predstaveňa“ (tamže).

2.2 „O tvorení slov“

V tejto súvislosti nemáme v úmysle priblížiť Štúrov opis tvorenia slov, ale chceme poukázať na nadväzné pokračovanie sledovaného rámcového výkladu. V uvedenej podkapitole spresňuje Ľ. Štúr charakteristiku spomenutej „nadhláskovej“ úrovne utvárania stavby jazyka, teda morfeematických štruktúr („článkov“), ku ktorým smeruje prostredníctvom pojmu slabiky: „Keď sa hláski spolu zoberú, a to tak, že k jednej lebo vjacej spoluhláskam pristúpi samohláska lebo dvojhláska a takí sklad jedním dúškom visloviť sa dá, na pr. bu-d'-e-me Slo-vá-ci atď., povstávajú silabi, ktoré v sklade samích slov zovú sa článkami“ (s. 20). Neopomína ani skutočnosť, že pri výstavbe slova z „článkov“ (resp. slabík) nejde vždy iba o prosté kvantitatívne narastanie štruktúr, ale že „může silaba záležat' i len z jednej jed'inej samohláski“ (tamže). Z hľadiska utvárania významovej stránky slova Ľ. Štúr kladie dôraz na rozlišovanie koreňových morfém a morfém netvoriacich koreň: „Silabi sú o mnoho významnejšie ako samje hláski, bo oni už jestli sú korennje, na pr. *bor*, *hub*, *rob*, *kon*, *kal* atď., roděňa sa pochopu samjeho, t. j. toho predstaveňa, ktoruo v slove vijadrit' sa má, označujú alebo aspon naň pozďaleki ukazujú, trebas človek ešte najčastějše v ňeistoťe je, čo za pochop sa vitvorí“ (tamže).

2.3 „O vyslovuvaní slov“

Ako sme uviedli vyššie, na rozdiel od dovtedajšej tradície, Ľ. Štúr nezaradil problematiku výslovnosti

k hláskosloviu, ale až za tvorenie slov, čo bolo v súlade s jeho chápaním výstavby a fungovania jazykových štruktúr. Hneď v úvode oddielu zaoberajúceho sa výslovnosťou ďalej kontinuálne rozvíja svoju rámcovú výkladovú niť, pričom podáva pozoruhodné poňatie funkcie správnej výslovnosti ako podmienky zavŕšenia utvorenia slova. Jeho výklad je takýto: „Vid’eli sme v predošlom odd’ele, ako sa sklad reči tvorí, ako slová, prirastaním rozmaňitích čjastočjek k inším povstávajú a jedno s druhím sa spojujú, lež tím eš’e, čo sme dosjal vipočítali, tvoreňja slov ňje je ukončenuo. Sú síce už čjastočki k čjastočkam poprikladanje, lež zmisel slova, ktorí z ňích vilúpiť sa má, je eš’e len tak rečeno v poroďe, a preto eš’e treba tvoreňja dovršiť a slovu k zrod’ěnú dopomuoť. K tomuto ale sa vihladáva, abi čjastočki s čjastočkami v jeden tuhí celok sa spojili, v tomto tuhom celku sa vijavili a všetkje hláski, tak ako sú puovodně určenje a do slova vťjahnutje, sa ukázali, čo sa staňe dobrím slov visloveňím“ (s. 99).

Ako vidno, Ľ. Štúr vo svojom výklade fungovania jazykových štruktúr chápe výslovnosť nielen ako formu, ale aj ako proces, pričom poukazuje na potrebu náležitého vyslovenia slova, čo je zásadnou podmienkou naplnenia jeho významu. Na rovnakom mieste dokonca zdôrazňuje, že výslovnosť je súčasťou tvorenia slov, no túto jeho predstavu nemožno, samozrejme, stotožňovať so systémovým ponímaním derivácie. Ľ. Štúr o tom hovorí: „Slov teda visloveňja patrí podstatně k tvoreňú a je jeho dovršeňja. Ono slovám dáva život a privoďí ích k svojmu určeňú, lebo len slovo dobre vislovenuo muože vijadriť ten pomisel, ktorí je doňho vložení, a tak ono dopomuože slovu k opravd’ivej bitnosťi. Slovo zle vislovenuo určeňja svojho alebo celkom ňedosjahně, alebo na cest’e k postaťi svojej zablúd’i a doťjal na pravú cestu ňenad’abí, kím sa mu kolvek dobrím a náležitím visloveňím ňespomuože“ (s. 100).

2.4 „O písaní slov alebo o pravopise“

Do spomínaného Štúrovho výkladového rámca patrí i chápanie správneho písania. Podľa neho sa má pravopis odvodzovať od výslovnosti, pretože je iba jej prenesením do inej dimenzie jestvovania jazyka. „Pravopis nič je ňje inšie“ hovorí Ľ. Štúr, „ako ustálenuo alebo z prjebuhu časovjeho do prjestoru prenesenuo vislovenja, t. j. pravopis má t'jež visloviť reč, ale ňje v čase lež v prjestore. Podla tohoto pravd'ivjeho pochopu pravopisu on na žjadnom inšom základ'e stáť ňemuože, len na základ'e vislovenja“ (s. 105). Tým, že Ľ. Štúr chápe hovorenú podobu jazyka ako jeho primárnu existenčnú formu, určuje vo svojej koncepcii aj teoretickú oporu pre základný pravopisný princíp, ktorého stanovením zjavne nadväzuje na Bernolákovu pravopisnú reformu.

2.5 „O určitosti slov“

Pokiaľ ide o celú prvú kapitolu (prvý „diel“) *Nauky*, zakončuje Ľ. Štúr svoj rámcový výklad osobitnou podkapitolou („čiasťou“) s názvom „O určitosti slov“, venovanou primárne charakteristike gramatických významov slovných druhov. V jej samom začiatku opäť postupuje tak, že bezprostredne nadväzuje na výkladovú líniu predchádzajúcich častí, pričom podľa neho slovo „celkom utvorenuo dostáva úplnuo značenja a teraz sa už posúdiť muože, čo v sebe obsahuje a do ktorjeho radu slov patrí. Dokončjac už tvoreňja slov, muožeme teraz ích značenja vistaviť a ích podla toho do rozličnjeho radu rozhod'iť“ (s. 111).

Ľ. Štúr teda, využívajúc špirálovú nadväznosť svojho výkladu, vedie čitateľa od pochopu úlohy hlásky cez poznanie morfematickej, resp. slovotvornej stavby slov k slovám chápaným ako všeobecné významové kategórie. Završením je spomínaná ucelená časť v rozsahu podkapitoly, zameraná na charakteristiku kategoriálnych významov slovných druhov a ich morfológických ka-

tegórií, ktorou výrazne prekračuje domácu tradíciu. Ide o to, že taká časť gramatiky, akú predstavuje v Štúrovej *Nauke* podkapitola „O určitosti slov“, v Dobrovského alebo v Hankovom gramatickom opise nie je vôbec prítomná. Významné je však i to, že niektoré Štúrove výklady v tejto podkapitole nesú znaky inšpirácie moderným nemeckým jazykovedným myslením. Už začiatkom 30. rokov minulého storočia sa konštatovalo (porov. Triska, 1931, s. 171), že L. Štúr prvý priniesol na Slovensko, ba možno povedať do celej československej oblasti, poznatky novodobej filológie a súčasnej novoobjavenej porovnávacej jazykovedy.

Treba pripomenúť, že autor *Nauky* v spomínanej podkapitole prináša vo svojej dobe u nás výnimočný teoretický koncept z oblasti sémantiky slovesa, pravdepodobne inšpirovaný staroindickou terminológiou, na ktorú v súvislosti so všeobecnou charakteristikou sanskritského slovesa poukázal F. Bopp vo svojej porovnávacej gramatike indoeurópskych jazykov (porov. Bopp, 1833, s. 617). Výsledkom je pozoruhodné Štúrovo učenie o „namerennosti činnosti“, majúce ambíciu komplexne vysvetliť gramatickú podstatu sloves. L. Štúr pokladá „namerennosť“ slovesa za jeho všeobecnú, určujúcu kategóriu. Ako uvádza, „slovesá viznamenávajú činnosť či už tajnú, či zjavnú, činnosť ale má vždy dajaký zmer, kam bije, na čo puosobí, skadjal povstáva, preto i slovesá majú vždy istú namerennosť“ (s. 126). L. Štúr touto teoretickou koncepciou výkladu gramatickej podstaty slovesa predstihol svoju dobu o celé storočie. Je totiž známe, že s otázkou „namerennosti“, t. j. orientovanosti, či zameranosti slovesného deja sa novodobá lingvistika teoreticky vyrovnala až začiatkom 40. rokov 20. storočia, a to ucelenou teóriou intencie slovesného deja.¹¹

¹¹ Porov. teoretickú rozpravu E. Paulinyho *Štruktúra slovenského slovesa*. Bratislava 1943.

Okrem moderného poňatia gramatickej charakteristiky slovíes prezentuje Ľ. Štúr v spomínanej podkapitole nový prístup, napr. aj k výkladu gramatických kategórií substantív, pre ktorý čerpal inšpiráciu najmä z Humboldtovej filozofie jazyka, prehľbujúc predovšetkým poznatky o kategórii rodu. V tejto otázke uplatňuje filozofický výklad o mužskom a ženskom princípe, podľa ktorého sa má pre rod v jazyku hľadať analógia v prírode: mužský princíp predstavuje fyzickú silu, ženský skôr slabosť, avšak zároveň plodivú silu. Slová, ktoré nemajú ani ženské, ani mužské pohlavie, „nemajú nijakuo pohlavja“. Skutočnosť, že pri aplikácii spomenutého princípu, resp. princípov v jazyku sa priznáva rod „aj inším predmetom v prírode bez pohlavja stojacím“, je prejavom poézie reči, resp. poézie toho, odkiaľ reč pošla, teda ducha národa (s. 115).

Napokon možno dodať, že v podkapitole „O určitosti slov“ Ľ. Štúr previazal vysvetlenie a definíciu gramatických kategóriálnych významov s objasnením vnútorného členenia jednotlivých slovných druhov, aby potom toto členenie využil v nasledujúcej kapitole na opis paradigmatickej stránky spisovnej slovenčiny, ktorá sa v tradičnom ponímaní, samozrejme, chápala ako samotné jadro gramatiky.

2.6 „O prjemenčivosti slov“

Týmto názvom označuje Ľ. Štúr druhú kapitolu „diel“ svojej gramatiky. Poznamenajme, že k označeniu „prjemenčivosť“ je významovo najbližší súčasný termín ohýbanie, resp. flexia. Štúr však v uvedenej súvislosti používa aj exaktný termín „skloňuvaňa“, pričom ho chápe širšie, ako dnes chápeme deklináciu, pretože o skloňovaní hovorí aj v prípade ohýbania slovíes.

Ak sme dosiaľ v jednotlivých častiach prvej kapitoly „dielu“ mohli sledovať autorov rámcový výklad gramatických javov, ktorý sa na kľúčových miestach javil ako

špirálovito návratný, v zostávajúcich dvoch kapitolách sa tohto svojho postupu naďalej v rovnakej miere pridržuje. Dokumentuje to tým, že v úvode kapitoly „O prjemenčivost’i slov“ opäť sumarizuje svoj doterajší postup: „Posjal sme považovali slová o sebe a vistavili, ako sa tvorja, a tím samím víznam v nich utvorení, podla tohoto víznamu potom rozvrhli sme ích na rozličnje radi i rozložili v tíchto radoch podla víznamu a zvlášnej ích podobi osobitně, považovali sme teda hmotu i ducha slov v staň ích osobitom, samostatnom. Slová ale, majúc, pravda, v stave tomto platnosť velkú, predca z něho do inšjeho preist’ musja, abi prišli k svojmu určeňú“ (s. 132).

Podľa Ľ. Štúra toto určenie znamená vytvoriť ucelené myšlienky alebo, ak vec posudzujeme z hľadiska hovorenia, výpovede. „K tomuto svojmu určeňú“ pokračuje Ľ. Štúr, „prídu slová tak, jestliže zo samostatnost’i, osobitnost’i svojej vistúpja, jedne k druhím sa nahnú a vzájemně sa k sebe nakloňja. Tento prostrední stav, v ktorom sa slová pred utvorením celkovitích mišljenok nachod’ja, je ích skloňuvaňja“ (tamže).

2.7 „Spojna“

V záverečnej kapitole zvanej „Spojna“ (skladba, syntax) autor prepája predchádzajúce poznatky o paradigmách s problematikou skladby vysvetľujúc, že slová „v skloňuvaňi svojom sú v stave prjechodu do utvoreňja vípoved’i a do vilúpeňja sa mišljenok v nich zaobaleních“ (s. 190). To značí, že chápanie skladobnej roviny, ktorou sa završuje explanácia gramatických štruktúr, stavia na báze ucelenej výpovede. Tá slúži ako platforma realizácie významu všetkých výrazov, ktoré sa na jej stavbe podieľajú. Jednotlivé slová, hoci ohýbané, nie sú teda osebe v uvedenom zmysle dostačujúce, preto musia vstúpiť do náležitých vzájomných vzťahov. Ľ. Štúr k tomu poznamenáva: „Cjel všetkých slov je zobrazit’, a tak rečeno st’elesnit’ mišljenki, že ho ale v stave svojho

čistjeho skloňeňa ňepost'ihujú, musja sa ďalej podat', t. j. musí stat' slovo k slovu, a tak utvorit' výpoveď a vistavit' mišljenku do ňich zloženú“ (tamže).

Týmto sa končí v *Nauke reči Slovenskej* Štúrova rámcová výkladová niť, pevne spájajúca v organickej postupnosti ucelené podanie gramatickej látky.

3. Zhrnutie

Analýza Štúrovho rámcového výkladového postupu ukázala, že autor pri nadväznosti jednotlivých častí svojej gramatiky dôsledne dbal na to, aby najmä na exponovaných miestach tematických prechodov neopustil svoju výkladovú niť a aby tak v logickej postupnosti budoval rámec gramatických poznatkov. Realizáciu spomenutého postupu je možné sledovať v dvoch rovinách. Na jednej strane ide o spôsob výkladu, ktorý sa dá z hľadiska výstavby označiť za špirálovito nadväzujúci. Na druhej strane z obsahového hľadiska ide o budovanie logickej postupnosti tohto výkladu, objasňujúceho gramatickú stavbu a povahu nielen spisovnej slovenčiny, ale prirodzeného jazyka všeobecne.

Naostatok možno ešte konštatovať, že L. Štúrovi sa podarilo, v rámci domáceho (česko-slovenského) jazykovedného kontextu, priniesť také podanie gramatiky súčasného jazyka, ktoré sa i dnes javí ako pozoruhodné svojimi výraznými inovatívnymi explanačnými postupmi. Toto konštatovanie je významné i preto, že autori gramatik predstavujúci Štúrovi najbližšie vedecké vzory nijako neprekročili hranice tradičnej opisnej gramatiky.

Literatúra:

BLANÁR, Vincent: Štúrovi jazykovedné práce vo vývine gramatického myslenia. In: *Slavica Slovaca*, 2006, roč. 41, č. 2, s. 97 – 104.

- BOPP, Franz: Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Griechischen, Lateinischen, Litthauischen, Gothischen und Deutschen. Berlin: Druckerei der Koniglichen Akademie der Vissenschaften 1833. 732 s.
- CEGIELSKI, Hipolit: O słowie polskiem. In: Orędownik naukowy, 1842, roč. 33, s. 257 – 262.
- DOBROVSKÝ, Josef: Ausführliches Lehrgebäude der Böhmischen Sprache, zur gründlichen Erlernung derselben für Deutsche, zur vollkommenern Kenntniss für Böhmen. Prag 1809. 399 s.
- HANKA, Václav: Mluvnice Českého jazyka na základě soustavy Dobrovského. 3. vydanie. Praha: Knihkupectví Václava Hessa 1849. 261 s.
- PAULINY, Eugen: Štruktúra slovenského slovesa. Štúdia lexikálno-syntaktická. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení 1943. 113 s.
- ŠTÚR, Ľudovít: Filosofie řečí indoeuropegských od Lud. Štúra. V Břetislave r. 1842. Martin: Literárny archív Slovenskej národnej knižnice, signatúra 26 D 7 a signatúra M 101 A4.
- ŠTÚR, Ľudovít: O rozboru gména přjdawného p. Jozefa Chmely (viz Časopisu českého Museum 16tý ročnjk, sw. 3tí, str. 362 atd.) od Ludewíta Štúra. In: Tatranka. Spis pokračugící zwláště pro Slowáky, Čechy a Morawany, 2, 1842, zv. 4, s. 71 – 105.
- ŠTÚR, Ľudovít: Nauka reči Slovenskej. V Prešporku: nákladom Tatrína 1846. 214 s.
- TRISKA, František: Příspěvky k studiu Štúrových mluvnických pramenů. In: Bratislava. Časopis Učené společnosti Šafaříkovy. Ed. J. F. Babor, A. Pražák, O. Sommer. Bratislava: Učená spoločnosť Šafárikova 1930, roč. 4, s. 668 – 686.
- TRISKA, František: Úvahy o Štúrovej a Hodžovej filológii. In: Sborník Matice slovenskej pre jazykospyt, národopis, dejepis a literárnu históriu. Martin: Matica slovenská 1931, roč. 9, zoš. 1 – 4, s. 170 – 182.

Kodifikácia Ľ. Štúra ako dôsledok zmeny jazykovej situácie na Slovensku

Konstantin Lifanov

Moskovská štátna univerzita M. V. Lomonosova, Moskva
lifanov@hotmail.com

Codification of Ľ. Štúr as result of changes in language situation in Slovakia

The article focuses on the processes occurring in the Slovak writing, which at the same time indicate a change in the language situation in Slovakia and the movement towards the creation of the Slovak literary language on the basis of the Central Slovak dialect. Among them is the active penetration of the Central Slovak elements into the Lutheran religious literature, revealed, in particular, in the Pribiš's „little book“ „Rosarium Animae“, the total displacement of Czech language by Central Slovak folklore koine from the sphere of poetry and „precodification“ of the Slovak literary language, provided by M. Godra in the almanac *Zora*. All these phenomena confirm the objective nature of Štúr's codification.

Key words: Lutheran religious literature, central Slovak dialectal elements, central Slovak folklore koine, total displacement, precodification

Po uplynutí 200 rokov odo dňa narodenia Ľudovíta Štúra a vyše 150 rokov od jeho kodifikácie spisovnej slovenčiny zračí sa tento dej ako majestátna udalosť, ktorú vykonala osobnosť nezvyčajného a všestranného nadania. Disponoval kvalitami, ktoré zaručovali celkový úspech jeho diela. Medzi nimi boli nielen precízne vedomosti stredoslovenského nárečia, ktoré sa stalo látkou na vypracovanie jazykovej podoby povýšenej nad všetkými inými podobami slovenského jazyka,

skvelá odborná jazykovedná príprava, ktorá umožnila uskutočniť potrebnú selekciu tejto látky, veľký záujem o slovenskú národnú tvorbu, ktorá napomáhala štúdiu stredoslovenského nárečia a pravdepodobne ovplyvňovala pomenovanú selekciu jazykových prvkov, ale aj také mimoriadne cenné všeobecné vlastnosti, ako cit pre meniace sa pomery, prezieravosť a pružnosť, ktorá sa prejavila napríklad pri uznaní neskorších zmien vnesených do jeho kodifikácie. Najviac by sme mohli zdôrazniť objektívny charakter jeho postupov, lebo sám sa ocitol vo víre jazykových procesov prebiehajúcich na Slovensku, dokázal, do značnej časti intuitívne, pochopiť podstatu týchto procesov, čo realizoval v kodifikácii spisovnej slovenčiny. Tieto procesy boli rôznorodé, zahŕňovali rôzne strany jazykového vývinu, ale smerovali k vytvoreniu spisovného jazyka na stredoslovenskom nárečovom základe.

Vytváranie vlastnej písomnej tradície na Slovensku sa začalo vzájomným pôsobením češtiny s juhozápadnými slovenskými nárečiami. V dôsledku toho vznikol písomný útvar hybridného charakteru, skladajúci sa z geneticky českých, celoslovenských a juhozápadoslovenských prvkov, pričom špecifická váha geneticky českých prvkov v priebehu času klesala. Tento jazykový útvar sa rozšíril po celom území Slovenska a existoval buď v typickej juhozápadoslovenskej (trnavskej) podobe nezávisle od regiónu, kde bol text zaznamenaný, alebo doň prenikali s rôznym stupňom intenzity aj miestne nárečové prvky (severozápadoslovenské, stredoslovenské aj východoslovenské), ktoré ale nevytlačovali úplne prvky juhozápadoslovenské (Lifanov, 2002). Najprv sa to, pravdepodobne, týkalo textov zaznamenaných tak katolíckmi, ako aj evanjelikmi (Vážný, 1936), ale v prípade evanjelikov sa potom obmedzilo len na „nižšie“ žánre písomností, čo názorne dokumentujú rozsiahle administratívno-právne pamiatky z evanjelických miest,

napríklad *Jelšavská mestská kniha* (Lifanov, 1999a) alebo *Levočské prisahné formuly* (Lifanov, 2010). Je zaujímavé, že rekatolizácia zmenila jazyk týchto pamiatok len na krátky čas, neskôr sa autori vrátili k tradičnej jazykovej podobe.

Pre tému nášho príspevku sú však oveľa dôležitejšie procesy, ktoré prebiehali vo „vyšších“ žánroch evanjelickej spisby, najmä v náboženských textoch. V prvých desaťročiach 17. storočia tu došlo k návratu ku klasickej češtine reprezentovanej *Kralickou Bibliou*. Pomer používania kralickej češtiny a hybridného jazykového útvaru umožňuje určiť jazykovú situáciu v evanjelickom prostredí ako diglosiu (Lifanov, 1999b), keď vo funkcii vyššieho kódu vystupovala čeština a funkciu nižšieho kódu plnil hybridný útvar.

Situácia sa však skomplikovala, keď vznikali jazykové rozdiely vnútri vyššieho kódu, lebo klasická súdoba čeština sa používala len v kanonických textoch, zatiaľ čo v textoch „technických“ aj z liturgického hľadiska menej závažných textoch sa začína meniť. To sa pozoruje už v *Bardejovskom katechizme* z r. 1581. V prvom type textov „... sú slovakizmy, ale aj iné jazykové chyby veľmi zriedkavé, ak vôbec sú“ (Ďurovič, 2015, s. 135), kým v druhom type „...sa vyskytujú aj chybné preklady..., aj kvantita vokálov je chaotická, pravopis nedôsledný“ (tamže). Charakter smerovania zmien nekanonizovaných evanjelických textov sa zviditeľňuje v prílohách k Lutherovmu *Katechizmu*, vydanému Danielom Pribišom v r. 1634. Klasická podoba češtiny ostáva len v samotnom katechizme, zatiaľ čo vo voľnejšom úze reprezentovanom hlavne „knižkou“ *Rosarium Animae* sa pozoruje nový proces, keď do jej jazyka hojne prenikajú stredoslovenské nárečové prvky a západoslovenské celkom chýbajú. Medzi stredoslovenskými prvkami je napríklad pomerne častý výskyt stúpavých dvojhlások (a) alebo mäkkenie spoluhlások *n*, *t*, *d* pred pôvodným *e* alebo *e < b* (b):

- b) Skrže skrussenost srdce do srdce Clowěka *zasyaty* bywa; kdo sebe samého nezna / ten swoge hřjchij nikdy oplakáwati a želeti / mnohem meneg wiznawáti bude *muocy*; toliko mi před časem powez žeť budu *wedjet'* poradiť y pomůc; A ne čekag aby ty Pán Krystus *naliawal* / zako Geruzalemskijm / kdy nad gegich zatwrdlosti plakal; Dněs dněs když biste vslysselij hlás gehu / ně zatwzrugtě *Srdcia* wassě; kterými gsy pohlěděl na Swate[h]o Petra w *sieni*; Očem na *hřjadce* Druheg vslyssýš; Nebo y Swaty Pawel *niekdy* zarmutil Korintské swě; slysseswse tu Nowinnu že *se nawracia* knému; a že takowij Boha *widiety* budu; A o swátem Petrowj y ginych wčedlnjcech práwj Krystus Pán / že gijch žadal diábel *osiewati* yako psenicu na *rječyci*;
- c) aby wečné w Smrti *nězostaly*; A *gindě Okustě* yak Sladky gest Pán; *plačtě* na hůre mé Swaté / zarmucenij *budtě* wssyckni Obywatelě zemsstj; žebi se po čtyricat (nečitatel'ne) *dñech* propadnuti meli pro swe weliké hřjchi; toliko mi před časem powez žeť budu *wedjet'* poradiť y pomůc; *Dněs dněs* když biste vslysselij hlás gehu; Ano gedén *děn* wicegi nežli tisycekrát ga sem v padla / a Pána Boha bližnjho mého hněwala; Ya gsem ten *Něsprawedliwý* Ssefar / který gsem marfál Statek Pána swého / a dlužen gsém gěmu *děset* tijsyce hřiwně (E); Kdež ya giž *nalezněm* żywůť?; *Rekněmeli* že hřjchu *němáme* / samij sobě sklamámě / a prawdý *nebudě* w nás; Wikupenj *gstě* / *Něporussytedlnými* wecmi, Strybrém a nebo zlátem.

Ďalšou zvláštnosťou Pribišovho jazyka je výskyt bohemizmov netypických pre slovakizované texty z tohto obdobia, napríklad takmer dôsledné používanie prehlasovaných tvarov – výkyvy sa objavujú len v gramatických tvaroch (a) –, alebo mimoriadne veľká frekvencia spoluhlásky ř, ktorá sa však, popri správnom

použití, často objavuje na nenáležitých miestach (b) a na náležitých naopak chýba (c):

- a) yako list *zanássa* wítr od Stromu; Na dussj máš *Sentenciu* napsanu w dekretě Pána Boha; a z *Swiniamj* Pekelnymi obidli mám; A o swátem Petrowj y ginych včedlnjcech práwj Krystus Pán / že gijch žadal diábel osiewati yako *psenicu* na rječyci; Amen řijkam Alleluya / By Cest' Sláwa / byla *twoga*;
- b) ležycij w *hřobjch* swého hřjssného a smrdutého Těla; Yá gsem Pán Bůh twůg Sylly / *hřozný* a horliwy / který nawsstěwugém Neprawosti Rodičůw na dijkach až do třetjho y do ctwrteho pokolenj; Dusse *kteřa* z hřessj Smrtj vmre; Nebo nenj to w tweg mocy a wůlj / aby sy se obratyla / yak Hieremiáš *próřok* swědцы w 31. k.; musegi *teřas* kwiliti w wečných mukach a sskrypátj zubami; Mnohem meněg abys se okrywal ffikowym listwijm *pokřytctwj* twého;
- c) Kterj žadnym giny *Lekarstwjm* nemohu obžiwěni a vliečenj býti; Pro keru Přjčinu y Ssalomun w 1. Pral. cap. 20. Pisse že žaden Nemůžē *rijci* čysté gest Srdce mé; Stydjme se kdy vkáleny a neumjtu máme *twar*; Neb gide Pán / a bljsko gest deň Mrakoty / a těmnostj / deň Oblaku a *bure*; Ale *predrahú* krwj Beránka něposskwrněného Gežisse Krysta; a Ducha Nowého obnow w *strewach* mogich.

Uvedené príklady svedčia o tom, že jazyk týchto textov nenadväzoval na predošlú tradíciu slovakizácie, charakteristickú pre nižšie žánre slovenských písomností, ktorá bola spoločná pre katolíkov a evanjelikov. V jazykovej praxi evanjelikov pravdepodobne dochádza k „funkčnému rozštiepeniu“ slovenských nárečových prvkov, keď sa stredoslovenské pripúšťajú v náboženských textoch, i keď nekanonizovaných, zatiaľ čo sférou používania západoslovenských ostávajú len najnižšie

žánre písomností. Táto otázka však doteraz nie je dôkladne preskúmaná, hoci už Ján Mocko r. 1909 písal o tom, že práve D. Pribiš stál pri zrode tradície slovakizácie evanjelických textov. Podľa tohto autora na Pribišov jazyk nadviazal neznámy vydavateľ kancionálu z r. 1653, potom Daniel Horčíčka, Tobiáš Masník a taktiež neznámy vydavateľ kancionálu z r. 1696 (Mocko, 2013).

Priebeh iného procesu vo vývine jazyka slovenských písomností, relevantného pre Štúrovu kodifikáciu, sa pozoruje na konci 18. storočia. V tom čase sa objavujú viaceré spevníky a zborníky ľudovej poézie, v ktorých veršované texty, vzniknuté na juhu stredného Slovenska a na západnom Slovensku, obsahujú nárečové prvky severného stredoslovenského nárečia. Odrážajú znaky stredoslovenského folklórneho koiné, ktoré sa vytvorilo na základe severných stredoslovenských nárečí, predovšetkým na základe liptovského nárečia. V rýdzej podobe je koiné zaznamenané v zborníku piesní zo Sielnice, ktorý zostavil Samo Bohdan Hroboň v r. 1841 (pozri podrobnejšie Lifanov, 1995). Uvedieme ukážky z tejto zbierky:

Ani mi otč mat', ani radní páni, / Koho rada vidím
 nik mi nezabráni. / Bránia ti mi bránia k mojej mi-
 lej chodiť. / A ja ju nemuožem zo srdca vyhodiť.
 / Něbrántě, něbrántě, pobrat' sa nám dajtě, / My
 sa dva lúbime, pobrat' sa musíme.

U mojej mamičky ostruožky hřkajú / U tvojej
 šuhajko krpcí zametajú; / U mojej mamičky
 žitný chlieb na stole, / U tvojej šuhajko owsený
 v komore, / U mojej mamičky pečenye rybičky,
 / U tvojej šuhajko krvavye slzičky.

Tento jazykový útvar prejavoval tendenciu k šíreniu do ľudových piesní južného stredoslovenského a západoslovenského regiónu v podobe infiltrácie jeho

jednotlivých prvkov, čo veľmi dobre zachytili *Národné spievanky* Jána Kollára. Neskôr presiahol územný a žánrový rámec, v dôsledku čoho nachádzame tieto prvky aj v „umelých“ piesňach zo všetkých regiónov Slovenska vrátane východného. Ako príklad uvedieme úryvok zo slovenskej verzie verša maďarského básnika V. M. Csokonaiho, preloženého začiatkom 19. storočia vranovským advokátom F. Baloghom:

7. Keby nassjch Srdcj Laska / Naplodila nemluwnatka / Sedelj by w rade dlhom / Plnje Wyna za Kozubom
8. Kdyby ga len z mogou ženou / Teba prečarowat mohou / Abys Chlapcou y Djewčatka / Rodil drobne Kulačjatka
9. Ale Beda! Kwon Michalou / Mne sem y ta wezne sebou / Zmarnj mne ta Laska w skutku / Ty ostaneš w douskem Smutku

K celkovému zvratu, ktorý svedčil o tom, že sa situácia v evanjelickom prostredí podstatne menila, dochádza v druhej fáze prenikania stredoslovenského folklórneho koiné do umelej poézie, keď nadobúda charakter totálneho vytlačania predošlého jazykového systému (češtiny). Prvým prejavom toho sa stala publikácia troch básní Sama Chalupku v *Nowom a Starom Wlastenskom Kalendári* vydávanom K. Fejérpatakym. Uvediem jeden z nich:

1. Konjku moj wrány, / Od krála mi daný, / Už ma neponesješ, / Gá som porubaný.
2. Mladá krew mi teče, / Hrob ma wolá tmawý, / Už ma něpowedje / K sláwě pták dwohlawý.
3. Hen slowenská Tatra, / Tam bystrý Wáh běžj, / Pri ňom w poli klasnom / Má dedinka ležj.
4. Maličká dedina, / W něg dobrá rodina, / Nikdy nepřiwjtá / Wjtěžnieho syna.

5. Dagte bratja, ohlas, / Smutniemu otcowi, / Že som padol wěrný, / Wlasti a králowi.

Uvedený verš je nesporne napísaný v strednej slovenčine. Výskyt pravopisných bohemizmov v tomto a v ďalších prvých veršoch svedčí len o tom, že autori sa snažili skryť ich skutočný stredoslovenský charakter zahalením sa do českého pravopisného obalu, lebo v tom čase bol taký čin doslova revolučný a nemohol byť pochopený zo strany viacerých evanjelikov. Podobnosť týchto básní s českými je iba vizuálna.

Uvedený proces bol mimoriadne dôležitý pre vývin spisovnej slovenčiny, lebo otvoril cestu k jej novej kodifikácii. Jazyková situácia sa menila rapídne, o čom svedčia prvé dva ročníky almanachu *Zora*, vydané v Budíne v r. 1835 – 1836 Michalom Godrom, básnikom a jazykovedcom evanjelického vyznania. Význam almanachu spočíva v tom, že sa v ňom po prvýkrát v dejinách publikovali diela tak v češtine, ako aj v bernolákovčine, čo bolo predtým nemysliteľné. Navyše, M. Godra uvedomelo redigoval české aj bernolákovské texty tak, že do nich vnášal celoslovenské a stredoslovenské jazykové prvky. M. Godra tiež publikoval zoznam zmien s vlastným komentárom, pričom tieto zmeny zasiahli nielen pravopis, ale aj fonetiku a gramatiku, v dôsledku čoho môžeme Godrov čin považovať za fragmentárnu „prekodifikiu“ novej spisovnej slovenčiny. M. Godra si celkom jasne uvedomoval objektívny charakter týchto zmien, čo vyplýva z jeho ďalšieho výroku: „Nikoho sice k nasledování nevábim, předce však přesvědčen jsem, že mnozí nadzmíněné změny za pravé uznají.“ (Godra, 1835, s. 284) Je príznačné, že tieto zmeny mali buď celoslovenský, alebo stredoslovenský pôvod a zhodovali sa s neskoršími návrhmi Ľ. Štúra. Medzi prvé zmeny patrilo napríklad odstránenie prehlasovaných koncoviek v tvaroch N sg. *moja duša, naša práca, vaša bohyňa* a A

sg. *našu prácu, tvoju bohyňu*. Medzi ďalšie zmeny sa zaradili tvary I sg. všetkých mien ženského rodu s koncovkou *-ou* (*našou prácou, útlou radosťou*); I sg. podstatných mien mužského a stredného rodu s koncovkou *-om*, vrátane podstatných mien mužského rodu s koncovkou *-a* (*patriarchom*) aj G sg. podstatných mien mužského rodu s koncovkou *-u* (*patriarchu*). Okrem toho nahradil české dlhé monoftongy slovenskými diftongami: *toho náradja, od narozjenja, za živobitja; vidja, činja, letja; volavši/-šjá/-šjé*. Je zaujímavé, že po spoluhláske *c* navrhoval M. Godra používať dlhé monoftongy, nie diftongy, napríklad *volající/-cá/-cé*, čím sa zhoduje s Ľ. Štúrom, ktorý pokladal spoluhlásky *c* a *dz* za stredné (Štúr, 1957, s. 179), teda ani mäkké, ani tvrdé, po ktorých sa dlhé samohlásky diftongizujú fakultatívne (pozri príklady zo Štúrovej *Nauky reči Slovenskej*): „V tom prídavnom meňe *vracja sa* ‚u‘ do ‚l‘ a koncovki prídavných ‚í‘ ‚a‘, ‚uo‘ sa mu prirážajú; K ťebe už *obracjam* reč moju, mláďež naša Slovenská, náďeja pekná života nášho! — ... v štvrtej keď ťjež v ňom začjatok má, z ňeho vistupuje a *sa* naspet jeho vlastním puosobeňím *vracá* slovesá k sebe namerenje, v pjatej, keď *sa* nazad *obracá* účinkuňím inšjeho slovesa, vzájemnje.“

M. Godra vnášal zmeny nielen do českých, ale aj do bernolákovských textov, v dôsledku čoho sa zbližovali. To sa prejavuje obzvlášť názorne, ak porovnáme bernolákovské texty z almanachu *Zora* s bernolákovčinou, ktorá reálne fungovala (Lifanov, 2012 – 2013), nie s Bernolákovou kodifikáciou. O. i. sa v nich vyskytujú slová a tvary s diftongami, vokalizované *o* na mieste praslovanského **ь*, spojenie *rat* na mieste praslovanského **ort* s klesavou intonáciou atď., čo neexistovalo v bernolákovčine vôbec alebo len v neskoršej bernolákovčine. Pozri príklady: *Dubi prekoťowaľi*, a *Priékopi preskakowaľi*; *gedna Ciğánka*, okolo *Pasiénkow* idúcá, *Silú*, *Mocú* sa weselím *Chlapcom* ponúkala, *Budúc-*

nost' predpowed'eťi (A. Ottmayer); Ale známo jest, že prastarodávne premeni jak telesné tak duchovné vo večnej temnosti ležá (J. Herkeľ); Pozrime na Tatránske naše hory kde wčul visoké jedle *rastu*, a bačove brindzu mjesa, tam predtim morske telatá plavali (J. Herkeľ).

Vnášanie stredoslovenských prvkov do českých aj do bernolákovských textov poukazuje na spôsob, akým sa neskôr jazykovo zjednotili katolíci a evanjelici. Z tohto hľadiska je Štúrova kodifikácia prirodzeným pokračovaním tohto procesu. Uvedieme ukážky z diel Dr. Ottmayera (upravená bernolákovčina) a A. Paluckého (upravená čeština), publikovaných v almanachu *Zora*:

a) Dr. Ottmayer

Z radostním Sňiwáním tímto celá Noc přešla, a Ondreg, který před krátkím Časom geš'e w Paláci prebíwal, wiďel sa prebud'ení w swogég chudobnég Chiži – w swogég chaternég Post'eli. Zdíchnul ku Ňebesám, a poňewáč wiďel že guš Zora nastáwá, zapomenul na wšecké radostné, a uťešené Sni, – Trúbu pastírsku do Ruki wezmúc, tak wesel'e, tak spokogňe, gak do Wčilegška, zhromážďit'i Stado swoge sa usilowal, s kterím tento Děň na nagdálších d'ed'inských Pasiénkoch sa usad'il. Po Polédňi, kdiž Stado swoge preziéral, a fagčil, naráz skrz gedného pocestného Pána, ku Koču, na hradskú Cestu zawolán gest, který, poňewáč Kresiwo swé strařil, a podobně fagčit'i žádal, od weselého Ondrega Ohňa wiprosit'i si umiéňil. Običagné Otázky zd'egších Pastírow sú: odkád', a kd'e Pocestníka Cesta wed'e? podobně i Ondreg Otázku túto Pánowi, kterému Oheň do Fagki wd'ačne podal, predložil.

b) A. Palucký

Zelená hora strmým břehem se vyzdvihuje nad Vislou: její večernjá tvóňa padá na vlny této polské řeky.

Okolní obyvatelé ju Přškou nazývajú: neb když její chochol v tmavú mhlou se obaluje, jistým jest blízkého deště znakem. U hory této v příjemném okolí malá vesnica. Skrovný prameň šeptavě se pomezy roztrúšená bndoviska (!) točí a vesnicu mezy dva šlachťice dělí. Na pravé straně staré, pevné stavení oznamuje starý, někdy mohutný svého vládatele rod. Dvor, zahrada a celé stavisko obehnánoť můrem, přes který se tu i tam zelenec s břechťanem převínuje. U prostřed prostranného dvora stojí lipa, věrná rodu od století: žádná ještě haluz jej nechybí. Ratolesti její listnaté u spodu rozšířené, klenú se zhůru vždy menším a menším okolkem, čím výše, tím méně se od pně oddalujíce, až se u vrchu v příjemně okrouhlú formu skončují. Pod ňou malý stolík: okolo něho z bjělé březý lavice.

Uvedené fakty svedčia o tom, že kodifikácia Ľ. Štúra bola pripravená celým vývinom jazyka slovenských písomností a bola dôsledkom zmeny jazykovej situácie na Slovensku. Ľ. Štúr bol bezprostredným účastníkom týchto procesov a jeho význam spočíva v tom, že si tieto procesy uvedomil a keďže mal bohaté vedomosti v oblasti slovenskej dialektológie a najmä v oblasti jazyka folklóru aj výbornú jazykovednú prípravu, tieto zmeny vynikajúco realizoval v kodifikácii spisovnej slovenčiny.

Literatúra:

- ĎUROVIČ, Ľubomír: Pôvod a podoby češtiny ako spisovného jazyka Slovákov (Niektoré závery z filologickej analýzy Bardejovského katechizmu). In: Slovenská reč, 2015, 80, č. 3 – 4, s. 133 – 156.
- GODRA, Michal: Osvědčení. In: Zora. Almanach. V Budíně 1835, s. 282 – 284.

- LIFANOV, Konstantin: Evoľucija jazyka „Jelšavskoj gorodskoj knigi 1566-1710 gg. a t. naz. kul'turnyj sredneslovackij jazyk. In: Zeitschrift für slavische Philologie, 1999a, 58, Heft 1, s. 151 – 170.
- LIFANOV, Konstantin: Rekatolizácia ako najdôležitejší medzník vo vývine spisovnej slovenčiny. In: Jazykovedný časopis, 1999b, 50, č. 1, s. 17 – 26.
- LIFANOV, Konstantin: Hierarchia kultúrnych jazykov v slovenských písomnostiach predkodifikačného obdobia. In: Slovenská reč, 2002, 67, č. 1, s. 20 – 30.
- LIFANOV, Konstantin: Vývin jazyka Levočských prísahných formúl zo 16. – 19. storočia. In: Nová filologická revue, 2010, roč. 2, č. 3, s. 120 – 130.
- LIFANOV, Konstantin: Metamorfozy kodifikacii A. Bernolaka. In: Zeitschrift für Slavische Philologie, 2012 – 2013, Band 69, Heft 2, s. 247 – 280.
- MOCKO, Ján: Historia posvätej piesne slovenskej a historia kancionálu. Zlatý fond denníka SME 2013. Citované 29. 4. 2015. Dostupné na: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/1812/Mocko_Historia-posvatnejpiesne-slovenskej-a-historia-kancionalu
- ŠTÚR, Ľudovít: Náuka reči slovenskej. In: Slovenčina naša. V. zväzok diela. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1957, s. 153 – 253.

Idey Jána Hollého medzi Štúrovými dôvodmi za spisovný jazyk na stredoslovenskom základe

Ján Kačala

Pedagogická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava
kacala.jan@gmail.com

Ján Hollý's concepts influencing Štúr's choice of a literary language based on central Slovak dialects

The poetry of Ján Hollý had a marked impact on the ideas and practical orientation of the incoming romantic generation. As far as the literary language of the Slovaks is concerned, his influence on the departure of Štúr's generation from the Czech language and on their decision to choose the cultural central Slovak language as a nationwide standard form of the Slovak people in the middle 1940s was fundamental; nevertheless in his own work he remained faithful to Bernolák's previous literary Slovak language.

Key words: Ľudovít Štúr, the codifier of the literary Slovak language, Ján Hollý, reasons for the literary Slovak language, the central Slovak language, achieving language unity of the Slovaks

Krok Ľudovíta Štúra pri kodifikácii spisovnej slovenčiny na stredoslovenskom základe svojou revolučnosťou priťahuje pozornosť bádateľov aj z toho hľadiska, že si bližšie všímajú jednotlivé súčasti tohto kodifikačného aktu. Aj dôvody Ľ. Štúra za novú kodifikáciu spisovnej slovenčiny patria medzi takéto jednotlivé súčasti v celom kodifikačnom akte ako zložitom, dlho chystanom, myšlienkovom aj organizačne všestranne náročnom procese, vedúcom k historickému tatrínskemu rozhodnutiu z 27. augusta 1844 a o dva roky neskôr, roku 1846, k vydaniu Štúrových spisov *Nauka reči Slovenskej* a *Ná-*

rečja slovenskuo alebo potreba písanja v tomto nárečí. V dejinách spisovnej slovenčiny aj v našich kultúrnych dejinách vo všeobecnosti sa už ustálilo poznanie, že Ľ. Štúr svoje dôvody za novú, už celonárodnú spisovnú slovenčinu zhrnul v spise *Nárečja slovenskuo alebo potreba písanja v tomto nárečí*. Za **hlavný** dôvod, ktorý Ľ. Štúra viedol k tomuto revolučnému rozhodnutiu a ktorý sa vinie celým týmto spisom, nepochybne treba pokladať naliehavú celospoločenskú potrebu prekonať jestvujúcu jazykovú roztrieštenosť Slovákov a dosiahnuť celonárodnú zhodu Slovákov, prípadne ich legitímnych predstaviteľov na báze jednotného a spoločného spisovného jazyka. Pravdaže, tento kardinálny dôvod sa ešte nedotýka vlastného jazykového útvaru vybratého za celonárodný spisovný jazyk; je to teda všeobecný či spoločensko-politický dôvod.

Vlastné **jazykové** dôvody sú zhrnuté napríklad v týchto Štúrových slovách zo s. 78 spisu *Nárečja slovenskuo*: „A čože za reč vizdvihňeťe za spisovnú, ohlasovať sa budú hlasi protivníkou našich? Akúže inšú – ako Slovenskú, a to síce tú, ktorá je najpravdivejšia Slovenská, najzavaruvanejšia, najčistejšia, najplnohlasnejšia a pritom najrozšírenejšia! A takáto je reč tá, ktorá sa hovorí v Turci, v Orave, Liptove, Zvoleňe, Ľekove, Gemeri, Hont’e, Novohrad’e, hornej Trenčjanskej i Nitránskej stolici a po celej dolnej zemi.“ S týmito vlastnými jazykovými dôvodmi, podopretými aj územným vymedzením stredoslovenského základu nového spisovného jazyka, úzko súvisí aj ďalší závažný, jazykovo-spoločenský dôvod, ktorý autor pridáva o niekoľko riadkov nižšie: „I sami Slováci po Trenčíne, Nitre a v Prešporskej stolici Slovenčinu spomenutú za najvernejšú a najlepšú Slovenčinu uznávajú i keď príležitosť majú, radí ju pochit’ja.“ Z tohto citátu je zjavné Štúrovo poznanie, že jazykový útvar formujúci sa na základe strednej slovenčiny sa v slovenskej spoločnosti

v tom čase uvedomuje už ako **národnoreprezentatívny** jazykový útvar a práve týmto postavením v národe svoju územnú pôsobnosť rozširuje za vlastné hranice stredoslovenských nárečí. Rozhodujúca väčšina uvedených dôvodov má čisto racionálny základ; za dôležité treba pokladať najmä to, že stredoslovenské nárečia Ľ. Štúr pokladá za najrozšírenejšie na území slovenského jazyka a stále rozširujúce svoju pôsobnosť predovšetkým tým, že sa aj zo strany Nestredoslovákov hodnotia ako reprezentujúce celý slovenský jazyk a tým aj slovenský národ. Vymenované dôvody nepochybne možno zhrnúť do neobyčajne závažného Štúrovho poznatku, že spisovná slovenčina založená na stredoslovenskom základe je **zákonitým** vyústením celého mnohostáročného dovtedajšieho vývinu slovenského jazyka.

V uvedenom súbore dôvodov sa vyskytuje aj plnohlasnosť strednej slovenčiny ako znak zodpovedajúci skôr citovému a estetickému ladeniu Štúrovej argumentácie, pričom táto argumentácia plnohlasnosťou je v súhlase s takýmto ladením aj iných častí tohto spisu, lebo ten ako celok neplatí ako rýdzo vedecký spis, vedecké argumenty sa v ňom prestupujú s citovými a estetickými, vyúsťujúcimi v niektorých častiach do rétorickej polohy spisu.

Medzi dôvodmi prekračujúcimi vlastný národný rámec sa žiada uviesť Štúrov koncept **kmeňovitosti** slovanského národa, ktorý pritom platí ako jeden zo základných Štúrových dôvodov a je aj polemicky namierený proti Kollárovej predstave slovanskej vzájomnosti so štyrmi umelo vybratými slovanskými kmeňmi, jazykmi a literatúrami, pričom ostatné podľa tejto predstavy nemali mať nijakú vývinovú perspektívu (porov. *Nárečja slovenskuo*, s. 24 n.). Štúrova kmeňovitosť je založená na oveľa demokratickejšom princípe ako Kollárova koncepcia, lebo rozrôznenosť slovanského národa na jednotlivé slovanské kmene podľa Ľ. Štúra dáva kaž-

dému z nich prirodzené a neodňateľné právo na vlastné jestvovanie, na vlastný jazyk aj na vlastnú literatúru písanú v tomto jazyku.

Zo širšieho jazykovo-kultúrneho hľadiska Ľ. Štúr vyzdvihuje to, že slovenčina je najvlastnejším prejavom **ducha národa**, tak ako sa tento duch zvyrazňuje v tvorivej práci, osobitne v umení, najmä básnickom, a že práve v poézii sa tento národný duch prejavuje najvernejšie. Dôležité kultúrno-politické hľadisko autora sa ukazuje v tom, že najprirodzenejším prostriedkom na šírenie vzdelanosti a kultúry medzi širokými vrstvami ľudu – rovnako ako v iných národných spoločenstvách – je práve národný jazyk, slovenčina: keď sa Slováci budú prirodzene vyjadrovať vo svojej vlastnej spisovnej reči a budú ju používať aj pri plnení vyšších spoločenských úloh, budú v nej vzdelávať nové generácie, budú v nej rozvíjať vedecké poznanie, prinesie im to aj ďalší duchovný rozvoj, rozvoj ich duchovných síl a odvahy do práce v prospech celého národa. Zmyslom tohto úsilia malo byť, aby sa náš národ zaradil ako rovnocenný do celého spoločenstva národov a aby na základe toho, čím obohacuje duchovné hodnoty svetového spoločenstva, aj požíval zodpovedajúcu úctu.

Z uvedeného princípu prirodzene vychodí aj to, že Slováci, prípadne ich evanjelická časť, sa vzdávajú používania češtiny ako písomnej podoby svojho spisovného jazyka, keďže sa v národe neujal ako jemu vlastný, ako najbližší sprostredkovateľ vzdelanosti, literatúry a kultúry. Takýto krok sa, pravdaže, veľmi racionálne opiera o pozitívne vedomie odlišnosti slovenčiny a češtiny a o uvedomované zjavné rozdiely medzi slovenčinou a češtinou najmä v slovnej zásobe, ale aj v hláskosloví a v tvarosloví. Pestovanie literatúry v inom ako národnom jazyku podľa Ľ. Štúra bezprostredne vedie k robeniu neželaných chýb v cudzom jazyku, ba aj k nedorozumeniam medzi ľuďmi.

Je pozoruhodné, že niektoré dôvody, ktoré Ľ. Štúr uvádza v spise *Nárečja slovenskuo*, sa v našej odbornej literatúre nespomínajú, prípadne sa nekomentujú a o niektorých dôvodoch – zjavne z taktických príčin, aby jeho spis nenarazil u cenzorov – nehovorí ani sám autor. Nehovorí predovšetkým o zosilnenom maďarizačnom tlaku, hoci práve tento tlak treba objektívne pokladať za jeden z najzávažnejších činiteľov, ktorý štúrovcov viedol k definitívnemu rozhodnutiu ustanoviť slovenský spisovný jazyk na stredoslovenskom základe. Prijatie jednotného a spoločného spisovného jazyka malo totiž slúžiť ako prostriedok na zjednotenie národa a posilnenie jeho odolnosti proti zvyšujúcemu sa maďarizačnému tlaku. O silnejúcej maďarizácii bol Ľ. Štúr informovaný aj počas štúdií v Halle a to, že sa touto otázkou práve v tom čase vážne zaoberal, potvrdzuje aj jeho neskoršia publikačná činnosť. Roku 1843 totiž uverejnil v Nemecku dva svoje texty po nemecky: v Lipsku publikoval známy spis *Ponosy a žaloby Slovanov v Uhorsku na protizákonné prechmaty Maďarov* (so zatajením svojho mena v zovšeobecňujúcom podnadle *Prednesené uhorským Slovanom*) a v Augsburgu v novinách *Allgemeine Zeitung* uverejnil odpoveď na článok J. Lukáča (Lukácsa) s názvom *Jazykový boj v Uhorsku* a s podtitulom *Pohľad Slovana*. V týchto textoch sa okrem iného kvalifikovane zaoberá aj neobyčajne nepriaznivou a stále sa zhoršujúcou jazykovou situáciou Slovákov v Uhorsku, vyvolanou silnejúcou maďarizačnou politikou.

Spomedzi dôvodov za nový spisovný jazyk, ktoré Ľ. Štúr uvádza v práci *Nárečja slovenskuo*, sa pri interpretácii jeho kodifikačného rozhodnutia obchádzajú najmä tri dôvody: 1. Široká podpora slovenčine v chystaných *Slovenských národných novinách* a slovenskej literatúre zo strany zemianskeho stavu, o ktorej autor píše na záver svojho spisu *Nárečja slovenskuo* (na s. 84), ba turčianski zemanovia svoju podporu Štúrovým

novinám výslovne podmieňujú voľbou slovenčiny ako jazyka novín. 2. Príklad bernolákovcov, ktorí sa ako prví odhodlali na revolučný krok zvoliť si za spisovný jazyk Slovákov kultúrnu západnú slovenčinu ako jazykový útvar vychádzajúci zo slovenského národného jazyka. V predhovore k svojej *Nauke reči Slovenskej* na s. VIII L. Štúr o tomto vplyve hovorí veľmi otvorene, ba dokonca v súvisе so svojím rozhodnutím vraví o dovŕšení bernolákovského kroku: „Ku kroku tomuto ma ist’e veľmi pohnuv i príklad bratou našich katolíckich, ktorí sa už od dávna k našej Slovenčine prihlásili a krokom svojim už dávno pravdu tú, že k rozvit’u duchovného života nášho Českuo nárečja je nedostatočnuo, vislovili. Krok náš je len tohoto dovršeňa a doplneňa.“ 3. Pôsobenie myšlienok vrcholného básnika bernolákovskej školy Jána Hollého na myšlienkový svet a počínanie štúrovcov: je to okrem iného aj básnikova priama kritika štúrovcov ako „odrodených synov národa“ za používanie češtiny ako spisovného jazyka a jeho nástojčivá výzva na zjednotenie a návrat k alegorickej „matke Slovenke“. Jedným z rozhodujúcich činiteľov pri tomto Hollého ideovom pôsobení na mladú romantickú generáciu sa nepochybne stalo vyjdenie eposu *Svatopluk* roku 1833 a autorova plamenná výzva: „Radšej smrť slavnú a hrd’inskú zvoľme si úmor: / Dajme sa rozťat’ a krv do poslednej kapki viľejme, / kľeslú než slobodú v otrockém járme naríkať!“ A po ôsmich rokoch od vyjdenia eposu *Svatopluk* si v súborných *Básňach Jana Hollého* štúrovci mohli v Chválospeve na Antoňa Bernoláka prečítať priamu básnikovu výzvu na svoju adresu: „Zbud’ sinov odroděných, abi ráz už opust’il’i Čěsku, / a spolu zjednotěni ke svéj sa navráťil’i matce.“

Je nepochybné, že tieto Hollého myšlienky aj priame výzvy bezprostredne rozhodovali a aj rozhodli o sformovaní smeru štúrovského programu na prijatie stredoslovenskej slovenčiny za spisovnú reč Slovákov

a na odhodlaný zápas za oslobodenie národa z cudzieho panstva vrátane ozbrojeného povstania. Zo strany štúrovcov máme totiž priame ohlasy na tieto Hollého stanoviská a výzvy. Najzreteľnejší dôkaz o tom, ako J. Hollý svojím básnickým dielom, písaným v prvej slovenskej spisovnej reči – bernolákovčine – priamo ovplyvnil zmýšľanie a konanie štúrovcov, nachodíme práve v Štúrovom spise *Nárečja slovenskuo*, kde autor na stranách 69 – 70 vzdáva česť a slávu svojim predchodcom, lebo práve im sa slovenská reč stala „podstava, na ktorú si zastali a k ludu svojmu opust'enjemu a zaňedbanjemu sa obrát'ili“. Vrucne slová adresuje J. I. Bajzovi, J. Fándlymu a A. Bernolákovi, J. Palkovičovi, A. Rudnajovi, A. Ottmayerovi, M. Hamuljakovi a „Ťebe naposledok Hollí velební, čo si prežiu v duchu svojom všetkje Slovákou časi a na zádumčivom Považí rozžjalením zapálením hlasom na svojich z tichjeho Považja si povolávau. Oj dupočili sme Tvoje žjalne hlasi, i prihádzame sa Ťi pod'akovať, muž velební! – Takto hla pristali braťja naši katolícki k nárečú nášmu domácemu a mi evanjelici sme dosjal pri češť'íne, či je ňje ale pre naše toto rozčesnuťja, kmena krem toho ňevelkjeho, hroznuo ňešť'est'ja?“

Iný priamy dôkaz o bezprostrednom vplyve Hollého diela a osobnosti na zmýšľanie aj konanie štúrovskej generácie nachodíme v liste napísanom pri príležitosti jánskeho sviatku 24. júna 1843, v ktorom si „prešpor-skí Slováci“ citovanú výzvu z Chválospěvu na Antoňa Bernoláka zvolili za motto a v liste písanom už strednou slovenčinou (hoci ešte nejednotnou) priznávajú sa k tomu, že sa v týchto slovách spoznali, uvedomili si svoj „blud“ a sú rozhodnutí kráčať po ceste Slovenstva: „Zazreli sme tú pravú cestu k cjeľu, Slovenstvo! zaň sa rozpálilo srdce aj rozum; ňechceme sa už vjac po cudzích kútoch potíkať, mi chceme biť pred bohom, svetom, Slavstvom Slováci. – Zložťe už aj Vi, Veľební Otče, to

presvedčeňje o nás, že mi ešte d'alej našu drahú maťer Slovenku chceme hrdúsiť, ňje, jej mi chceme slúžiť, za ňu, keď buďe treba, na oltár národa, tot ľadovje skali tatranskje, náš život posvetiť. Zložťe už to presvedčeňje o nás a priviňťe k sebe si(nov), Vi, Otče Slovákov, k Vám sa priznávame a (chceme na) základ'e, čo sťe Vi z verními Slováci rozložili, stavbu d'alej ťahať... Ukázali sťe nám, Otče, náš blud, povedali sťe, ako Vás takjeto, keď sami proti seba brojíme, kroki boľja: chceme s tím Vaše spravdivlje žjale umjernit a sladšje aždaj aspon na starost dni Vám prihotoviť.“ (Citované podľa I. zväzku *Diela Jána Hollého* z roku 1999, časť *Korešpondencia*, ktoré zostavil Ján Štibraný, s. 470 – 471.)

Doteraz sa v odbornej literatúre za rozhodujúce pre štúrovský krok v otázke spisovnej slovenčiny na stredoslovenskom základe pokladá stretnutie vedúcej štúrovej trojice po známych poradách v júli 1843 v Hlbokom s J. Hollým na fare dekana Martina Lackoviča na Dobrej Vode. O tomto stretnutí máme priame vyjadrenie Jozefa Miloslava Hurbana z jeho životopisu Ľ. Štúra uverejneného v *Slovenských pohľadoch* roku 1881. V Hurbanovej interpretácii mali štúrovci tento cieľ: „Vtedy sme i my spoločný výlet podnikli k majstrovi poetov slovenských, k Hollému na Dobrú Vodu, cieľom vzdania mu úcty osobnej a podania mu výkladu úchyľky svojej od jeho spôsobu písania v podrečí trnavskom a rozvinutia pred ním dôvodov svojich za centrálnu, čisté slovenské nárečie.“ A Hurbanovo predstavenie Hollého stanoviska je takéto: „On nielenže nič nemal proti čistej slovenčine, ale práve vyhovára sa, že za jeho časov nebolo možnosti na Slovensku inou slovenčinou knihy písať ako tou, v ktorej už nebohý jeho priateľ Bernolák bol gramatiku spísal. ‚Aj,‘ povedá, ‚moje metrum dalo sa výborne v tejto reči užiť. Už tie národné piesne najkrajšie znejú v tej hornoslovenskej reči.‘ To bol náhľad Hollého, s ktorým, rozumie sa, my úplne súhlasili. Hollý

nám dal požehnanie svoje k dielam vtedy umieneným.“ (Citované z II. zväzku Hollého *Diela* z roku 1999, časť *Chronológia autorovho života a diela*, ktorú spracoval Ján Štibraný, s. 572.)

O tejto návšteve u J. Hollého píše vo svojom *Nárečí slovenskom* na s. 6 – 7 aj L. Štúr: „V pohnutí našom nad drahým kmenom a ludom Slovenským navštívili sme toho spevca tam, čo sa i duchom i postavou svojou pochoďť zdá tam z tých starích našich veľkých časou,... navštívili sme ho i prizreli sme sa zasmúťenej tvári jeho nad časmi terajšími a bolestnjemu oku jeho nad Slovenstvom, opust'ením a odhod'ením kmenom svojim... Vid'jac ho, rozlúčili sme sa... Ňeostalo z ohladu Slovenčini na ničom istom medzi nami ale uzrekli sme sa že ešte tú vec za rok rozvážíme, mišljenki svoje pod ten čas si zveríme a potom sa uzñesjeme po roku.“ Ako vidno, Štúrov opis historického stretnutia v Hlbokom, ako aj návštevy J. Hollého na Dobrej Vode je tu veľmi triezvy a uvážlivý, pričom o Hollého stanovisku k stredoslovenskej spisovnej slovenčine nepíše nič. Keď však vezmeme do úvahy Hollého stanovisko k tejto téme vyjadrené v súkromnom liste, môžeme povedať, že Štúrovo aj Hollého hodnotenie stretnutia sa v istých bodoch zhodujú.

J. Hollý síce svojim hosťom dal požehnanie, ale integrita jeho osobnosti ho neúprosne viedla k tomu, aby sa svojho presvedčenia o bernolákovskej spisovnej slovenčine ako o „najsúcejšej pre všetkých“ aj ďalej pridŕžal, no ako píše Eva Fordinálová (2015), nikdy sa proti štúrovskej spisovnej slovenčine verejne nevyslovil. Jeho osobné presvedčenie potvrdzuje list blízkeho spolupracovníkovi Martinovi Hamuljakovi z 23. augusta 1844: „Pripojena tu Ňitra preukazuje, že luteráni svoje slovo zadržali a teŕ už slovensku reču píšu. Slubuju, jako to na konci stojí, aj gramatiku vidat. A tak už dvoje slovenské narečí do písma prichádza: hornoslovenske

anebo hornácke a dolnoslovenské. Ja ale, až bich čo mohel, jako nemožem, abi si bol stálí, dolnoslovenskeho, které u katolických Slovakov do običaje uvedené je a pre vŕeckich je najsucejše, bich sa do konca pridržal. Slepota, slepota je najvatšá pre mňa bída. Ale čo si člověk sám od seba pomóže.“ (Citované podľa uvedenej Štibraného *Chronológie autorovho života a diela*, s. 572.) Možno pripomenúť, že rovnako pevný osobný postoj v prospech bernolákovskej spisovnej slovenčiny J. Hollý zaujal ešte aj o dva roky neskôr v liste M. Hamuljakovi z 20. júla 1846. (Opierame sa tu o Hollého korešpondenciu, ktorú usporiadal a vydal roku 1967 Jozef Ambruš.)

Na rozdiel od spomínaného triezveho tónu v pasáži o stretnutí s básnikom J. Hollým Ľ. Štúr s nadšením a s využitím básnických obrazov vraví o rovnako historickom tatránskom stretnutí v auguste roku 1844: „Misleli sme, dopisovali sme si, prešjeu rok keď sme sa tam pod trónom matki Tatri, tam pod oltárom Tatjer našich, Kriváňom, zastali a jako sme sa zvíťali, zvíťali sme sa s užneseňím za Slovenčinu, i podali sme si na to ruki.“ (Štúr, c. d., s. 7) Tento nadšený tón si vysvetľujeme tým, že svoj spis *Nárečja slovenskuo* písal ešte roku 1844, bol teda pod bezprostredným dojmom jednoznačného schválenia spisovnej slovenčiny na stredoslovenskom základe zo strany vedúcich predstaviteľov slovenského národa. No čoskoro musel odolávať zásadnej kritike namierenej predovšetkým proti „neslovanskému“ pravopisu a proti niektorým výrazným stredoslovensky orientovaným jazykovým javom vo svojej kodifikácii. Ako ukazujú autori najnovšieho súhrnného vydania *Jazykovedného diela Ľudovíta Štúra* (Ľ. Kralčák a kolektív, 2015, s. 44 n.), Ľ. Štúr s nevôľou prijímal kritické hlasy najmä preto, že sa ozývali bezprostredne po prijatí tatránskeho rozhodnutia o spisovnej slovenčine, lebo v očiach verejnosti spochybňovali tento akt. Napokon postupne prijímal reformné pravopisné aj vlastné jazykové kroky až po

konečnú hodžovsko-hattalovskú reformu z roku 1851 a 1852, keď vyšla Hattalova *Krátka mluvnica slovenská*. Aj keď sa v záujme vyšších cieľov pri dosahovaní národnej jednoty v jazykových otázkach zmieril s reformou svojho pravopisu a niektorých jazykových otázok, oprávnené sa možno nazdávať, že podobne ako J. Hollý aj L. Štúr si zachoval svoje presvedčenie o optimálnom variante stredoslovenskej spisovnej slovenčiny, ktorý skoncipoval vo svojej *Nauke reči Slovenskej*, múdro však ustúpil v záujme dosiahnutia strategických národných cieľov.

Na záver môžeme zhrňajúco konštatovať, že Ján Hollý predovšetkým ako básnik, ale prostredníctvom svojej znamenitej poézie aj ako odkrývateľ dávnych a slávnych slovenských dejov a ako mysliteľ a ideológ slovenského národného hnutia v prvej polovici 19. storočia a napokon aj ako harmonická a vyrovnaná osobnosť priam magicky priťahoval pozornosť mladých štúrovcov a osobitne samého L. Štúra a výrazne ovplyvnil celkovú myšlienkovú aj praktickú životnú orientáciu nastupujúcej romantickej generácie: bola to orientácia na oddanú prácu pre národ, dvíhanie jeho vzdelanostnej, hospodárskej a sociálnopolitickej úrovne života, na formovanie jeho uvedomenosti a čínorodého vlastenectva v jeho **vlastnom národnom jazyku**, tak ako to už v bernolákovskej spisovnej reči robili ich predchodcovia. V otázke spisovnej reči Slovákov je jeho vplyv na odklon štúrovcov od češtiny ako nimi používanej spisovnej reči a na rozhodnutie vybrať za celonárodnú spisovnú formu domácu strednú slovenčinu **základný**. V záujme historickej pravdy je potrebné, aby sa tento poznatok stal všeobecne prijatý v odbornej societe na Slovensku a osobitne pri organizovanom prenášaní vedeckých poznatkov do širokej jazykovej praxe, najmä školskej.

Literatúra:

- AMBRUŠ, Jozef: Korešpondencia Jána Hollého. Martin: Matica slovenská 1967.
- FORDINÁLOVÁ, Eva: Otec a syn národa II. Požehnanie. In: Literárny týždenník, 11 – 12/2015, roč. 28, č. 11 – 12, s. 14 – 15.
- HOLLÝ, Ján: Dielo I – II. Zost. Ján Štibraný. Bratislava: Slovenský Tatran 1999. 511 + 576 s.
- KRALČÁK, Ľ. a kol.: Ľudovít Štúr. Jazykovedné dielo. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre 2015. 592 s.
- ŠTÚR, Ľudovít: Nárečja slovenskuo alebo potreba písanĳa v tomto nárečí. V Prešporku: v tlačjarňi K. F. Wiganda 1846. 88 s.
- ŠTÚR, Ľudovít: Nauka reči Slovenskej. V Prešporku: Nákladom Tatrína číslo 1 1846. 216 + XII s.

Štúrova kodifikácia vo svetle nárečových výskumov

Adriana Ferenčíková

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava
adrianaf@juls.savba.sk

Codification of Ľ. Štúr in the light of dialectological researches

In the paper we analyse the geographical distribution of some dialect items which was determined in the first half of the 20th century for the project of Slovak Linguistic Atlas. Analysed phenomena like 1) absence of consonant *l'*, vowel *ä* and diphthong *iu*; 2) strict rhythmic shortening; 3) change *v > ú* in words like *krv* [blood], *prv* [formerly]; 4) grammatical endings *-mí*, *-amí* in Instr. pl. of nouns and *-imí* in Instr. pl. of adjectives; 5) adjective endings *-uo* (Nom., Acc. sg. of neutr.), *-ieho*, *-iemu* (Gen. sg. and Dat. sg. of masc. and neutr.); 6) *l*-participle sg. masc. ending *-u* (*bou*, *robiu* [he was, he did]) are characteristic items of the Štúr's standard codification. The extensive distribution of most of these phenomena in the central Slovak area doesn't support the view of Ľ. Ďurovič that the base variety which Ľudovít Štúr codified was the urban language of Liptovský Mikuláš.

Key words: Ľudovít Štúr, literary language, codification, source dialect base of the literary norm, geographical occurrence of the codified phenomena

„Najčistejšie a najpeknejšie po Slovenskí hovorí sa vnútri v samých Tatrách, v strjedku ích najzavrenejšom: v Liptove, Orave, Turci, v horňom Trenčíne, v hornej Nitre, Zvolene, Ľekove, Hont'e, Novohrad'e a aj vo veľkej častke Gemera... túto teda chť'jac čisto a dobre slovenskí písať, museli sme vzjať za reč spisovnú.“ (Štúr, *Nauka reči Slovenskej*, s. 8)

„Keď teda chceme ako hovorím čisto a dobre Slovenskí písať, treba nám písať tak, ako sa hovorí v Liptove,

Orave, Turci, Zvolene atď. Reč táto je k písaniu v Slovenčine nevyhnutne potrebná, ale je aj k tomu najpríhodnejšia nje len preto, že má plnje, okrúhle plnovírazne a mnohovýznamnje formi ale aj že je medzi Slovákmi najrozširejšia.“ (tamže, s. 9)

„Slová a hovoreňja spusobi i v inších rozličnorečjach Slovenských uživanje každí v reči spisovnej slobodne uživať muože, bo zo všetkých záležití bohatosť Slovenčini ale forjem držať sa musíme najplnších, najurčitejších a takje máme v Slovenčine hore viššie spomenutej. Grammatika naša vistaví teda túto opravdivú slovenčinu s pobočným ohľadom na inšje rozličnorečja naše.“ (tamže, s. 9–10)

Štúrove formulácie z *Nauky reči Slovenskej* (ďalej *NRS*), ktoré sú mottom nášho príspevku, citujú mnohé práce o východiskách štúrovskej spisovnej normy. Ich autori tak podopierajú svoj názor, že základom Štúrovej kodifikácie boli stredoslovenské nárečia. Eugen Pauliny usudzuje, že k stredoslovenskému nárečovému základu sa Ľudovít Štúr musel „nevyhnutne obrátiť cez kultúrnu strednú slovenčinu“ (Pauliny, 1966, s. 102–103). S tvrdením, že základom Štúrovej kodifikácie nie je žiadne konkrétne nárečie, ale akési koiné stredoslovenských nárečí, resp. stredoslovenský interdialekt, sa môžeme stretnúť v príslušnom hesle v *Encyklopédii jazykovedy* (1993, s. 441). Pavol Žigo už tento základ identifikuje ako kultúrnu strednú slovenčinu severozápadného typu (pozri Krajčovič – Žigo, 1999, s. 178; 2002, s. 166).

Najmenší geografický rozsah jazykovému útvaru, ktorý sa stal východiskom štúrovskej kodifikácie spisovnej slovenčiny, priznáva Ľubomír Ďurovič. Zúžil ho nielen geograficky, ale aj sociálne na mestskú reč Liptovského Svätého Mikuláša, „ktorá bola zrejme vcelku totožná s rečou liptovských zemanov“ (Ďurovič, 2006, s. 62). V štúrovskej či tatrínskej norme Ľ. Ďurovič vidí

presne mestskú reč Liptovského Svätého Mikuláša na základe týchto hláskoslovných a tvaroslovných javov: 1) absencia spoluhlásky *l'*; 2) absencia samohlásky *ä*; 3) absencia dvojhlásky *iu*; 4) absolútna platnosť rytmického krátenia (s výnimkou prechodníka prítomného typu *váb-jac*, *vrátj-jac*); 5) zmena koncového *-v* na *-ú* v slovách *krv*, *prv* (*krú*, *prú*) ; 6) dlhé koncovky *-mí*, *-amí*, *-imí* v I pl. ; 7) v adjektívnom skloňovaní prípony *-uo* v N sg. neut., prípony *-ieho*, *-iemu* v G a D sg. mask. a neut. (*novuo*, *novjeho*, *novjemu*) a prípona *-ie* v N a A pl. mask. neživ., fem. a neut. (*novje*) ; 8) préteritum v mask. sg. zakončené na *-u* (*bou*, *viďeu*). Podľa autorovho presvedčenia sa tieto javy koncentrovali práve v mestskom jazyku vtedajšieho stoličného mesta Liptovský Svätý Mikuláš (Ďurovič, 2006, s. 62; pozri aj tenže, 2002, s. 344 – 346).

V našom príspevku si všímame, aký obraz o geografickom rozšírení uvedených javov nám poskytujú údaje zozbierané v polovici 20. storočia pre *Atlas slovenského jazyka (ASJ)* celoplošne – t. j. prakticky v každej slovenskej obci – pomocou Dotazníka pre výskum slovenských nárečí, informácie z dialektologickej literatúry i z materiálov v nárečových archívoch v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV.

1. Je všeobecne známe, že Ľ. Štúr spoluhlásku *l'* do hláskoslovného systému spisovného jazyka nepojal. Urobil tak nielen z estetického dôvodu („preto že je zvuk pre svoju veľkú rozťeklosť nepríjemný a d'eť'inskí“ – *NRS*, s. 101 – 102), ale aj preto, že podľa jeho mienky „len u daktorích a málo Slovákou je v običaji a už aj tam pomalí zakapáva“ (s. 101), teda „lepšie buďe keď sa ňebud'e okreme značit“ (*NRS*, s. 107).

Nepochybujeme, že „zakapávanie“ spoluhlásky *l'* či jej „vistávaňje z vislovenja Slovenskjego“ Ľ. Štúr vypo-
zoroval nielen z reči svojich stredoslovenských spolu-
žiakov a študentov na bratislavskom lýceu, najmä tých,
čo pochádzali z Liptova, z časti zvolenského Pohronia

a dolnej Oravy, ale aj z kratších pobytov v stredoslovenskom jazykovom prostredí,¹ no mohlo mu uniknúť, že stredoslovenské nárečia, ktoré spoluhlásku *l'* vo svojom konsonantickom systéme majú, sú geograficky diferencované vzhľadom na jej distribúciu, závislú od jej pozície v slove, a sotva mohol mať dostatočný prehľad o celoslovenskej situácii, najmä v severozápadoslovenskej a východoslovenskej jazykovej oblasti.

Vo všeobecnosti je aj v lingvistických kruhoch málo známe, že mäkké *l'* má aj časť szslov. nárečí (napr. *l'uto-vac*, *košeľa*, *l'eto*, *l'en* (*lan*), *biel'ic*, *l'ipa*, *robiľi*, *poscel'*, *sol'*, *veľmi* Hoštiná, okr. Púchov, Plevník, Prečín, okr. Pov. Bystrica; *ludžia*, *vesel'ie*, *ležac*, *poscel'*, *kel'ko/keľo*, *l'eto*, *l'ipa* Dol. Hričov, okr. Bytča). Podľa J. Štolca (1994, s. 89) sa *l'* v tejto podskupine používa v strsl. rozsahu, ale aj porovnanie situácie na mapách ľudia, veľký, tel'ná v 1. zväzku *ASJ* (s. 265, 267, 268) signalizuje, že jeho uplatnenie je tam vyššie než v okolí Banskej Bystrice (napr. v Starých Horách a Tajove *ľud'ja*, *hl'adat*, *l'eto*, *l'ipa*, *pol'ja*, ale *sol*, *post'el*, *velkí*, *velmo*, *tel'ná*).

V kartotéke *ASJ* je opozícia *l* – *l'* doložená v nárečí liptovských obcí Lipt. Kokava, Jamník, Lipt. Peter, Lipt. Hrádok, Podtureň v povodí Belej a na pravom brehu Váhu a v obciach Porúbka, Lipt. Ján, Uhorská Ves, Závažná Poruba, Ilianovo, Ploštín, Demänovo, Pavčina Lehota, Lazisko, Bodice, Finčice, Andice, Gôtovany, Svätý Kríž, Ľubel'a, Dúbrava, Čemice, Sokolče, Dechtáre na ľavom brehu Váhu a vo Vyš. Boci, Lipt. Osade a Lipt. Revúcach v podhorí Nízkyh Tatier. Na prelome dvadsiatych a tridsiatych rokov ju však J. Stanislav (1932, s. 195 a nasl.) zachytil aj v obciach Malatíny, Okoličné,

¹ Napr. v lete 1835 pobudol vyše mesiaca v Banskej Bystrici v rodine spolužiaka Samuela Vanka, cez prázdniny r. 1837 bol vychovávateľom v rodine Prónayovcov v juž. Novohrade – pozri J. Borgul'ová-Hornomičinská, 2015, a Encyklopédia slovenských spisovateľov, 1984, heslo Ľudovít Štúr.

Vitálišovce, Beňadiková, Lipt. Ondrej, Jakubovany, Hôra, Veterná Poruba. Aj na základe jeho zistení sa dá predpokladať, že v Štúrových časoch bol územný rozsah spoluhlásky *l'* o niečo väčší, ako ho zobrazuje mapa č. 1 v prílohe, opierajúca sa o údaje v kartotéke *ASJ*.

2. Kým pri spoluháske *l' Ľ. Štúr* – azda aj s ohľadom na pádové prípony substantív typu *ňed'ela* (o tom pozri Ďurovič, 2006, s. 63 a 133) – len odporúča, že „lepšie buďe keď sa ňebud'e okreme značit'“, čo sa, samozrejme, aj prijalo, samohlásku *ä* priamo odmietol konštatovaním: „Mjesti síce počut' eš'e ,ä', ale je to len na málo mjestach a aj tam kd'e je pomalí kape. Uši Slovenskje na čistozvučnosť naučenje ňelúba zvukou ňečistich, a preto sa aňi v čistej Slovenčine tento zvuk ňemá vislovuvat'“ (*NRS*, s.101). Na sedniciach Tatrína sa za jej prijatie do spisovného jazyka zasadzovali najmä Michal Miloslav Hodža a Samo Chalupka, prvý z Turca, druhý z vých. časti zvolenského Pohronia, kde sa vyslovuje dodnes, a o jej pevnom mieste vo vokalickom systéme hontianskych nárečí svedčia napríklad aj Sládkovičove rýmy.²

Areál výskytu samohlásky *ä* v polovici minulého storočia zobrazuje mapa č. 2.

V Liptove ju výskum pre *ASJ* potvrdil iba v obciach Stankovany, Ľubochňa, Hubová, Švošov, Komjatná, Hrboltová, Černová, ležiacich západne od Ružomberka, no o štvrt'storočie skôr ju J. Stanislav ešte zaznačil aj vo východnej tretine Liptova (Stanislav, 1927; 1932, s. 152 a nasl.).

² Porovnaj napr. *povrazy – o väzy, sadnú – zvädnú, nevädza – sprevádza, pätou – katov, v zápätí – sa tratí, zlatá – pripätá, váža – odráža, plemä – Jeruzalema* (Andrej Sládkovič *Sobrané básne*, Matica slovenská 1939). Cit pre čisté rýmy nedovolil A. Sládkovičovi rýmovať slabiku s vokálom *e* so slabikou s vokálom *a* (napr. *nemá – sama*), a keďže zmena typu *päta, vädnuť' → pata, vadnuť'* v žiadnom strsl. nárečí nenastala, nemožno v uvedených prípadoch predpokladať výslovnosť *a* namiesto *ä* ani ako básnickú licenciu. Uňho nájdeme aj *kropäj čela, kropäjami líca*.

Na mieste *ä* v dnešnej pravopisnej kodifikácii má Ľ. Štúr nielen *e* v prípadoch, ako *pameť*, *najme*, *mekkí*, *peť*, *peďesjat*, *peta*, *vetší*, ale aj *pata* (ako variant – NRS, s. 141), *závazok*, *vadnúť*, *vadňem*, *vadnuv/vadou³*, *sema*, *plema*, *vema*, *téma*. Podoby s *a*-ovou výslovnosťou však nemohli mať oporu nielen v reči mikulášskych mešťanov, ale ani v nárečí tých strsl. oblastí, na ktoré sa Ľ. Štúr odvoláva. Kartotéka terénnych údajov pre *ASJ* napovedá, že ich poznal z rodného Uhrovca, patriaceho do bánovskej – pomedznej strsl.-zslov. – nárečovej oblasti. Rozhodujúcim faktorom pri kodifikovaní typu *sema* (miesto liptovského *seme*) však mohla byť jeho rozšírenosť v jstrsl. nárečiach (*ASJ II*, 1. časť, mapa č. 6, *ASJ II*, 2. časť, s. 28 – 29; pozri aj Stanislav, 1932, s. 309 – 310).

3. Konštatovanie E. Paulinyho (1963, s. 292 – 293), že zmena *’-ú > -iu* je v slovenčine „veľmi neskorý, doteraz vlastne nedokončený proces“, potvrdzujú aj novšie nárečové výskumy. V tejto súvislosti však treba ľutovať, že z troch prípadov, kde sa *iu* môže vyskytovať – v D sg. typu *znamenie*, v A sg. substantíva *pani* a v A sg. fem. mäkkých adjektív –, sa do dotazníkového výskumu pre *ASJ* zaradil iba ten tretí v príklade *božiu vôľu*. Takto získané terénne údaje predstavuje mapa č. 3 v prílohe. Podľa nej sú tvary typu *božú* vlastné oravským nárečiam, časti nárečí západného a stredného Liptova, ako aj prevažnej väčšine jstrsl. nárečí, no aj naše doklady zo súvislých textov z Turca zapísaných koncom 70. rokov potvrdzujú Paulinyho názor (1990, s. 127), že v severných strsl. nárečiach (s výnimkou oravských) v tomto type jestvujú dvojtvary. Podľa nášho pozorovania sa staršia prípona *-ú* uplatňuje po mäkkých spoluhláskach, po obojakých je už pravidlom prípona *-iu*. Porovnaj napr. *urobiliť vecú Murjenu* Podhradie, *staršú céru* Priekopa, *dávali sľepäčú*

³ O *-v* a *-u* v l-ovom participiu slovíes tohto typu pozri NRS, s. 55, 61, 180; pozri aj Ďurovič, 2006, s. 158 – 159.

pol'jouku Socovce, *na Božú vuoľu* Blatnica, *fčel'ú kašičku* Ležiachov, *za prednú družicu* Mošovce, *ribäcú kost'* Valča, *koziu bradu* Blatnica, *risju stopu* Slovaný, *l'evju labu* Martin. V D sg. substantív typu *znamenie* a v A sg. substantíva *pani* je v turčianskych nárečiach už len sufix *-ju*, napr.: *zdravju*, *šťest'ju*, *učeňju*, *zbožju*, *pañju*.⁴

Na prelome 20. a 30. rokov v Liptove J. Stanislav príponu *-ú* v D sg. substantív typu *vedomia* eviduje už ako zriedkavejšiu, no pri A sg. fem. adjektív mäkkého typu – naopak – konštatuje, že „tvary na *-ju* sú redšie ako tvary na *-ú*“ (Stanislav, 1932, s. 284, 330). Ide teda o rovnakú vývinovú tendenciu ako v turčianskych nárečiach. Kartograficky predstavená situácia podôb *božú*, *božju* môže napovedať, že v Liptove je pozícia prvej z nich pevnejšia než v Turci. Oporou tohto predpokladu môže byť fakt, že v liptovských nárečiach je v N a A sg. neut. prípona *-uo* tak v adjektívach tvrdého, ako aj mäkkého typu – popri *dobruo* majú aj *božuo* (pozri *ASJ II*, mapy 134 a 135).

Keďže Ľ. Štúr kodifikoval iba tvary typu *staveňú* a *božú* a Hodžov *Epigenes Slovenicus* (1847, s. 31) v A sg. fem. adjektív s mäkkou predpríponovou spoluhláskou tiež odobril iba príponu *-ú* (*ovčú*, *božú*), dá sa predpokladať, že v liptovských, turčianskych a hornonitrianskych nárečiach, ako aj na západnom okraji jstrsl. nárečovej skupiny mohla byť zmena *-ú* na *-ju* ešte iba v zárodkovom štádiu.

4. Neutralizácia opozície kvantity, t. j. rytmické krátenie slabiky nasledujúcej po bezprostredne predchádzajúcej dlhej slabike, ktorú Ľ. Ďurovič uvádza ako jeden z javov podporujúcich tézu, že štúrovská (tatrin-ska) norma je totožná s vtedajšou rečou mikulášskych mešťanov a vcelku aj s rečou liptovských zemanov, je zákonitosť dodnes vlastná nielen strsl. nárečiam, ale

⁴ Ani V. Vážný (Sb. MS IV, s. 14) v 20. rokoch už tvar *pañú* v Turci nezachytil.

v prípadoch, kde je v neutralizovateľnej pozícii slabika s monoftongom, platí aj v topoľčianskych a bánovských nárečiach, tvoriacich východný okraj zsl. nárečového makroareálu. Západnú hranicu výskytu skrátenejších tvarov typu *múdri*, *smješni*, *lišťa*, *sjaťa* pozri na mape č. 4, oblasti so skrátenu príponou v 3. os. pl. prezenta v slovesách typu *kúpiť*, *súdiť*, *slúžiť*, *kúriť* predstavuje mapa č. 5. V obidvoch prípadoch sa v areáli rytmického krátenia nachádza aj Štúrov rodný Uhrovec. Pri kodifikácii rytmicky skrátenejších tvarov teda Ľ. Štúr mohol vychádzať nielen z poznania stavu v Liptove či na širšom strsl. území, lež i z vlastného idiolektu.

Kým v bánovských a topoľčianskych nárečiach aj v súčasnosti koexistujú tvary typu *kúpa*, *súďa*, *slúža*, *kúra* a tvary *robá*, *chodá*, *držá*, *vará*, dotazníkový výskum v polovici minulého storočia už na značnej strsl. nárečovej oblasti vrátane časti Liptova zaevidoval ústup skrátenej prípony *-a* v prospech prípony *-ja*, čiže *kúpa*, *súďa*, *slúža*, *kúra* → *kúpja*, *súďja*, *slúžja*, *kúrja* analogicky podľa *robja*, *chodja*, *držja*, *verja*. Prvé signály tohto procesu J. Stanislav zachytil v západnom Liptove (1932, s. 336).⁵

Medzi rytmicky skrátene tvary Ľ. Štúr pojal aj neurčité zámená *dáki*, *všeljaki*⁶. Kontrahované podoby tohto druhu zámen poznáme nielen z Liptova, odkiaľ ich doložil J. Stanislav (1932, s. 173, 189), ale aj z iných oblastí. V závislosti od hláskoslovného systému toho-ktorého nárečia sú za pôvodné spojenia *-eja-*, *-aja-* reflexy *-ä-*, *-á-*, *-ja-*. Príklady: *Tam boľi ňáke klince*. Párnica DK; *Prí zme ňemali na Svjatkí šeljakihi zákuskoj*. Paludza LM; *Dá-*

⁵ O okolnostiach, ktoré ho podmienili, pozri Ferenčíková 1965.

O rytmickom krátení v strednej slovenčine pozri Pauliny 1953 a Ferenčíková 2005, s. 135 a nasl.

⁶ Ľ. Ďurovič (2006, s. 72) predpokladá, že v slove *všeljaki* Ľ. Štúr chybné vníma *ja* ako dvojhlasiku.

val'i jej vol'jake zel'ini. Priekopa MAR; *Mala vol'áko bel'mo na oku*. Socovce MAR; *Bou tam ňjaki nemeckí dyustojník*. Blatnica MAR; *Ked' ňjaku vedz dokonali, dali oldomáš*. V. Lehôtka PDZ; *Boli to šel'jake časi*. Kanianka PDZ; *Vlak prejšou voliaku ženu* Návojovce TOP; *Vol'áka chiba buďe v rúre, ked voda ňeťečje*. Králiky BB; *Daŭ ih do ňjakiho pokrouca*. Tek. Breznica NB; *Ten mu daŭ voláku mas*. Kľak NB; *Tu boli vol'áki host'ja na motore*. V. Lom VK; *Dáki je chorí*. Klenovec RS.

5. Podoby *krú*, *prú* sú charakteristickým znakom severnej skupiny strsl. nárečí (s výnimkou stredo- a hornooravských), v južnej skupine ich majú tekovské nárečia a západná časť zvolenských nárečí. Kým východná hranica ich areálu je vcelku zhodná, na západe je pri podobe *prú*, *pruj* na hornom Požitaví už podoba *kru*, resp. *kv*. Areál znenia *krú*, *prú* však zahŕňa aj bánovské nárečia, nadväzujúce na strsl. nárečovú oblasť. Geografickú situáciu zobrazuje mapa č. 6.

6. Tvar I pl. všetkých rodov v strsl. nárečiach vykazuje veľkú pestrosť, nielen pokiaľ ide o ich inventár, ale aj o ich územné rozloženie a paralelné fungovanie (pozri *ASJ II*, mapy 122 – 133). Kodifikovaním prípon *-mí*, *-amí* Ľ. Štúr zohľadnil nielen ich primárnosť v reči lip-tovských vzdelancov, lež aj ich miesto v morfológickom systéme lip-tovských, oravských, východozvolenských aj gemerských nárečí a pripustením tvarov *s -mí*, *-ámí* vzal do úvahy aj situáciu v turčianskych, hornonitrianskych a hornotrenčianskych nárečiach. V I pl. adjektív Ľ. Štúr uprednostnil lip-tovskú a oravskú príponu *-imí*⁷ a ako dubletu *-ími*, vlastnú turčianskym a hornotrenčianskym nárečiam.⁸

⁷ Jej menší areál je aj na hornom toku Rimavy.

⁸ V komentári k skloňovaciemu vzoru *pekní, pekná, peknuo* upozorňuje aj na príponu *-íma*. Tá má podľa celoplošných terénnych výskumov na strsl. nárečovej oblasti najväčší územný rozsah.

7. Z adjektívnych prípon, ktoré Ľ. Ďurovič zaradil medzi typické znaky mikulášskej mestskej reči, má najväčší územný rozsah prípona *-uo*. Z nárečí patriacich do strsl. makroskupiny nie je len na južnej polovici hornonitrianskej jazykovej oblasti (v strednom Gemeri *uo > va*, v ípeľských nárečiach sa **ō* v diftong nevyvinulo). V porovnaní s areálom prípony *-uo* je areál prípony *-ie* v N a A pl. mask. neživ., fem. a neut. (*novie domi, mladie ženi, dobre perá*) v strsl. časti menší o turčianske a na ne nadväzujúce hornonitrianske nárečia s príponou *-é* a o mikroareál s príponou *-ej* (*novej dome*), ktorý tvoria hontiansko-novohradské vrchárske nárečia. Prípony *-ieho, -iemu* v G a D sg. mask. a neut. adjektív tvrdého skloňovania sú v Liptove, na dolnej a strednej Orave a vo východnej časti turčianskeho Považia, malý ostrov s týmito sufixmi je v údolí Nitrice, susediacom s Uhrovskou dolinou.

Od stavu v Liptove, kde je prípona *-uo* aj v N sg. neut. adjektív mäkkého zakončenia pravidelná (tak aj na Orave a vo väčšine jstrsl. nárečí – pozri mapu č. 135 v *ASJ II*), sa Ľ. Štúr celkom odklonil kodifikovaním prípony *-je*. Na neprípustnosť podôb typu *vlčuo, mačacuo, letňuo* v spisovnom jazyku nepriamo – v súvislosti s rytmickým krátením prípony – upozorňuje poznámkou „*svježe (božje) ňje svježo*“. Dôkaz o tom, že takto hovorili aj liptovskí vzdelanci, máme napríklad z reči Sama B. Hroboňa na zasadnutí Tatrína 6. augusta 1845: „Slovenskuo nárečja je prosredňuo medzi všetkými nárečjami Slovanskými...“⁹ alebo v spojení *husacuo peria* z básne Mikulášťa Janka Kráľa. Hojné doklady na tento adjektívny tvar v liptovských nárečiach priniesol J. Stanislav (1932, s. 331).

8. Particípium préterita sa v sg. mask. končí na *-u* (*-v*) vo všetkých strsl. nárečiach s výnimkou okra-

⁹ Citujem podľa E. Jónu, 2006, s. 43. O transkripcii pozri tam poznámku 109.

jových stredo- a východogemerských, zato na západe do tohto areálu patrí aj väčšina bánovskej nárečovej oblasti. Územnú situáciu predstavuje mapa č. 7.

Keďže konfrontácia gramatických tvarov v štúrovej kodifikácii s ich územným rozšírením si vyžaduje väčší priestor, všimneme si iba geografickú situáciu neutier mäkkého skloňovania. Geografický rozsah prípony *-ach* v L pl. mask. tvrdého skloňovania, vkladného *-a-* v G pl. fem. a neut., ako aj prípon *-e/-i* v G sg. a *-ach* v L pl. substantív patriacich do Štúrovho „tret'jeho skloňeňa ženských“ zobrazujú mapy č. 8 – 11.

V súvislosti s nápadným množstvom dvojtvarov v NRS L. Ďurovič (2006, s. 63) vyslovil domnieku, že „Štúr zrejme v niektorých prípadoch nevidel nutnosť vylúčiť jeden z hláskovne nevel'mi odlišných stredoslovenských tvarov, azda aby sa tak nedotkol niekoho zo svojich najbližších, či aby celkom nediskriminoval niektorú z ďalších stredoslovenských oblastí.“

Pri komentovaní vzoru *pole* (s. 136) však prof. Ďurovič poukázal – ako na prekvapujúce – aj na západoslovenské tvary N, A, D a L pl. s príponami *-á*, *-ám*, *-ách* miesto *-ja*, *-jam*, *-jach*. V tomto prípade však prekvapuje aj fakt, že kým pri iných skloňovaniach vzoroch L. Štúr uvádza variantné tvary priamo v „obraze skloňeňa“, pri vzore *pole* tak robí iba v druhej časti komentovania tvarov. Porovnaj: „Nom množného končí sa na dlhú na pr. *srdcá*, *vrecá*, *plecá* (plece), jestli že ale dlhá predchádza, kráti sa na pr. *lice* v nominative množnom *líca* atď. A tak aj v inších pádach. *Vajce* má *vajcja* a tak aj v druhých pádach: *vajcjam* v datíve, *vajcjach* v lokáli. Inštrumentál ako aj v inších je krátky. Takjeto koncovki majú často aj inšie na *ce* sa končjace na pr. *plecja*, *vrecja*, *plecjach*, *vrecjach* atď.“ (NRS, s. 148) Z takto formulovaného výkladu nám vyplýva, že prípony *-ja*, *-jam*, *-jach* L. Štúr pokladal za príznakové.

Plurálové tvary typu *polá*, *srdcá*, *plecá*, *vrecá* s príponami *-ám* a *-ách* v D a L prof. Ďurovič vníma ako západoslovenské zrejme na základe faktu, že štúrovskú či tatrínsku normu stotožňuje s mestskou rečou Liptovského Svätého Mikuláša a s rečou liptovských zemanov. Je pravdou, že v celej liptovskej slovenčine s výnimkou nárečia obcí Stankovany, Ľubochňa, Hubová, Švošov, Komjatná, Hrboltová, Černová na západnom okraji Liptova (posledné dve sú už súčasťou Ružomberka) sú v paradigme substantív typu *pole*, *srdce* zákonité plurálové prípony *-ia*, *-iam*, *-iach* a prípony *-á*, *-ám*, *-ách* sú tam nesystémové. No ak si pripomenieme Štúrovo „treba nám písať tak, ako sa hovorí v Liptove, Orave, Turci, Zvolene atď.“ a do úvahy zoberieme jazykovú situáciu nielen v Liptove, ale aj na Orave (a Ľ. Štúr sa na Oravu odvoláva vždy hneď za Liptovom!), ukáže sa nám, že tieto tvary boli nielen súčasťou jeho rodného bánovského, teda okrajového zsl. nárečia, lež dodnes ich majú aj oravské nárečia, pravda v podobe *pol'ä/pol'á/polá*, *srcä/srcá*.¹⁰ Hlások *l'* a *ä* však Ľ. Štúr do spisovného jazyka neprijal. Keď si v tejto súvislosti uvedomíme, že k Štúrovým blízkym spolupracovníkom patril aj jeho spolužiak Ctiboh Zoch, rodák z dolnooravskej Veličnej a od r. 1837 farár v neďalekej Jasenovej, jeden zo zakladateľov Tatrína a člen jeho výboru, autor rozsiahlej state *Slovo za slovenčinu* (porovnaj Jóna, 2006, 32, 33, 41; *Encyklopédia slovenských spisovateľov*, 2. zv., 1984, s. 271 – 272), ktorý sa v mene oravskej inteligencie v *Slovenských národných novinách* vyslovil za nový spisovný jazyk, môžeme za Štúrovým rozhodnutím kodifikovať tvary typu *polá*, *vrecá*, *polám*, *vrecám*, *polách*, *vrecách* vidieť aj vplyv C. Zocha. Tvary

¹⁰ Podľa Antona Habovštiaka (1965, s. 238, 413) sú v ich párnicko-veličianskej podskupine, s ktorou sa zhoduje nárečie vyššie uvedených západoliptovských obcí, tvary *vrecä*, *plecä*, *vajcä*, kým v iných oravských nárečiach s kvantitou majú neutrá na *-ce* v N pl. príponu *-á*, v oboch areáloch však len *morá*.

puol, *muor* (s nulovou príponou a s predĺženou korennou slabikou ako *vrjec*, *pljec*, *srdc*) však v žiadnom strsl. nárečí oporu nemajú.

Záver. Jazykovo-zemepisný pohľad na hláskoslovné a tvaroslovné javy patriace k hlavným znakom štúrovského spisovného jazyka nepodporuje názor, že jeho základom je presne mestská reč Liptovského Mikuláša. Štúrovská kodifikácia vychádza z jazykového stavu na podstatne širšej stredoslovenskej oblasti.

Lokalizačné značky nárečových dokladov: BB – Banská Bystrica, DK – Dolný Kubín, LM – Liptovský Mikuláš, MAR – Martin, NB – Nová Baňa, RS – Rimavská Sobota, TOP – Topoľčany, VK – Veľký Krtíš

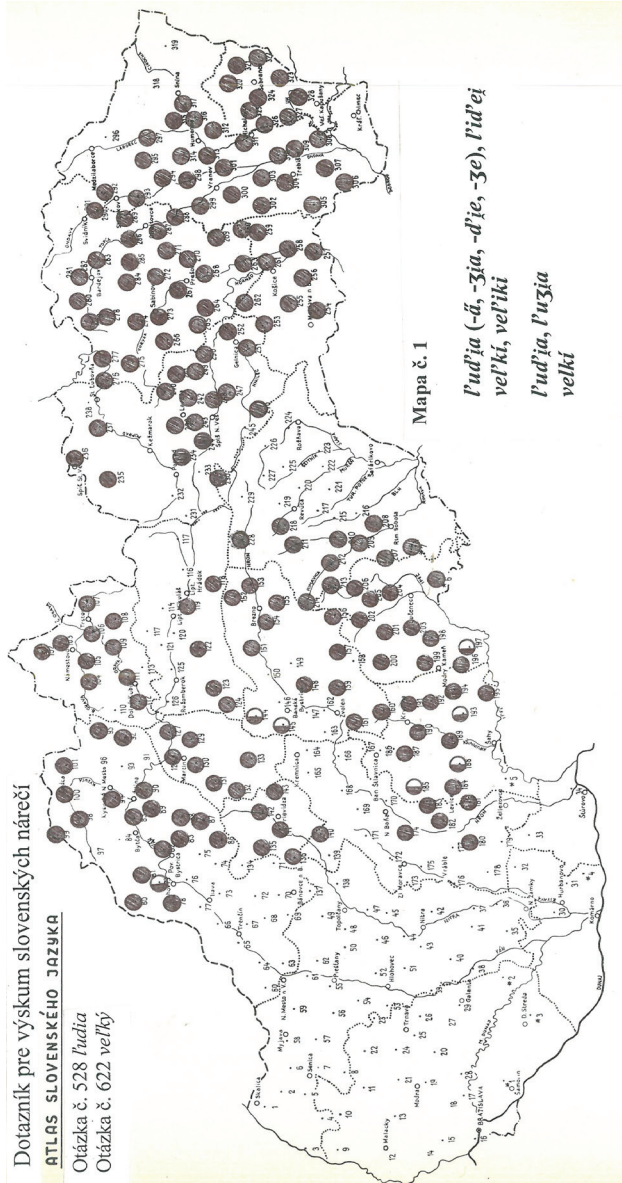
Príspevok je súčasťou riešenia grantového projektu VEGA 2/0104/14.

Dotazník pre výskum slovenských nárečí

ATLAS SLOVENSKEHO JAZYKA

Otázka č. 528 *ľudia*

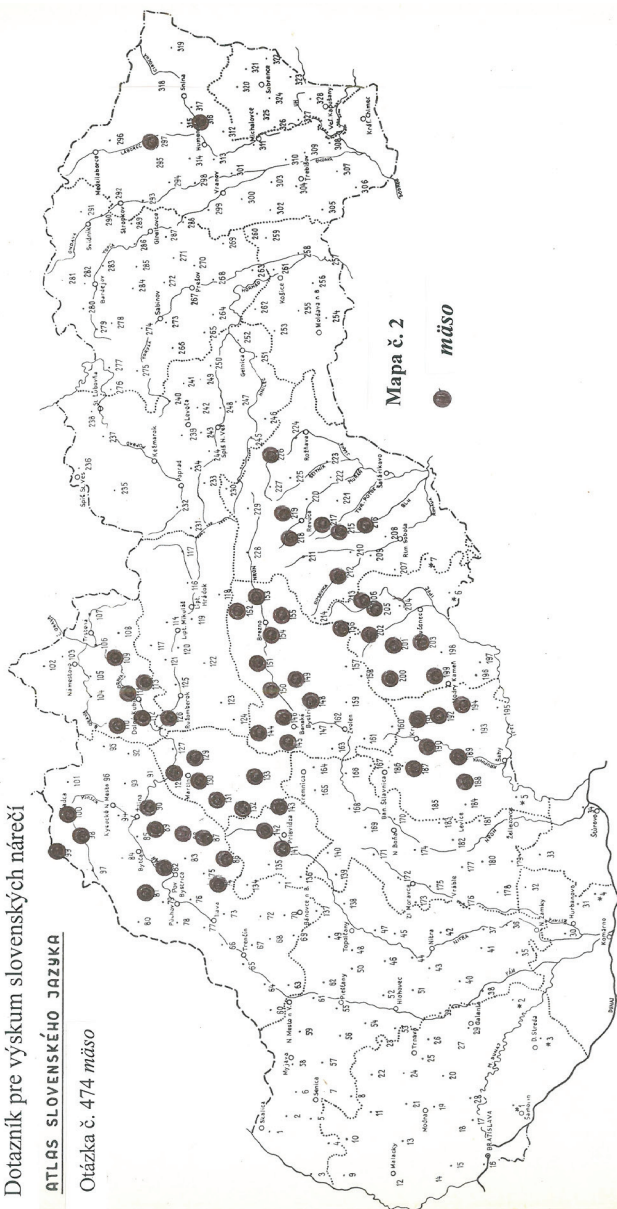
Otázka č. 622 *veľký*



Dotazník pre výskum slovenských nárečí

ATLAS SLOVENSKEHO JAZYKA

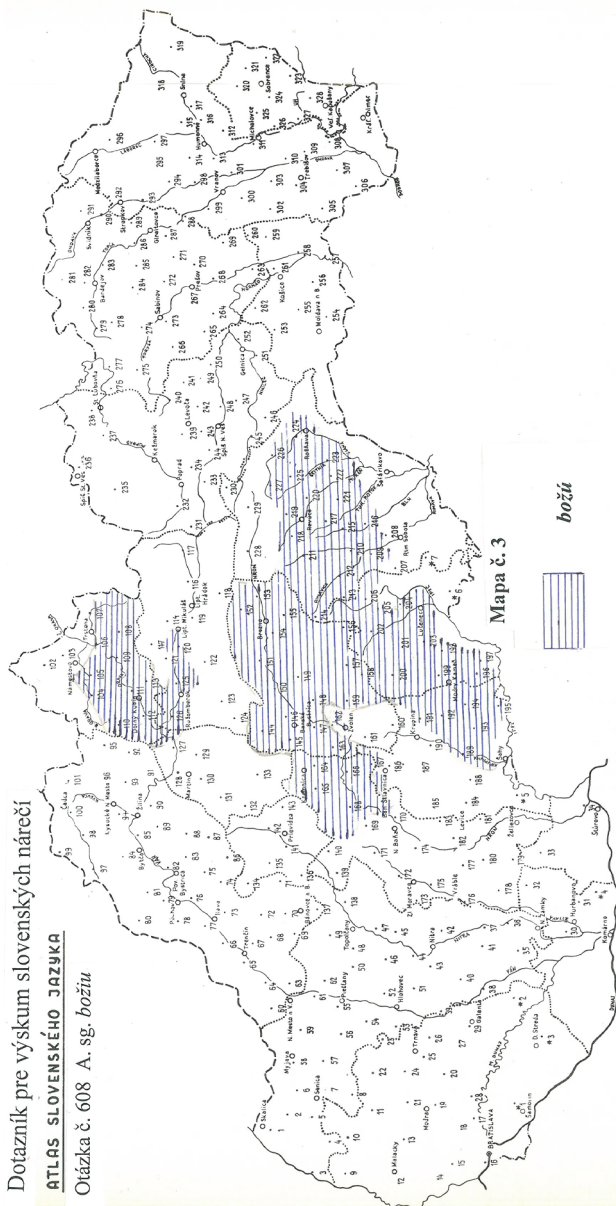
Otázka č. 474 mäso



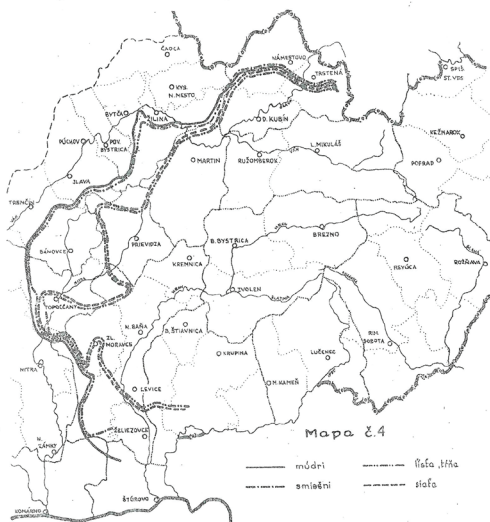
Dotazník pre výskum slovenských nárečí

ATLAS SLOVENSKEHO JAZYKA

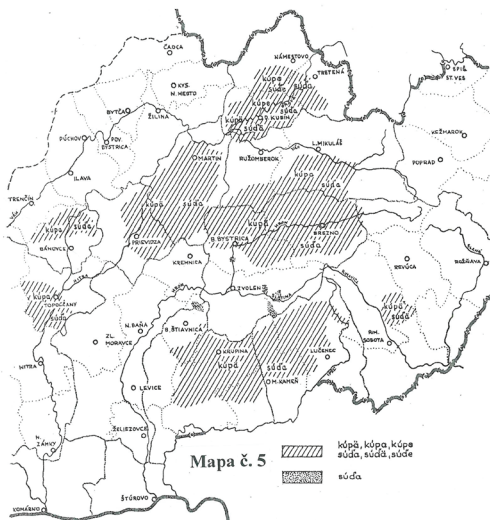
Otázka č. 608 A. sg. božíu



Rytmické krátenie druhej dĺžky



Rytmické krátenie slovesných tvarov typu *kúpa, súdia*

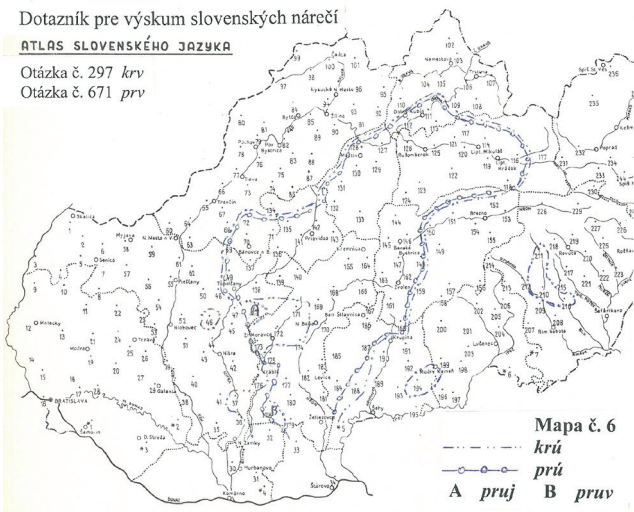


Dotazník pre výskum slovenských nárečí

ATLAS SLOVENSKÉHO JAZYKA

Otázka č. 297 *krv*

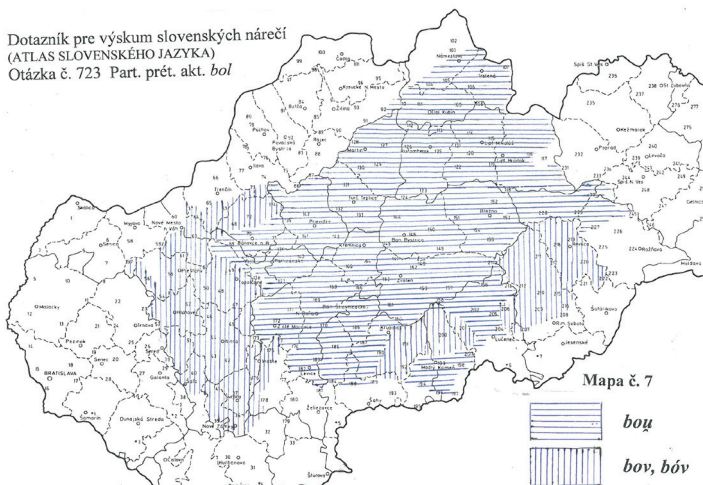
Otázka č. 671 *prv*



Dotazník pre výskum slovenských nárečí

(ATLAS SLOVENSKÉHO JAZYKA)

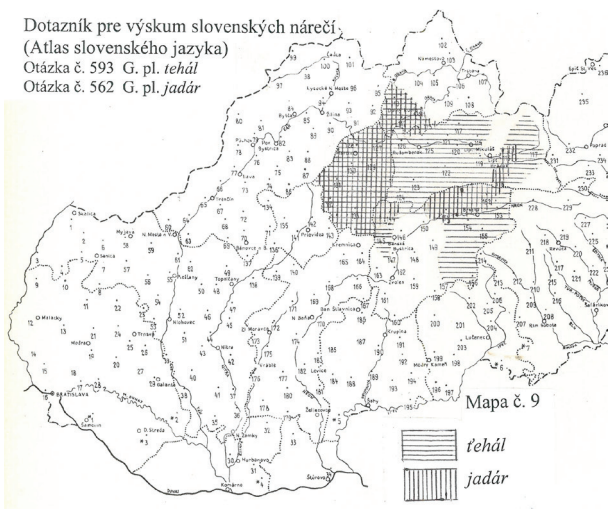
Otázka č. 723 Part. prét. akt. *bol*



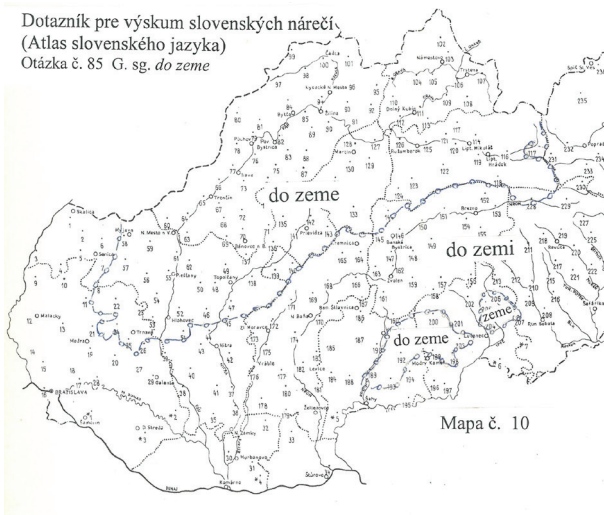
Dotazník pre výskum slovenských nárečí
(Atlas slovenského jazyka)
Otázka č. 539 L. pl. *na vozoch*



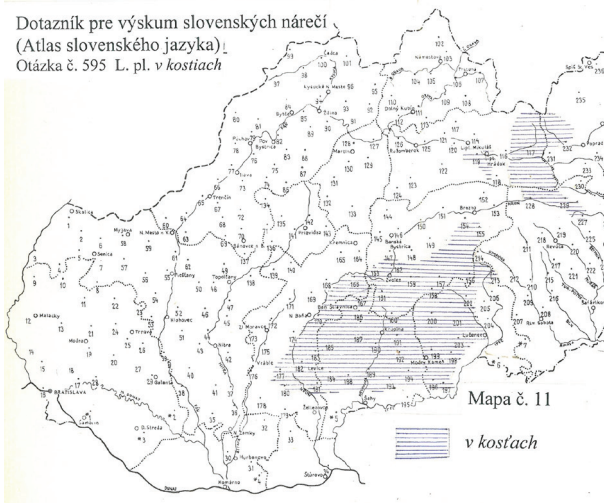
Dotazník pre výskum slovenských nárečí
(Atlas slovenského jazyka)
Otázka č. 593 G. pl. *tehál*
Otázka č. 562 G. pl. *jadár*



Dotazník pre výskum slovenských nárečí
(Atlas slovenského jazyka)
Otázka č. 85 G. sg. *do zeme*



Dotazník pre výskum slovenských nárečí
(Atlas slovenského jazyka)
Otázka č. 595 L. pl. *v kostiach*



Literatúra:

- BORGULOVÁ-HORNOMIČINSKÁ, Jana: Banská Bystrica v živote Ľudovíta Štúra. In: Literárny týždenník, 7. 10. 2015, č. 33 – 34, s. 10.
- ĎUROVIČ, Ľubomír: Štúrova Nauka reči slovenskej z perspektívy XXI. storočia. In: Slovenská reč, 2002, roč. 67, č. 6, s. 342 – 348.
- ĎUROVIČ, Ľubomír: K diskusiam o vlastnostiach „rytmického zákona“. In: Slovenská reč, 2006, roč. 71, č. 6, s. 224 – 239.
- ĎUROVIČ, Ľubomír: K histórii kodifikácie rytmického zákona v spisovnej slovenčine. In: Kvantita v spisovnej slovenčine a v slovenských nárečiach. Ed. M. Považaj. Bratislava: Veda 2005, s. 77 – 94.
- ĎUROVIČ, Ľubomír: Nová spisovná slovenčina v Štúrovej Nauke reči slovenskej (NRS). In: Ľudevít Štúr: Nauka reči Slovenskej II. Komentáre, bibliografia. Eds. E. Jóna – Ľ. Ďurovič – S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2006, s. 51 – 257.
- FERENČÍKOVÁ, Adriana: K výkladu platnosti rytmického zákona v slovesných tvaroch typu *kúpia*, *súdia* v stredoslovenských nárečiach. In: Jazykovedný časopis, 1965, roč. 16, č. 1, s. 51 – 62.
- FERENČÍKOVÁ, Adriana: Výskumy kvantity v slovenských nárečiach. In: Kvantita v spisovnej slovenčine a v slovenských nárečiach. Zborník materiálov z vedeckej konferencie konanej 2. – 3. apríla 2001 v Budmericiach. Ed. M. Považaj. Bratislava: Veda 2005, s. 130 – 144.
- HABOVŠTIK, Anton: Oravské nárečia. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1965. 544 s.
- HODŽA, Michal Miloslav: Epigenes Slovenicus. Leutschoviae, typis Werthmüller et filii 1847.
- KRAČOVIČ, Rudolf – ŽIGO, Pavol: Príručka k dejinám spisovnej slovenčiny. Bratislava: Univerzita Komenského 1999. 192 s.
- KRAČOVIČ, Rudolf – ŽIGO, Pavol: Dejiny spisovnej slovenčiny. Bratislava: Univerzita Komenského 2002. 252 s.

- KRALČÁK, Ľubomír a kol.: Ľudovít Štúr. Jazykovedné dielo. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa 2015. 592 s.
- MISTRÍK, Jozef a kol.: Encyklopédia jazykovedy. Bratislava: Obzor 1993.
- PAULINY, Eugen: Stredoslovenský tvar nom. – akuz. sg. typu znamenia. In: Jazykovedný časopis, 1953, roč. 7, s. 51 – 62.
- PAULINY, Eugen: Dejiny spisovnej slovenčiny. 1. Od začiatkov až po Ľudovíta Štúra. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1966. 132 s.
- PAULINY, Eugen: Vývin slovenskej deklinácie. Bratislava: Veda 1990. 270 s.
- ROSENBAUM, Karol a kol.: Encyklopédia slovenských spisovateľov. 1. zväzok: A – O. Bratislava: Obzor 1984. 484 s.
- ROSENBAUM, Karol a kol.: Encyklopédia slovenských spisovateľov. 2. zväzok: P – Ž. Bratislava: Obzor 1984. 536 s.
- STANISLAV, Ján: Liptovské nárečia. Martin: Matica slovenská 1932. 564 s.
- STANISLAV, Ján: Striednice za praslovanské nosové *e* v nárečiach východnej tretiny Liptova. In: Bratislava, 1927, roč. 1, č. 3, s. 362 – 374.
- ŠTOLC, Jozef: Atlas slovenského jazyka. I. Vokalizmus a konsonantizmus. Časť prvá. Mapy. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1968. 314 s.
- ŠTOLC, Jozef: Atlas slovenského jazyka. I. Vokalizmus a konsonantizmus. Časť druhá. Úvod – Komentáre – Materiály. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1968. 200 s.
- ŠTOLC, Jozef: Atlas slovenského jazyka. II. Flexia. Časť prvá. Mapy. Bratislava: Veda 1978. 314 s.
- ŠTOLC, Jozef: Atlas slovenského jazyka. II. Flexia. Časť druhá. Úvod – komentáre. Bratislava: Veda 1978. 192 s.
- ŠTOLC, Jozef: Slovenská dialektológia. Bratislava: Veda 1994. 179 s. + 37 máp.
- ŠTÚR, Ľudevít: Nauka reči Slovenskej. V Prešporku 1846. Nákladom Tatrína číslo 1. XII + 216 s. Eds. Ľ. Ďurovič – S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2006.

ŠTÚR, Ludevít: Nauka reči Slovenskej II. Komentáre, bibliografia. Eds. E. Jóna – L. Ďurovič – S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2006. 324 s.

VÁŽNÝ, Václav: Nářečí slovenská. In: Československá vlastivěda. 3. Jazyk. Red. O. Hujer. Praha: „Sfinx“ B. Janda 1934, s. 219 – 310.

Tri slovenské preklady Štúrovho „Slovanstva a sveta budúcnosti“

Adam Bžoch

Ústav svetovej literatúry SAV, Bratislava

usvlbzo@savba.sk

Three Slovak translations of Štúr's *The Slavs and the World of the Future*

The following text tries to put the three Slovak translations of Ľudovít Štúr's "political testament", *The Slavs and the World of the Future*, into their historical contexts and to discuss their quality. The quality of all three translations, which were made in the past 75 years (the first one in 1944 by Mikuláš Gacek, the second one in 1994 by Adam Bžoch, and the third one in 2015 by Helena Tišková), can be measured only by comparison with the German original, written in 1851 and published for the first time in 1931 by Josef Jirásek. Since the first translation (based on the Russian translation) has never been published and is therefore till now completely unknown, and the second one (based on the German original) is presently inaccessible, only the third one can serve as a point of departure for a broader reception of this classical work in public space. However, the main problem of the third translation (re-translated from Russian) is its clear political intention and its low linguistic and textological quality.

Key words: Ľudovít Štúr, history of translation, quality of translation

Témou nasledujúceho príspevku je neskorý politický spis Ľudovíta Štúra *Slovanstvo a svet budúcnosti* a história jeho sprístupňovania najprv v 19. storočí v ruskom jazyku a následne v 20. storočí postupne v troch slovenských prekladoch.

Na začiatok treba pripomenúť niekoľko základných faktov ohľadom vzniku tohto spisu. Ľ. Štúr ho napísal

v nemčine pod titulom *Das Slawenthum und die Welt der Zukunft* podľa všetkého na jar 1851 v Modre¹, kam sa, ako je známe, presťahoval bezprostredne po smrti brata Karola v januári 1851, staral sa tam o jeho deti a až do konca svojich dní prežil pod policajným dozorom. Za Štúrovho života sa nemecký čistopis tohto spisu dostáva do rúk ruského slavianofila Michaila Fedoroviča Rajevského (1818 – 1884), pravoslávneho kňaza, pôsobiaceho pri ruskom veľvyslanectve vo Viedni. Súčasníci, ktorí tento nemecký čistopis čítali, sa sťažovali mimochodom tak na Štúrov rukopis (písaný švabach), ako aj na autorov ťažký nemecký štýl, poplatný podľa všetkého najmä dvom literárnym tradíciám – jednak nemeckej protestantskej kazateľskej tradícii a jednak filozofickému štýlu hegelianizmu (Bžoch, 1994, s. 36 – 38).

Prvý raz uzrelo *Slovanstvo a svet budúcnosti* v integrálnnej podobe svetlo sveta v roku 1867 v ruštine vďaka prekladu ruského slavistu, historika a filológa Vladimíra Ivanoviča Lamanského (1833 – 1914), ktorý sa k prvej verzii Štúrovho nemeckého rukopisu dostal po prvý raz v roku 1862 počas svojho pobytu v Uhorsku; „opravený a úplne prepísaný“ rukopisný exemplár diela mu však čoskoro poslal spomínaný M. F. Rajevskij, ktorý sa už koncom 50. rokov 19. storočia bezvýsledne usiloval presadiť jeho vydanie v Rusku. V. I. Lamanskij napokon vydal *Slovanstvo a svet budúcnosti* vo svojom ruskom preklade v roku 1867 vo vydavateľstve Čtenij vďaka finančnej podpore Cárskej spoločnosti pre históriu a ruské starožitnosti pri Moskovskej univerzite a v krátkom predslove k tomuto vydaniu upozornil, že „dielo bude drahé zvlášť všetkým ruským patriotom, ktorí nie sú zvyknutí ani u svojich vlasteneckých spisovateľov stretávať takú vrúcnu srdečnú lásku k Rusku, takú geniálnu

¹ Tak to uvádzajú Augustín Maťovčík a Ľudmila Šimková (Eds.): *Ludovít Štúr – biografické kalendárium a personálna bibliografia*. SNK, Martin 2014, s. 72.

predtuchu jeho nesmiernych síl a takú smelú prozreteľnosť jeho slávnej budúcnosti“ (Tišková, 2015, s. 42). Na margo tohto celkovo prvého vydania Štúrovho spisu poznamenajme, že V. I. Lamanskij, podobne ako mnohí Rusi, ktorí od druhej polovice 30. rokov 19. storočia navštevovali strednú Európu a nadväzovali tu priateľské styky so slovanskou inteligenciou, okrem iných Osip Maximovič Boďanskij, Peter Ivanovič Prajs, Izmail Ivanovič Sreznevskij (porov. Stanislav, 1957), oceňoval rusofilské nálady a iniciatívy Slovákov ako vítanú podporu ruskej kultúrnej a politickej prítomnosti v strednej Európe a v tomto zmysle ich staval do protikladu voči kollárovskej idei slovanskej vzájomnosti.² Karel Havlíček Borovský síce v roku 1846 s naliehavosťou kriticky upozorňoval na to, že Rusi naplňajú svojou kultúrnou politikou v strednej Európe princíp **divide et impera**, že fakticky podporujú rozkol medzi Čechmi a Slovákmi, z ktorého bude v konečnom dôsledku profitovať predovšetkým ruské impérium (Stanislav, 1957, s. 41), no tento názor nemal vplyv na názory časti slovenskej inteligencie, unášanej vlnou slavianofilského politického nadšenia. Havlíčkova oprávnená skepsa, ktorá predstavovala kritický leitmotív voči „slovenskému separatizmu“ prakticky až do konca 20. storočia, živila okrem iného podozrenie, či Štúrov spis nie je podvrh. Skôr, než mohlo byť toto podozrenie s definitívnou platnosťou vedecky vyvrátené, nasledovalo v ruštine v roku 1909 druhé vydanie *Slovanstva a sveta budúcnosti*; bolo to druhé vydanie pôvodného Lamanského prekladu, opravené historikom a slovanským filológom Konštantínom Jakovlevičom Grotom (1853 – 1934) a slavistom Timofejom Dimitrijevičom Florinským

² V. I. Lamanskij uvádza v predslove z roku 1867, že Štúrovo dielo *Slovanstvo a svet budúcnosti* „svojím obsahom a výkladom zastáva oveľa významnejšie miesto ako brožúra Slováka J. Kollára *O literárnej vzájomnosti Slovanov*“ (*Slovanstvo*, 2015, s. 41).

(1854 – 1919), so Štúrovým životopisom a dopĺňujúcimi poznámkami T. D. Florinského. Dielo vydala v St. Peterburgu Spoločnosť nadšencov historickej osvety na pamiatku cára Alexandra III., na náklady fondu grófa Stroganova a N. S. Chruščova. Jazykové porovnanie oboch ruských vydaní ukazuje značné rozdiely; tie opäť oživilo podozrenie z podvrhu, ktoré predtým vzniesli slovenský slavista a etnológ Matija Murko, poľský novinár Agaton Giller, a teraz aj slovenská literárna historička Helena Turcerová-Devečková i historik a filozof Samuel Štefan Osuský; druhé ruské vydanie „pozmeňuje totiž nielen na niektorých miestach slovný a vetný zmysel, ale dopĺňa aj prvé vydanie o rad pridaných viet, a to niekedy aj takých, ktorými sa Štúrova príchylnosť k cárizmu ešte zdôrazňuje“ (Jirásek, 1931, s. 3 – 4). Práve od tohto druhého ruského vydania sa odvíja časť príbehu prekladov Štúrovho diela v slovenčine.

V neskorú jeseň 1928 dostáva v Turčianskom Svätom Martine brožúru druhého ruského vydania Štúrovho spisu z rúk správcu Matice slovenskej Jozefa Škultétyho a v prítomnosti vtedajších matičných tajomníkov, Štefana Krčméryho a Rudolfa Klačku, literárny a kultúrny dejateľ Mikuláš Gacek, pôsobiaci v tom čase ako notár v Párnici, so žiadosťou o slovenský preklad. Dôvodom, prečo J. Škultéty požiadal o preklad práve M. Gacka, je jeho vynikajúca znalosť ruštiny, ktorú nadobudol počas prvej svetovej vojny ako vojak v Rusku. Podľa Gacekových slov „Pán správca podávajúc mi knižku, sotva znateľným pohybom pravej ruky popohliadal obšúchanú obálku a vrazil: Bude dobrá vec, keď sa dielo nášho Ľudovíta dostane do rúk širokej pospolitosti našej. Pretlmočte nám spis do slovenčiny (...) Zduželi, vyspeli sme, chvalabohu. Dielo Štúrovo dnes už aj širšia verejnosť naša môže prijať s pochopením náležitým... Nemusíme sa omýšľať.“ (Gacek, 1944, s. 123) M. Gacek odovzdal v polovici roku 1929 hotový preklad správe Matice slo-

venskej. V roku 1931 vydala Matica slovenská v XXXI. zväzku edície Čítanie študujúcej mládeže, *Výbor zo spisov Ľ. Štúra* a v ňom uverejnila aj niekoľko úryvkov z posledných kapitol Gacekovho prekladu *Slovanstva*, dohromady 29 strán.

Osud tohto prvého, váhavo pripravovaného slovenského vydania *Slovanstvo a sveta budúcnosti* sa ale veľmi rýchlo skomplikoval, keď v roku 1931 vydal český slavista dr. Josef Jirásek (1884 – 1972), pôsobiaci v tom čase ako stredoškolský profesor Bratislave, z Lamanského pozostalosti rukopis Štúrovho diela v pôvodnom nemeckom znení s vlastnými kritickými poznámkami a so svojím úvodom. Toto 246-stránkové vydanie, vo svojej dobe zodpovedajúce najmodernejším zásadám edície pramennej literatúry, financovali ministerstvo školstva a národnej osvety a ministerstvo zahraničných vecí ČSR. Vyšlo v Bratislave nákladom Učenej spoločnosti Šafárikovej ako 2. zväzok Prameňov Šafárikovej spoločnosti, edície, ktorú viedli J. F. Babor, A. Pražák a O. Sommer. J. Jirásek, ktorý bol mimochodom ako odborník na česko-slovensko-ruské literárne vzťahy v 19. storočí úzko spätý predovšetkým s časopisom *Průdy*, uvádza v bohatom poznámkovom aparáte k Štúrovmu spisu okrem iného ruské glosy a poznámky V. I. Lamanského i M. F. Rajevského z marga rukopisu, vysvetľuje mnohé Ľ. Štúrom uvádzané reálie, rekonštruje autorove citáty či skryté citáty a upozorňuje na filiace k iným Štúrovým spisom. Jeho vydanie *Slovanstva a sveta budúcnosti* obsahuje aj dva faximilové listy Štúrovho čistopisu. Za pozornosť stojí Jiráskov úvod, z ktorého je zrejmé, že v súlade so zásadami vydávania pramennej literatúry bolo jeho želaním pripraviť pôdu pre historicky spravodlivé posúdenie Štúrových politických názorov z jeho posledných rokov.

Toto pramenné vydanie, pri ktorom editorovi pomáhal okrem iných aj Š. Krčméry, však fakticky prekazilo vydanie Gacekovho slovenského prekladu z ruštiny;

tak to aspoň nepriamo vyznieva z prekladateľovej poznámky.³ Štúrovo *Slovanstvo a svet budúcnosti* teda stále nebolo v slovenčine prístupné ako integrálny text, ako si to bol želal J. Škultéty, ale M. Gacek urobil po roku 1931 aspoň to, že svoj preklad porovnal s nemeckým originálom a na niektorých miestach ho pravdepodobne podľa tohto originálu aj opravil.⁴ Keď sa v roku 1944 Matica slovenská rozhodla napriek celkovej politickej nepriazni Gacekov preklad vydať (prekladateľ vtedy pracoval na tlačovom a kultúrnom oddelení Ministerstva zahraničných vecí v Bratislave, predtým – začiatkom 40. rokov – bol kultúrnym atašé na slovenskom veľvyslanectve v Moskve), došlo nakoniec len na stránkové korektúry (124 strán), ktoré zostali v knižnici Matice slovenskej; jeden zviazaný exemplár sa nachádzal vo vlastníctve Antona Augustína Baníka, správcu Slovenskej národnej knižnice a neskôr vedúceho Literárneho archívu MS. V podstate sa dá povedať, že prvý slovenský preklad Štúrovho *Slovanstva a sveta budúcnosti* takto existuje a zároveň neexistuje.

Po povojnových desaťročiach, ktoré nepriali vydaniu tohto Štúrovho diela, okrem iného vďaka jeho radikálnej kritike komunizmu, sa v ponovembrovej dobe objavuje iniciatíva mladého politológa a politika Svetoslava Bombíka (1963 – 1995), riaditeľa Slovenského inštitútu medzinárodných štúdií (ten vznikol na jar 1993), ktorého ambíciou po vzniku samostatnej Slovenskej republiky bolo okrem iného sprístupňovať pramene k dejinám slovenského politického myslenia. K dobovému kontextu patrí, že S. Bombík predstavoval prozápadné krídlo ponovembrovej slovenskej politiky, ktoré sa už

³ „A slovenské vydanie Štúrovho *Slovanstva a sveta budúcnosti* sa znova odsunulo...“ Poznámka prekladateľa, In: Ľudovít Štúr: *Slovanstvo a svet budúcnosti*. Matica slovenská, Turčiansky svätý Martin 1944 (nevydané stránkové korektúry).

⁴ Tamtiež, nepaginovaná poznámka na začiatku diela.

od roku 1992 usilovalo o integráciu SR do európskych politických a atlantických bezpečnostných štruktúr, no zároveň bol silne ovplyvnený ideou paneuropeizmu Richarda Coudenhove-Kalergiho a celkovo sa zaujímal o kultúrne dimenzie politiky. Jeho plán vydať Štúrov politický spis nemal nič spoločné s panslavistickým sentimentalizmom a nemal ani žiadne vedecko-kritické ambície. S. Bombíkovi išlo v prvom rade o demaskovanie politickej iluzórnosti panslavizmu a rusofilie vedúcej osobnosti slovenskej romantickej generácie, a to na pozadí súčasných diskusií o smerovaní mladého štátu Slovákov. Preklad Štúrovho diela, ktorý som po dohode so S. Bombíkom pripravil ako germanista podľa Jiráskovho nemeckého vydania (ale na Bombíkovo výslovné želanie bez filologických komentárov) a miestami som ho porovnával s Gacekovým prekladom podľa V. I. Lamanského, vyšiel veľmi rýchlo na prelome rokov 1993 a 1994 ako 1. zväzok edície Kontakt Slovenského inštitútu medzinárodných štúdií⁵, spolu s mojím prekladom iného známeho Štúrovho po nemecky napísaného spisu (*Devätnáste storočie a maďarizmus*) a s politickým, resp. kultúrno-historickým predslovom S. Bombíka s príznačným názvom *Das Slawenthum... ako Štúrovo odmietnutie Západu*. Toto brožované vydanie má 175 strán. – Najmä na stránkach *Literárneho týždenníka* sa o ňom čoskoro strhla polemika; jej tón bol nevraživý a podozrievavý. Napríklad literárny historik Michal Gáfrík upodozrieval S. Bombíka, ako vydavateľa spisu, z politickej účelovosti. Publicista a filmový kritik Emil Lehuta vinil prekladateľa, že dielu vôbec nerozumel a preložil len slová, nie však významy (sám však k tomu neuviedol nijaké argumenty či príklady). Zo strany slovenských nacionalistov bolo toto vydanie vrátane prekladu en bloc odmietnuté. Jednodňová inter-

⁵ Ľudovít Štúr: *Slovanstvo a svet budúcnosti*. Slovenský inštitút medzinárodných štúdií, Bratislava 1993, preklad Adam Bžoch.

disciplinárna konferencia, venovaná *Slovanstvu a svetu budúcnosti*, ktorú Slovenský inštitút medzinárodných štúdií usporiadal na jar 1994 v účelovom zariadení Ministerstva zahraničných vecí SR na Drotárskej ceste v Bratislave a ktorá mala viesť k diskusii tak o historických a literárno-historických, ako aj o politologických aspektoch Štúrovho diela a jeho nového vydania, zintenzívnila politický odpor jednej skupiny účastníkov. Na konferencii došlo k ostrým konfrontáciám. Historici Milan Podrimavský a Vladimír Matula, literárni historici Štefan Drug a Michal Gáfrik obvinili vydavateľa z diletantizmu, z prezentizmu a z toho, že Ľ. Štúra vôbec nepochopil. Na explicitnú otázku, prečo sami Štúrov spis v minulosti nevydali, samozrejme, odpoveď nemali. V. Matula prekladateľovi vyčítal používanie malého „s“ v slove „slovanstvo“. Zborník z tejto búrlivej konferencie nikdy nevyšiel, hoci sa o ňom uvažovalo. *Spiritus movens* celého podujatia, ktorým bol S. Bombík, v januári 1995 tragicky zahynul pri autohavárii, cestou do práce z Ivanky pri Dunaji. Slovenský inštitút medzinárodných štúdií začal krátko nato upadať. Časť nákladu Štúrovho *Slovanstva a sveta budúcnosti* skončila v trezore inštitútu, ani prekladateľovi sa ho nepodarilo súkromne odkúpiť, pretože k nemu nemali prístup ani Bombíkovi bývalí spolupracovníci Pavol Lukáč a Miroslav Wlachovský. Prekladateľ začal neskôr, okolo rokov 2010 – 2013, dostávať telefonáty od predstaviteľov Slovenskej pospolitosti, ktorá by bola rada jeho preklad vydala knižne znova, on však odmietal s argumentom, že ak má Štúrovo *Slovanstvo a svet budúcnosti* v jeho preklade ešte niekedy vyjsť, tak len v solídnom, vedecky komentovanom vydaní, s príslušným historicko-kritickým aparátom. Bez prekladateľovho súhlasu sa však jeho preklad medzičasom objavil na internete.⁶ Vzhľadom

⁶ Por. <http://www.theosis.info/Download/Texty/Ludovit%20Stur%20-%20Slovanstvo%20a%20svet%20buducnosti.pdf>

na tieto okolnosti sa dá povedať, že aj druhý slovenský preklad Štúrovho *Slovanstva a sveta budúcnosti* svojím spôsobom je a nie je, aj keď k tomu treba dodať aj to, že v dnešnej historickej či politologickej literatúre sa zvykne citovať práve toto vydanie. Treba však spomenúť aj skutočnosť, že na toto vydanie a preklad sa odvoláva takisto súčasný blog Slovenskej pospolitosti.

V Štúrovom roku 2015 sa objavuje výpravne vydaná publikácia v tvrdej väzbe *Slovanstvo a svet budúcnosti. Posolstvo Slovanov z brehov Dunaja od Velislava Ludevíta Štúra*. Je to tretí slovenský preklad Štúrovho *Slovanstva*. Toto vydanie vyšlo „pri príležitosti konania 12. Všeslovanského snemu, ktorý sa konal 21. – 24. mája 2015 v Moskve“, ako sa uvádza na jednej z jeho prvých nepaginovaných stránok. Spomínaný Vseslovanský snem, kde hlavný slovenský predstaviteľ Miloš Zverina hovoril o „našich vonkajších a vnútorných a nepriateľoch (...), ktorí urobili všetko preto, aby vzťahy medzi jednotlivými (slovanskými – A. B.) národmi narušili a postupne zničili“⁷, je de facto jedným z nástrojov dnešnej ruskej geopolitiky Vladimíra Putina, orientovanej proti Európskej únii a celkovo proti Západu. Skutočnosťou je, že v tomto politickom rámci sa dnes ocitajú niektoré duchovné produkty slovanskej (slavistickej) humanistiky a ľahko sa tu stávajú nástrojom politickej „bielej“ (alebo „soft“) propagandy, hoci zväčša ide o také produkty, ktoré sa vyznačujú diletantizmom a majú slabý vedecký základ. S rozvíjaním pravých vedeckých vzťahov medzi humanitnými komunitami a jednotlivcami, ktoré reprezentujú napríklad medziakademické a medziuniverzitné spolupráce, nemajú nič spoločné. Pripomeniem, že skutočné vedecké styky medzi Ruskou akadémiou vied a SAV sú, pokiaľ ide o výskum literatúry, momentálne na bode mrazu a je to mráz, ktorý prichádza z Kremľa.

⁷ Por. video na: <https://www.youtube.com/watch?v=ME-9HZBmOt4I>

V prípade tretieho slovenského prekladu *Slovanstva a sveta budúcnosti* poukazuje na propagandistickú tendenciu predovšetkým neserióznosť, s akou je vydaný. Ide opäť o preklad z druhej ruky, na základe diskutabilného Lamanského druhého ruského vydania (tak ako u M. Gaceka, ktorý ho však konfrontoval s nemeckým originálom), pričom v tiráži a takisto na frontispice sa nachádza zavádzajúca informácia, že preklad bol vyhotovený „podľa ruského originálu“. Aj Štúrovo meno je tu uvedené nesprávne, autor tento spis nesignoval ako Velislav Ludevít Štúr (tušíme to, hoci prvá strana nemeckého rukopisu je stratená a nemal ju svojho času k dispozícii ani Josef Jirásek), veď napokon aj Lamanského vydanie z roku 1909 uvádza autora ako Ľudevíta Štúra. Nejasnosti, ktoré možno čiastočne pripísať na vrub upadajúcej knižnej kultúre na Slovensku, pokračujú, pretože nie je ani celkom evidentné, kto je hlavným vydavateľom diela: vydalo ho Občianske združenie Slavica, vydavateľstvo Nitrava, resp. spomínaná osoba s menom Miloš Zverina. Prešovská prekladateľka z ruštiny Helena Tišková takisto nie je osobnosť, ktorá by bola známa širšej kultúrnej verejnosti. Vydanie je azda zaujímavé tým, že po prvý raz prináša v slovenčine Lamanského predslov k prvému ruskému vydaniu z roku 1867 a predslovy K. J. Grota a T. D. Florinského z roku 1909. To sú však všetky pozitíva, ktoré možno konštatovať. Prekladateľka nepozná historické reálie ani domáce kultúrne a literárne dejiny, preto v preklade predslovu T. D. Florinského spomína Jaroslava Volčeka miesto Vlčeka (s. 17), meno Windischgrätz prepisuje z ruštiny ako Vindišgrec (s. 29) a Ľ. Štúr je u nej Ludevít (priebežne), z M. Dohnányho spravila Dohnaného a z M. M. Hodžu Hodžu (s. 38). Píše M. O. Rajevskij, hoci ide o Michaila Fedoroviča Rajevského (s. 41), niektoré ďalšie prekladateľkine omyly uvádza v obsiahlej novinovej recenzii tohto vydania literárny historik Vladimír Petřík (porov. Petřík, 2015).

Ďalšie výhrady sa však týkajú aj neprehľadnej štruktúry vydania, ktoré nezodpovedá ani Lamanského vydaniu, ani pôvodnému Štúrovmu rukopisu. Prvé asi štyri strany Štúrovho diela editor mylne uvádza s nadpisom „Materiál z článku Lamanského“.

Vývinový oblúk, akým prešlo *Slovanstvo a svet budúcnosti* v slovenčine od roku 1929, resp. 1944, cez vydanie z roku 1993 až po rok 2015, možno nazvať zostupným, pričom vrchol predstavuje nespochybniteľne Jiráskova vedecká edícia. Ani Bombíkovo/Bžochovo vydanie z roku 1993 nebolo z poznávacieho hľadiska optimálne, a to napriek maximálnemu úsiliu o jazykovú modernosť a jasnosť a takisto napriek faktu, že prekladateľ prekladal zo spoľahlivého zdroja. Úpadkovosť posledného vydania, ktoré navyše nie je vybavené ani nijakým súčasným úvodom, dá sa na mnohých príkladoch demonštrovať aj na jazykovej úrovni. Na záver možno uviesť aspoň zopár príkladov, ktoré síce nereprezentujú centrálnu myšlienku spisu, zato však odhaľujú rozdiely v jazykovom uchopení a najmä nízku jazykovú úroveň posledného prekladu. Komparatívnym východiskom zostáva vo všetkých prípadoch Štúrov nemecký originál, ku ktorému mali prístup všetci slovenskí prekladatelia vďaka Jiráskovmu vydaniu z roku 1931, nachádzajúcim sa vo viacerých slovenských knižniciach, ale len dvaja s ním reálne pracovali.

Príklady:

1.

- Es isthochan der Zeit, daßwirunsverständigen, Brüder! Die Zeit, die über uns trauernde, ruft uns mit ernster, würdiger Stimme zum Handeln auf und hierzu thut das Einverständnis am allermeisten noth. (Jirásek, 1931, s. 15)
- Tu čas dohovoriť sa nám, bratia. Prítomnosť prítomným, naliehavým hlasom nás súri do roboty, no na to najpotrebnejšia vec predovšetkým – dohodnúť sa. (Gacek, 1929/1944, s. 5)

- Je načase, aby sme sa dohovorili, bratia! Smutná doba nás vážnym, dôstojným hlasom vyzýva k činu, a tu je najviac potrebné dohodnúť sa. (Bžoch, 1993, s. 43)
- Je čas, bratia, sa dohovoriť. Prítomnosť nás svojim **(sic!)** prísnyim vzbudzujúcim hlasom volá k práci a na to prv je potrebný predbežný súhlas. (Tišková, 2015, s. 44)

Pasáž, ktorá je príkladom Štúrovej politickej rétoriky, vyznačuje sa v Tiškovej preklade silnou filologickou nepresnosťou; „Einverständnis“, preložené H. Tiškovou ako „predbežný súhlas“, je na tomto mieste nejasné a nezmyselné.

2.

- Hospitler fr Khe und Affen baut u. erhlt der Inder sorgfältig, allein einen Menschen zu pflegen, einen ermdeten Wanderer gastlich aufzunehmen, fllt ihm nicht ein. (Jirásek, 1931, s. 53)
- Ind stavia a starostlivo udržuje lieebn stavy pre opice a kravy, no postarať sa o človeka alebo pritliť ukonanho ptnika mu ani na um nezde. (Gacek, 1929/1944, s. 21)
- Indovia starostlivo stavajú a udržiavajú nemocnice pre kravy a opice, ale nenapadne im starať sa o človeka, pohostinne prijať ukonanho ptnika. (Bžoch, 1993, s. 63)
- Indus stavia a podporuje liečebne pre opice a kravy, ale postarať sa o človeka, alebo láskavo prijať oslabeného ptnika, mu asi ani na um nepríde. (Tišková, 2015, s. 69)

V tomto príklade je u H. Tiškovej onomastickm problémom označenie národa (Indus), štylistickým problémom výraz „oslaben“ a čisto prekladateľskm prob-

lémom slovné spojenie „asi ani“. V Hegelovej *Filozofii dejín*, z ktorej tu Ľ. Štúr vychádzal, neuvádzajúc ju však ako prameň, znie príslušná pasáž inak.⁸ O významových posunoch môžeme teda hovoriť už u samotného Ľ. Štúra, a tým azda aj o istej tradícii benevolentného prístupu k praxu.

3.

Posledný príklad sa týka právneho systému Slovanov; aj bez hlbšej analýzy je očividné, ako sa z tretieho prekladu vytráca v dôsledku zlej štylistiky zmysel autorovej myšlienky:

- Das Priwatrecht der slawischen Stämme kennt das Majorat durchaus nicht (Jirásek, 1931, s. 41)
- Občianske právo slovanských kmeňov naskrze nepozná majorát (Gacek, 1929/1944, s. 15)
- Občianske právo Slovanov vôbec nepozná majorát (Bžoch, 1993, s. 55)
- Občianske právo slovanských plemien úplne nepozná Majoratu (Tišková, 2015, s. 60)

Takto by bolo možné pokračovať ďalej a porovnávať vetu za vetou, pričom záver by musel znieť stále rovnako: tretí slovenský preklad *Slovanstva a sveta budúcnosti* nás neposúva pri poznávaní tohto protirečivého Štúrovho textu vpred, práve naopak. Azda tak v budúcnosti spraví kritické a komentované vydanie Štúrovho *Slovanstva a sveta budúcnosti* v dobrej súčasnej slovenčine.

⁸ „Die Menschlichkeit des Inderscharakterisirendist es, daßerkein Thiertödtet, reiche Hospitälervfür Thiere, besondersfür alte Kühe und Affen, stiftet und unterhält, daß aber im ganzen Lande keine einzige Anstalt für kranke und alterschwache Menschen zu finden ist“ (G. W. F. Hegel, *Sämtliche Werke*, XI, s. 216, cit. Podľa J. Jirásek, 1931, s. 53, pozn. č. 165).

Literatúra:

- BŽOCH, Adam: Štúrova nemčina a hegelianizmus. In: Rom-boid, 1994, 29, č. 9, s. 36 – 38.
- MAŤOVČÍK, Augustín – ŠIMKOVÁ, Ľudmila (Eds.): Ľudovít Štúr – biografické kalendárium a personálna bibliografia. Martin: SNK 2014.
- PETRÍK, Vladimír: Štúrovo Slovanstvo a svet budúcnosti. Citované 3.10.2016. Dostupné na: <http://zurnal.pravda.sk/esej/clanok/373072-sturovo-slovanstvo-a-svet-budu-cnosti/>
- STANISLAV, Ján: Z rusko-slovenských kultúrnych stykov v časoch Jána Hollého a Ľudovíta Štúra. Bratislava: Slovenská akadémia vied 1957.
- ŠTÚR, Ľudovít: Slovanstvo a svet budúcnosti, Posolstvo od Slovanov z brehov Dunaja od Velislava Ľudovíta Šúra. Nitra: Občianske združenie Slavica / Nitrava / Miloš Zverina 2015.
- ŠTÚR, Ľudovít: Das Slawenthum und die Welt der Zukunft / Slovanstvo a svět budoucnosti. Na základě německého rukopisu vydal v původním znění, s kritickými poznámkami a úvodem Dr. Josef Jirásek. Bratislava: Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy 1931.
- ŠTÚR, Ľudovít: Slovanstvo a svet budúcnosti. Matica slovenská 1944 (redakčné obŕahy; nepublikované).
- ŠTÚR, Ľudovít: Slovanstvo a svet budúcnosti. Bratislava: Slovenský inštitút medzinárodných štúdií 1993. Citované 3.10.2016. Dostupné na: <https://docviewer.yandex.com/?url=ya-disk-public%3A%2F%2FIzcA-Vi8qfV6xRWMzWziOTKQK6YA6wSa7nN9%2Fj-VuALhM%3D%3A%2FLudovit%20Stur%20-%20Slovanstvo%20a%20svet%20buducnosti.pdf&name=Lu-dovit%20Stur%20-%20Slovanstvo%20a%20svet%20buducnosti.pdf&c=57fcc400b81c>
- Miloš Zverina o spolupráci Slovanov a Vseslovanskom sneme. Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=ME-9HZBmOt4I>

Štúrovská kodifikácia v praxi

Katarína Muziková

Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava
katarina.muzikova@gmail.com

Codification of L. Štúr and practice

The paper deals with a reflection of Štúr's codification in language practice on an example of selected morphological forms. It compares descriptions of several declination forms (L pl. unanimated masculine, D a L sg. feminine of the type *ruka* (hand), D a L pl. feminine of the type *ulica, dlaň, kosť* (street, palm, bone), N sg. of the type *vysvedčenie* [certificate]) codified in book *Nauka reči Slovenskej* (Handbook of Slovak Language) and their realisation in practice, concretely in a folk calendar *Domová pokladnica* (Home Treasury) and in a handwritten entertaining magazine of *Považja*. The comparison has shown that the codification rules and the practice are partially different and that the language users hadn't accepted fully the rules described in *Nauka reči Slovenskej*. Differences between the codification and its application in practice, and a high extend of variation not only in the codification but also in the practice, are related to a "searching for" an optimal form of the literary Slovak with respect to the historical and social circumstances, linguistic situation and communication needs of users.

Key words: Štúr's codification, morphology, variation, practice

Pri skúmaní dejín spisovnej slovenčiny, najmä v spisovnom období, sa predovšetkým v syntetických prácach doteraz kládol dôraz najmä na historicko-spoločenské a kultúrne okolnosti, ktoré podmienili konštituovanie spisovného jazyka a jeho ďalší vývin, a na charakteristiku normatívnych príručiek a iných teoretických prác o jazyku, resp. na charakteristiku kon-

cepcií jednotlivých kodifikátorov, prípadne na vzťahy medzi nimi. V menšej miere bolo predmetom skúmania uplatňovanie spisovného jazyka v praxi vo verejnej komunikácii, resp. vzťah medzi jazykovou praxou a normatívnymi príručkami. Konštituovanie spisovného jazyka a jeho ďalší vývin (vrátane neskorších kodifikačných úprav) sa predstavovali a predstavujú predovšetkým na základe analýzy normatívnych príručiek, pričom sa predpokladá, že uvedené príručky v podstate vystihujú stav jazyka v tom-ktorom období a naznačujú dynamiku jeho vývoja (Ružička, 1970). Otázka je, či sú normatívne príručky výstižným obrazom jazykovej normy v danom období. Do príslušných normatívnych príručiek sa premietajú ideové koncepcie a zámery tvorcov, existujúci stav poznania, odlišné metodológie. Analýza jazykovej praxe na základe textov z rôznych komunikačných sfér (umeleckých, publicistických, náboženských, administratívno-právnych textov), v ktorých fungovala spisovná slovenčina, a jej komparácia s normatívnymi príručkami by umožnila získať komplexnejší a plastickejší obraz konštituovania a formovania spisovného jazyka, ustaľovania jeho jazykových noriem najmä v starších etapách spisovného obdobia (predovšetkým v 19. storočí), odhaliť funkčnosť jednotlivých zásad, identifikovať otvorené miesta kodifikácie a postoje používateľov k nej, zhodnotiť jednotlivé kodifikácie a ich úpravy z retrospektívy i perspektívy i v synchrónnom dobovom priereze. Uvedené konštatovanie platí aj pre štúrovskú slovenčinu. V odbornej literatúre (porov. bibliografiu zostavenú S. Ondrejovičom, 2006) je štúrovská kodifikácia zhodnotená z mnohých aspektov – pozornosť sa venovala odhaleniu príčin štúrovej kodifikácie, identifikácii jej jazykového základu, charakteristike štúrovej slovenčiny predovšetkým na základe prác *Nárečja slovenskuo alebo potreba písanja v tomto nárečí* a *Nauka reči Slovenskej*, či Štúrovej koncepcii

spisovného jazyka, jeho filozofii, resp. koncepciám jeho spolupracovníkov (porov. Jóna, 1985), polemikám o štúrovskej kodifikácii, jej reforme (napr. Žigo, 2005; Kralčák, 2007). Na získanie komplexnejšieho pohľadu na štúrovskú slovenčinu a jej fungovanie v praxi (resp. na jej ďalší vývin) by sa žiadalo preskúmať podrobnejšie dobové pramene rôznych štýlov a žánrov napísané v štúrovskej slovenčine a konfrontovať ich s *Naukou reči Slovenskej*, resp. navzájom medzi sebou a sledovať tak ustáľovanie spisovnej slovenčiny a postoje používateľov, teda prototypový efekt kodifikácie. Čiastočne je táto problematika spracovaná vo viacerých čiastkových štúdiách (napr. syntax spracovala Nižníková, 1993) a v monografii N. A. Kondrašova *Vznik a začiatky spisovnej slovenčiny* (1974).

Cieľom príspevku je na základe komparácie *Nauky reči Slovenskej* a vybraných dobových prameňov poukázať na to, ako sa štúrovská kodifikácia v oblasti tvaroslovia reflektovala v praxi. Pokúsime sa odhaliť zhody a rozdiely medzi ideálnou normou opísanou v normatívnej príručke a reálnou normou, poukázať na akceptovanie, resp. neakceptovanie kodifikačných zásad používateľmi jazyka. Reflektovanie štúrovskej kodifikácie v praxi budeme ilustrovať (pars pro toto) na príklade vybraných javov substantívnej deklinácie. V doterajšej odbornej literatúre sa výskum fungovania štúrovskej slovenčiny v praxi sústredil predovšetkým na pravopisnú problematiku, na lexiku, na formovanie súboru stylistických prostriedkov a stylistickú diferenciáciu (porov. bibliografiu zostavenú S. Ondrejovičom, 2006), našou ambíciou je rozšíriť toto spektrum o morfológickú problematiku (táto problematika už bola tiež do istej miery spracovaná v diele *Vznik a začiatky spisovnej slovenčiny*, v našom príspevku budeme vychádzať z odlišných prameňov a naše zistenia budeme konfrontovať so zisteniami A. N. Kondrašova).

Na úvod stručne načrtujeme, ako sa štúrovská slovenčina dostávala do praxe a v ktorých komunikačných sférach verejnej komunikácie sa uplatnila. Štúrovská slovenčina sa začala používať v praxi v tlačenej podobe (v rukopisnej podobe sa uplatnila už skôr, pred rokom 1844, najmä v korešpondencii) od roku 1844 ešte pred vyjdením kodifikačnej príručky *Nauka reči Slovenskej* (1846), pričom jej norma nebola ešte celkom stabilizovaná, čo sa najvýraznejšie prejavilo v pravopise a hláskosloví, podoba normy (najmä pravopisnej) sa formovala v procese používania a v diskusiách medzi zástancami rôznych koncepcií (porov. Jóna, 2006, s. 40 a nasl.), pričom na niektoré návrhy L. Štúr neskôr reagoval priamo v *Nauke reči Slovenskej*. Ako je známe, prvou tlačenou publikáciou v štúrovskej slovenčine bol druhý ročník almanachu *Ňitra*, ktorý vyšiel v roku 1844. Od roku 1845 sa štúrovská slovenčina zavádzala do praxe prostredníctvom prvých slovenských politických novín *Slovenskje národňje novini* s literárnou prílohou *Orol Tatránski*, v nasledujúcich rokoch začali vychádzať ďalšie periodiká v štúrovskej slovenčine, v roku 1846 *Slovenskje pohľadi na vedu, umeňja a literatúru* obsahujúce literárne texty i popularizačné články z oblasti spoločenských vied a umenia, od apríla do septembra 1848 vydával D. Lichard prvý hospodársky časopis *Novini pre hospodárstvo, remeslo a domáci život*. Popri publicistike sa ďalej štúrovská slovenčina uplatnila predovšetkým v umeleckej literatúre a v rôznych publikáciách s osvetovou funkciou (napr. v ľudových kalendároch D. Licharda, v ľudovýchovných spisoch J. M. Hurbana a i.). Z komunikačných sfér, ktoré sú dôležité pre spisovný jazyk, sa v tomto období nepoužívala v náboženskej komunikácii, v ktorej sa naďalej ako liturgický jazyk evanjelikov udržala čeština. Popri verejnej komunikácii sa štúrovská slovenčina používala aj v polooficiálnej a neoficiálnej komunikácii (napr.

v súkromnej korešpondencii). Vydávanie uvedených periodík a krásnej literatúry malo zásadný vplyv na rozvoj štúrovskej spisovnej slovenčiny a ustáľovanie jej noriem, na dotváranie jazykových prostriedkov, najmä v oblasti lexiky (napr. na budovanie terminológie), a na ich stylistickú diferenciaciu. Prostredníctvom rôznych periodík, osvetových kníh či umeleckej literatúry spoznávali a osvojovali si štúrovskú spisovnú slovenčinu a jej normy nielen vzdelanci, ale aj ľudové vrstvy.

V tomto príspevku sme si ako východisko na poznanie reálnej normy zvolili dva zdroje – ľudový kalendár *Domová pokladnica* (roč. 2, 1848), ktorý vydával a redigoval D. Lichard, a levočský rukopisný zábavník *Považja* (1847 – 1848), ktorý redigovali M. Dohnány a P. Dobšínský. *Domová pokladnica* je ľudový kalendár, ktorý vychádzal v rokoch 1847 – 1851 a 1863 – 1864. Okrem kalendárnej časti obsahuje popularizačné texty, predovšetkým z prírodných vied, hospodárstva, techniky a tiež zábavnú časť (napr. anekdoty, básne, hádanky). Ľudové kalendáre patrili v 19. storočí k najrozšírenejším formám čítania, najmä medzi ľudovými vrstvami, ale medzi ich čitateľov patrili aj remeselníci, obchodníci a dedinská inteligencia. Zábavník *Považja* je jedným z rukopisných časopisov, ktoré vydávali levočskí štúrovci združení v študentskom spolku Jednota mládeže slovenskej. Je tematicky i žánrovo pestrý, obsahuje veršované i prozaické literárne príspevky, preklady, pôvodné ľudové texty (povesti, porekadlá, hádanky) i publicistické texty. Uvedené periodikum sme si zvolili preto, že ide o rukopisnú pamiatku, ktorá neprešla redakčnými úpravami, a tiež preto, aby sme poukázali na to, ako sa kodifikovaná podoba štúrovskej slovenčiny reflektovala medzi levočskými štúrovcami. Ako sme už uviedli, na doplnenie obrazu o fungovaní štúrovskej slovenčiny v praxi budeme naše zistenia konfrontovať so zisteniami A. N. Kondrašova (1974), ktorý ako pramene

na skúmanie uplatnenia štúrovskej slovenčiny v praxi využil *Slovenskje národňje novini* s prílohou *Orol Tatránski*, *Slovenskje pohľadi na vedi, umeňja a literatúru* a almanach *Ňitra*.

Štúrovskej slovenčine vzhľadom na existujúce historicko-spoločenské podmienky a danú jazykovú situáciu možno pripísať status „umelosti“, využijúc termín J. Dolníka, ktorý takto charakterizuje „umelý“ spisovný jazyk: „t. j. taký, ktorý bolo treba uvedomovane uviesť do života Slovákov, vedome ho dotvárať, upravovať, „preosievať“ jeho prostriedky, čiže ho „cizelovať“, premyslene ho stabilizovať, cieľavedome ho šíriť v národe, „implantovať“ ho do vedomia čo najväčšieho počtu Slovákov a súčasne pestovať k nemu vzťah ako k osobitnej hodnote, brániť ho a sledovať, či sa nepoškodzuje, nedeformuje, resp. či sa vyvíja, ako sa vyvíjať má“ (Dolník, 2010, s. 120 – 121). Spisovná slovenčina mala vtedy úzku sociálnu bázu, používateľmi štúrovskej spisovnej slovenčiny boli najmä vzdelanci. Bola obmedzená aj konfesiónálne, spočiatku bola len jazykom evanjelikov, aj to nie všetkých. Ako uvádza J. Dolník (2010, s. 104 – 105), s „umelým“ spisovným jazykom je spätá ideálna norma, ktorá sa vytvorila jazykovou praxou kultivovaných používateľov jazyka a zodpovedá idealizovanej predstave o realizácii jazykového systému a používaní jazyka. Protipólom ideálnej normy je reálna norma vypestovaná diferencovaným jazykovým spoločenstvom, ktorá sa viaže na všetkých používateľov jazyka a zodpovedá reálnej predstave o realizácii jazykového systému a používaní jazyka, reálna predstava je založená na rešpektovaní reálnej rozmanitosti používania jazyka (porov. Dolník, 2010, s. 106). Za ideálnu normu budeme považovať normu opísanú v normatívnej príručke *Nauka reči Slovenskej*, v príspevku budeme zisťovať, ako sa vybrané javy uplatňovali v reálnej jazykovej praxi, konkrétne v ľudovom kalendári *Domová pokladnica* a v rukopisnom zábavníku *Považja*.

Ako vyzerala norma v deklinácii substantív, ktorú Ľ. Štúr opísal v *Nauke reči Slovenskej*? Pri opise ideálnej normy sa opierame jednak o vzorové paradigmy substantív (*král, sluha, dvor, ruka, ulica, cirkev, noc, d'elo, pole, staveňja, káča*), jednak o poznámky, ktorými Ľ. Štúr tieto paradigmy dopĺňa a v ktorých upozorňuje na niektoré osobitosti substantívnej deklinácie v slovenčine a vysvetľuje používanie niektorých tvarov. Ideálna norma obsahuje stabilné i vartiantné prvky. Z hľadiska výskumu uvádzania kodifikácie tvaroslovía do praxe a registrovania reakcií používateľov sú zaujímavé práve tie tvary, kde sa v normatívnej príručke uplatnila vartiantnosť. Do popredia vystupuje otázka, či sa vartiantné tvary chápali ako rovnocenné a tak fungovali aj v komunikácii, alebo či niektorý z vartiantných tvarov bol preferovaný používateľmi, resp. či používatelia jazyka akceptovali alebo neakceptovali odporúčania o používaní jednotlivých tvarov načrtnuté v samotnej normatívnej príručke. Substantívna deklinácia v *Nauke reči Slovenskej* sa vyznačuje pomerne vysokou mierou vartiantnosti, najmä v komentároch k jednotlivým vzorovým paradigmám sa uvádzajú početné dvojtvary, v niektorých prípadoch aj trojtvary. Ku kodifikácii mnohých tvarov, vrátane dvojtvarov prispel svojimi príspevkami a poznámkami liptovský lekár Jonáš Bohumil Guoth (Jóna, 2006, s. 40, 45), ktorý odporúčal liptovské slová a tvary a ktorý kritizoval jazykovú podobu 2. ročníka almanachu *Ňitra*, že ide o reč gemerskú. Ľ. Štúr ponechával dvojtvary na ďalší vývin spisovného jazyka, jazyková prax mala ukázať, ktorý tvar sa javí ako progresívnejší a ktorý sa ustáli v spisovnej slovenčine.

V najvyššej miere sa vartiantné tvarotvorné prípony, resp. tvary, kde sa vartiantnosť prejavuje v tvarotvornom základe, uplatnili v *Nauke reči Slovenskej* pri životných i neživotných maskulínach v singulári (napr. v G a A sg. životných maskulín typu *hrdina* (-u/-i, napr. *družbu/*

družbi), pri maskulínach zakončených na *-ca* (*-u/-a*¹, napr. *sudcu/sudca*, Štúr, 2006, s. 139 – 140), v G sg. neživotných maskulín (*-a/-u*, napr. *potoka/potoku*, Štúr, 2006, s. 136), v L sg. neživotných maskulín (*-u/-e*, napr. *v roku/v roce*, Štúr, 2006, s. 137) i v pluráli, napr. N pl. životných maskulín typov *chlap* (*-i/-ja/-ovja*, napr. *králi/kráľovia*, Štúr, 2006, s. 134) a *hrdina*, napr. pri substantívach zakončených na *-ca* (*-ovja/-i*, napr. *ochrancovja/ochrancí*, Štúr, 2006, s. 140), D pl. neživotných maskulín (*-om/-am*, napr. *časom/časam*, Štúr, 2006, s. 137), L pl. neživotných maskulín a zvieracích substantív (*-och/-ach*, napr. *na koňoch/na koňach*, Štúr, 2006, s. 135, 138), I pl. životných i neživotných maskulín (*-mí/-ami*, napr. *kráľmi/kráľami*, *dvorami/dvormi*, Štúr, 2006, s. 133, 135 – 136). V menšej miere sa uvádzajú vartiantné tvary pri feminínach a neutrách, kde sa podobne ako pri maskulínach javia ako dynamickejšie tvary plurálu, napr. G pl. feminín typu *ulica* (*-o/-í*, napr. *duši/dúš*, Štúr, 2006, s. 143), D a L pl. feminín typov *ulica*, *dľaň* a *kosť* (*-am/-jam*, *-ach/-jach*, napr. *ulicam/ulicjam*, *nocach/nocjach*, Štúr, 2006, s. 142, 144), I pl. všetkých typov feminín (*-ami/-amí/-ámi*, pri type *noc* aj *-mí*, napr. *rukami/rukami/rukami*, *nocami/nocami/nocmi*, Štúr, 2006, s. 142, 144 – 145), G pl. typu *mesto* – pri substantívach zakončených na *-stvo* (*-o/-ou*, napr. *panstv/panstvou*, Štúr, 2006, s. 147), N, D, A a L pl. typu *srdce* (*-á/-ja*, *-ám/-jam*, *-ách/-jach*, napr. *plecá/plecja*, *plecách/plecjach*, Štúr, 2006, s. 148), I pl. neutier typov *mesto* a *dievča* (*-ami/-ami*, napr. *d'elami/d'elami*, *-amí/-mí*, napr. *káčatami/káčatmi*, Štúr, 2006, s. 146, 149), ale vyskytujú sa aj

¹ Variantná prípona *-a* sa tu uplatnila pod vplyvom analógie so substantívami so zakončením *-ec*, ktoré sa skloňujú podľa typu *kráľ* – „Slová na *ca* vichádzajúce nemajú genitív na *‘i* ale na *‘u* alebo len *‘a*“, v ktorej prípadnosti sa tak považujú ako keby na *ec* sa končili a predtým bezpochybi sa aj tak končievali.“ (Štúr, 2006, s. 140).

v singulári, napr. v D a L sg. feminín typu *ruka*. (*nohe/noze*, Štúr, 2006, s. 141), v G sg. typov *dlaň* a *kosť* (*tváre/tvári*, *reťaze/reťazi*, Štúr, 2006, s. 144 – 145). Vartiantné tvarotvorné prípony sa uvádzajú buď priamo vo vzorových paradigmách substantív v zátvorkách, alebo, a to je častejšie, sa spomínajú len v komentároch doplňujúcich vzorové paradigmy. Vo výklade sa sčasti vysvetľujú aj pravidlá ich používania, medzi dôvodmi na uplatnenie vartiantných tvarotvorných prípon spomínanými v poznámkach sa objavujú napr. výslovnostné dôvody, zakončenie tvarotvorného základu na tvrdý či mäkký konsonant, slovotvorné dôvody. V niektorých prípadoch sa objavujú aj hodnotenia príslušných tvarov, napr.: „Koncovka *ovja* je mravne povišujúca, ale neprichodí zhusta v Slovenčine...“ (Štúr, 2006, s. 134), „V málo daktorích je aj koncovka *am* v običaji ... ale lepšie keď sa prvá aj v takíhto užíva.“ (Štúr, 2006, s. 137), „Lokál obojakí na *ach i och* je običajní a dobrí a podobne aj inštrumentál na *amí a mí*.“ (Štúr, 2006, s. 138), „Nach užíva teda z tíchto to každý čo sa mu zdá.“ (Štúr, 2006, s. 141), „Ostatne býva v týchto pádoch koncovka aj docela krátka ... a toto je lepšie Slovenski.“ (Štúr, 2006, s. 145). V ďalších prípadoch L. Štúr osobitne vartiantné tvarotvorné prípony nekomentuje, nehodnotí ich, nevysvetľuje ich používanie, zachytáva ich iba vo vzorovej paradigme, napr. *staveňja* (*-je*) (Štúr, 2006, s. 148) alebo ich používanie manifestuje len vymenovaním substantív, v ktorých sa vartiantné tvarotvorné prípony uplatňujú, prípadne môžu uplatniť.

Ako sa norma opísaná v *Nauke reči Slovenskej* reflektovala v praxi? Ovplyvnili hodnotiace poznámky L. Štúra používanie daných vartiantných tvarov? Akceptovali používatelia jazyka štúrovskú slovenčinu v takej podobe, ako ju v *Nauke reči Slovenskej* opísal L. Štúr, alebo sa od nej odchyľovali? Uplatnenie ideálnej normy v praxi, konkrétne v *Domovej pokladnici* (1848) a v zábavníku

Považja (1847 – 1848)², budeme ilustrovať na vybraných javoch zo substantívnej deklinácie (L pl. neživotných maskulín, D sg. feminín typu *ruka.*, D a L pl. feminín typov *ulica*, *dlaň* a *košť*, N sg. typu *vysvedčenie*), pri ktorých sa v kodifikačnej príručke uvádzajú variantné tvary. Vybrali sme si väčšinou javy, pri ktorých Ľ. Štúr uvádza hodnotiace poznámky, resp. odporúčania na ich používanie.

V L pl. neživotných maskulín kodifikoval Ľ. Štúr variantné tvarotvorné prípony *-ach/-och* vo vzorovej paradigme (*dvorach/dvoroch*) a v komentári konštatuje, že „lokál obojakí na *ach* i *och* je običajní a dobrí“ (Štúr, 2006, s. 138). Obe prípony spomína v poznámkach aj pri životných neosobných (zvieracích) substantívach, napr. *o voloch*, *koňoch*, ale aj *o volach*, *koňach* (Štúr, 2006, s. 135). Kodifikovanie variantných prípon *-ach/-och* je podmienené výskytom uvedených prípon v strednej slovenčine, kým tvarotvorná prípona *-ach*, resp. *-ách* je typická predovšetkým pre stredoslovenské nárečia (je rozšírená v Liptove, Turci, Tekove, v okolí Zvolena, B. Bystrice, B. Štiavnice) a v ostatných makroareáloch je zriedkavá, prípona *-och* sa vyskytuje nielen v strednej slovenčine, ale aj v ostatných makroareáloch (porov. Štolc, 1981, s. 119, 120, 122 – 124, Pauliny, 1990, s. 99). Okrem týchto prípon sa v niektorých lokalitách stredoslovenského areálu pri jednotlivých slovách uplatňuje aj archaická prípona *-iech* (napr. *fčasiach*), ktorú však Ľ. Štúr v kodifikačnej príručke nespomína. V *Domovej pokladnici* (1848) sa používa tvarotvorná prípona *-och* pri mäkkom i tvrdo zakončených substantívach, napr. *na morských brehoch* (D, s. 75), *v našich krajoch* (D, s. 87), *v novejších časoch* (D, s. 115), *po vrchoch* (D, s. 108), *na bokoch* (D, s. 122) atď. Výnimkou je tvar *v snách* s príponou *-ách* (D, s. 94, 164). V zábavníku *Považja* sme

2 Pri uvádzaní príkladov v ďalšej časti príspevku využívame skratky D (Domová pokladnica) a P (Považja).

zaznamenali tvary s príponami *-och* aj *-ách* (*-ach*) bez výraznejšej prevahy niektorej prípony, napr. *na brehách* (P, s. 40), *po pahorkách* (P, s. 49), *po hájách* (P, s. 51), *po pasjenkach* (P, s. 34), *v rumách* (P, s. 68), *na koňach* (P, s. 141), ale *v prúdoch* (P, s. 57), *v nových časoch* (P, s. 68), *v oblakoch* (P, s. 81), *po krajoch твоjích* (P, s. 35), *o svetoch* (P, s. 121) atď. A. N. Kondrašov (1974, s. 150) zaznamenal pri svojom výskume preferenciu tvarotvornej prípony *-och* pred príponou *-ach*, resp. *-ách* v *Slovenských národných novinách*, *Orle tatranskom* a *Slovenských pohľadoch* a tiež zachytil aj veľmi zriedkavé používanie staršej prípony *-jech* (uvádza celkovo päť príkladov, napr. *po domjeh svojích*, *v onných búrlivých časiach*). Pri porovnaní kodifikácie v *Nauke reči Slovenskej* a jazykovej praxe sa v tomto prípade ukazujú isté rozdiely. Kým Ľ. Štúr vo vzorovej paradigme neživotných maskulín *dvor* uvádza tvarotvornú príponu *-ach* na prvom mieste a *-och* v zátvorke a v komentári ich hodnotí ako rovnocenné, v reálnej norme sa tieto tvarotvorné prípony odlišovali svojou frekvenciou (prípona *-och* bola frekventovanejšia) a prípona *-ach* sa líšila od kodifikovanej podoby kvantitou (popri *-ach* sa v praxi často vyskytuje forma *-ách*). V ďalšom vývine spisovnej slovenčiny sa ustálila v L pl. neživotných maskulín prípona *-och*, ktorá sa javila ako progresívnejšia, prípona *-ách* funguje ako sekundárna popri *-och* len pri substantíve *sen* (v *snoch/snách*).

Pri feminínach typu *žena*, ktorých tvarotvorný základ je zakončený na *-k*, *-h*, *-ch*, sa v D a L sg. v *Nauke reči Slovenskej* pripúšťajú tvary s palatalizáciou v tvarotvornom základe *k/c*, *h/z*, *ch/s*, čo sa dokladá príkladmi *múce*, *suce*, *dúze*, *noze*, *muse*, *lase*, popri tvaroch bez palatalizácie, pričom Ľ. Štúr ponecháva používateľom možnosť voľby: „Nach uživa teda z týchto to každí čo sa mu zdá.“ (Štúr, 2006, s. 141). Vo vzorovej paradigme však v D i L sg. uvádza len tvar *ruke*. Podľa K. Habovštiakovej

(1956, s. 247) to signalizuje, že Ľ. Štúr preferoval tvary bez palatalizácie. Motiváciou na kodifikovanie tvarov s palatalizáciou bol pravdepodobne opäť výskyt týchto tvarov v časti stredoslovenských nárečí (v Turci, na Orave, Liptove a hornom Ponitří), ktoré na rozdiel od 20. storočia, resp. súčasnosti boli v 19. storočí v uvedených nárečiach ešte živé, ako konštatuje E. Pauliny (1990, s. 60 – 62). V sledovaných publikáciách *Domová pokladnica* a *Považja* sa však vyskytujú len tvary bez palatalizácie, napr. *na veľkej mláke* (D, s. 88), *v každej d'edinke* (D, s. 123), *k žitnej matke* (D, s. 109), *v poludňajšej Amerike* (D, s. 143), *v pálenke* (D, s. 144), *k tej paňičke* (P, 140), *v pravej ruke* (P, s. 153), *jablonke* (P, s. 176), *rodinke* (P, s. 176). Palatalizované tvary boli zriedkavé aj v *Slovenských národných novinách*, v *Slovenských pohľadoch* a v almanachu *Žitná*, ako uvádza A. N. Kondrašov (1974, s. 160), zväčša sú to knižné slová, napr. *v samej mistice*, *o Aegypskej symbolice*, *v Praze*. Aj v týchto periodikách sa častejšie používajú tvary bez palatalizácie. Ďalšou odlišnosťou v porovnaní s normou opísanou v *Nauke reči Slovenskej* je ojedinelý výskyt tvarotvornej prípony *-i* v D a L sg. feminín typu *ruka* ako variantnej popri prípone *-e* v oboch skúmaných publikáciách, napr. *proti tejto tabulki* (D, s. 49), *na krásnej lúki* (D, s. 117), *k tej slncovej paňički* (P, s. 139), *o krásnej slncovej paňički* (P, s. 140), *o našej harmoňiki* (P, s. 146). Táto prípona je charakteristická pre južnú časť stredoslovenského makroareálu, pre Zvolen, pohronský Tekov, Hont, Novohrad (Pauliny, 1990, s. 60 – 62), Ľ. Štúr ju však na rozdiel od iných stredoslovenských jazykových prvkov nezahrnul do spisovnej normy. Výskyt tvarotvornej prípony *-i* v sledovaných textoch je s najväčšou pravdepodobnosťou ovplyvnený nárečím, D. Lichard ju poznal z rodného nárečia, tvary z *Považja* sú vyexcerpované zo zápisu ľudovej povesti. Aj v tomto prípade možno sledovať diferencovaný prístup používateľov ku

kodifikovaným tvarom. Z kodifikovaných variantných tvarov používateľa jazyka v praxi preferovali tvary bez palatalizácie v tvarotvornom základe, vyššiu mieru ich progresívnosti potvrdil nielen ďalší vývin prirodzeného jazyka, ale aj neskoršie úpravy kodifikácie.

Pri feminínach boli variantné prípony kodifikované v *Nauke reči Slovenskej* aj v D a L pl. mäkkého typu *ulica*, vo vzorovej paradigme sa uvádzajú krátke, aj dlhé prípony, pričom dlhé prípony sa uvádzajú v zátvorkách (*ulicam/ulicjam*, *ulicach/ulicjach*, Štúr, 2006, s. 142). V komentári k paradigme sa bližšie špecifikuje len používanie krátkych prípon, ktoré sa hodnotia ako záväzné po predchádzajúcej dlhej slabike. Variantné tvarotvorné prípony *-am/-jam*, *-ach/-jach* (opäť sa dlhé prípony uvádzajú v zátvorkách) Ľ. Štúr uvádza vo vzorovej paradigme aj pri feminínach deklinačných typov *dľaň* a *kosť* (u Ľ. Štúra sú zahrnuté pod jeden vzor *noc*), pričom v tomto prípade ich hodnotí odlišne v porovnaní s typom *ulica*: „...bíva v týchto pádoch koncovka aj docela krátka na pr. *nocam nocach*, *radosťam radosťach*, *kolajam kolajach* atď. a toto je lepšie Slovenskí“ (Štúr, 2006, s. 145). Podľa toho vyjadrenia sa zdá, že Ľ. Štúr v tomto prípade za správnejšie pokladal prípony s krátkym vokálom. V strednej slovenčine pri feminínach s mäkkým zakončením tvarotvorného základu v D a L pl. prevládajú dlhé prípony *-jam*, *-jach*, miestami sú rozšírené aj *-ám*, *-ách*, najmä pri type *ulica* (v niektorých lokalitách na Orave, v Liptove, v Gemeri), ktoré sú skôr charakteristické pre západoslovenský areál. V niektorých regiónoch sa však uplatňujú aj krátke prípony *-am*, *-ach*, najmä pri type *kosť*, napr. v južnej časti stredoslovenského areálu, v časti Liptova, Oravy, Gemera, na Horehroní (porov. Pauliny, 1990, s. 100 – 104; Štolc, 1981, s. 113, 127 – 128), čo zrejme ovplyvnilo Štúrovo rozhodnutie kodifikovať ako variantné popri dlhých príponách aj krátke. V *Domovej pokladnici* (1848) sa vyskytujú v D

a L pl. feminín typov *ulica, dlaň, kosť* len dlhé prípony, ale v podobe *-ám, -ách*, nie s diftongom, napr. *proti krčiacám* (D, s. 119), *v baňách* (D, s. 100), *po uličách* (D, s. 103), *na železničách* (D, s. 147), *v loďách* (D, s. 100), *o týchto vecách* (D, s. 131), *o reťazách* (D, s. 140) atď. Oproti tomu v rukopisnom zábavníku *Považja* sa uplatnili dlhé i krátke prípony *-jam, -jach* i *-am, -ach*, napr. *po kopaňicjách* (P, s. 34), *po ulicjach* (P, s. 51), *pri pjesňach* (P, s. 23), *k mojím rečjam* (P, s. 155), *jeho žjadosťam* (P, s. 8), *pri takých veselost'ach* (P, s. 153), *po našich povest'ach* (P, s. 4) atď. A. N. Kondrašov (1974, s. 163 – 164) pri type *ulica* zaznamenal v *Slovenských národných novinách, Slovenských pohľadoch*, v almanachu *Žitka* používanie variantných prípon *-am, -jam, -ám* v D pl. a *-ach, -jach, -ách* v L pl., pričom, ako dokladajú jeho príklady, v textoch sa krátke prípony vyskytujú nielen v prípade uplatňovania pravidla o rytmickej krátke (napr. *k prácám, v tuoňach*), ale aj po predchádzajúcej krátkej slabike (napr. *dušam, vo vjacej stolicach*). Pokiaľ ide o používanie variantných prípon v deklinačných typoch *dlaň* a *kosť*, A. N. Kondrašov (1974, s. 164) konštatuje na základe uplatnenia týchto prípon v textoch *Slovenských národných novín, Slovenských pohľadov, Orla tatranského* a *Žitky*, že tu „nie je nijakej dôslednosti“. Ako ukazuje jazyková prax, v D a L pl. feminín deklinačných typov *ulica, dlaň, kosť* sa uplatnili v súlade so Štúrovskou kodifikáciou krátke i dlhé prípony (nie len v diftongickej podobe), pričom Štúrova hodnotiaci poznámka týkajúca sa preferencie krátkych prípon pri typoch *dlaň, kosť* nemala širší dosah na frekvenciu ich používania. V ďalšom vývine spisovnej slovenčiny sa ustálili v tvaroch D a L pl. feminín deklinačných typov *ulica, dlaň, kosť* prípony *-iam, -iach*, ktoré sa kráti, ak tvarotvornej prípone predchádza dlhá slabika.

Ako ďalší príklad na ukážku fungovania kodifikácie v praxi sme si vybrali N sg. neutier typu *vysvedčenie*,

kde Ľ. Štúr uvádza v *Nauke reči Slovenskej* vo vzorovej paradigme variantné prípony, na prvom mieste je *-ja*, v zátvorke *-je* (*staveňja/staveňje*, porov. Štúr, 2006, s. 148), pričom ich používanie bližšie nekomentuje okrem upozornenia na uplatňovanie pravidla o rytmic-kom krátení vo všetkých pádoch (napr. *líšťa*, v *líšti*, *líštim*). Prípona *-ja*, ktorá patrí medzi prototypové znaky štúrovskej kodifikácie založenej na stredoslovenskom jazykovom základe, je charakteristická pre stredoslovenský makroareál ako celok, vyskytuje sa v takmer všetkých stredoslovenských nárečiach, prípona *-je*, resp. jej variant *-é* sa vyskytuje v strednej slovenčine v oveľa menšej miere, napr. v časti Tekova, Oravy, Gemera (Pauliny, 1990, s. 77, Štolc, 1981, s. 14). Ako sa variantnosť uvedená v normatívnej príručke reflektovala v praxi? V *Domovej pokladnici* sa vyskytuje len tvarotvorná prípona *-ja* pri abstraktách, napr. *ňešťestja*, *zdravja* (D, s. 83) i pri slovesných substantívach, napr. *vreňja* (D, s. 73), *vareňja* (D, s. 79), *lječeňja* (D, s. 106), *na ľahaňja* (D, s. 121) atď. Rovnako aj v rukopisnom zábavníku *Považja* sme zaznamenali len príponu *-ja*, napr. *povedomja* (P, s. 5), *tvoreňja* (P, s. 10), *šťestja* (P, s. 29), *okolja* (P, s. 68), *vichovávaňja* (P, s. 138), *pokračovaňja* (P, s. 180) atď. A. N. Kondrašov zachytil v *Slovenských národných novinách*, *Orle tatranskom*, v almanachu *Žitka* v N a A sg. typu *vysvedčenie* obe prípony, pričom konštatuje, že „v ich používaní niet dôslednosti“ (Kondrašov, 1974, s. 153). Ďalej uvádza, že v jazykovej praxi sa dôsledne dodržiavalo aj skrátenie prípon po predchádzajúcej dlhej slabike pri hromadných substantívach, napr. *kvjeťa*, *líšťa*, *trňa* (Kondrašov, 1974, s. 153), čo je prirodzený jav v stredoslovenskom areáli a Ľ. Štúr ho prevzal do spisovnej slovenčiny opierajúc sa o vlastné poznanie jazykových zákonitostí v strednej slovenčine na základe rečových prejavov študentov pochádzajúcich zo stredného Slovenska a o postoje

stredoslovenských spolupracovníkov (porov. Ferenčíková, 2005, s. 130). Podľa E. Paulinyho (1983, s. 191) sa spočiatku dosť často v praxi používala prípona *-je* v N a A sg. neutier typu *vysvedčenie*, ale neskôr tu prevažovala prípona *-ja* typická pre strednú slovenčinu, ako sme uviedli vyššie. Náš materiál túto tendenciu potvrdzuje, vyskytuje sa v ňom výlučne prípona *-ja*. Prípona *-ia* typická pre stredoslovenský jazykový areál sa uvádza ako sekundárna popri prípone *-ie* ešte v *Krátkej mluvnici slovenskej* (Hattala, 1852, s. 19), ale v neskorších gramatikách a normatívnych príručkách sa za spisovnú považovala už len prípona *-ie*, ktorá viac vyhovovala z hľadiska prirodzenosti.

Štúrovská kodifikácia nebola jednotná už od samého začiatku, čo súvisí s tým, že kultúrna stredoslovenčina, ktorá sa stala jazykovým východiskom kodifikácie, nemala pevnú normu. Ako konštatuje E. Pauliny (1983, s. 191), kodifikácia bola „v pohybe. Niektoré kolísania sa v priebehu času odstraňovali, iné pribúdali.“ Štúrovská kodifikácia sa vyznačovala vysokou mierou variantnosti, reflektovala viaceré možnosti, ktoré ponúkala reálna norma. Dokazujú to nielen pravidlá v *Nauke reči Slovenskej*, ale aj jazyková prax. Sonda do jazykovej praxe v dobových periodikách, v ľudovom kalendári *Domová pokladnica* a v rukopisnom zábavníku levočských štúrovcov *Považja*, poskytuje trochu odlišný pohľad na normu spisovnej slovenčiny v oblasti tvaroslovia, konkrétne pri deklinácii substantív, ako normatívna príručka, čo súvisí s tým, že príručka reflektovala reálnu jazykovú normu v rôznej miere a že používatelia jazyka neakceptovali v plnej miere pravidlá a odporúčania ustanovené v *Nauke reči Slovenskej*, napr. o preferencii krátkych prípon v D a L pl. deklinačných typov *dľaň* a *košť*. Pri uplatňovaní v praxi sa ideálna norma konfrontovala s jazykovým povedomím používateľov, čo viedlo v praxi k väčším či menším odchýlkam v porovnaní s kodifikač-

nými pravidlami. Uplatňovanie štúrovskej slovenčiny v praxi i samotná kodifikácia poukazujú na hľadanie a utváranie optimálnej spisovnej normy, v niektorých prípadoch prax naznačuje perspektívy ďalšieho vývinu (napr. preferencia *-och* v L pl. neživotných maskulín, preferencia tvarov bez palatalizácie v tvarotvornom základe v D a L sg. feminín typu *ruka*), ktoré sa potvrdili v ďalších úpravách spisovnej slovenčiny v druhej polovici 19. storočia a v 20. storočí. V *Domovej pokladnici* a *Považí* sa čiastočne uplatnili aj tvarotvorné prípony, ktoré L. Štúr v *Nauke reči Slovenskej* vôbec nespomína, napr. *-i* v D sg. feminín typu *ruka*, *-i* v G sg. feminín typu *ulica* a i. V praxi sa odlišnosti od ideálnej normy objavujú aj v ďalších prípadoch, nielen v tvarosloví (napr. *-uvať* vz. *-ovať*, *zjavuvať sa*, *zjavovať*, *menovať*, *vistupovať*), ale najmä v hláskosloví a pravopise (napr. *večmi*, *vetšu* vz. *mäso*, *zapamätať*, *kämeňja*, *čjastkách*, *kalendárski* atď.). Vysoká miera variantnosti v kodifikáčnej príručke i v jazykovej praxi súvisí s procesom „hľadania“ optimálnej podoby spisovnej slovenčiny vzhľadom na dané historicko-spoločenské podmienky, jazykovú situáciu a potreby používateľov jazyka.

Príspevok vznikol s podporou grantu VEGA 1/0848/13 Jazyková zmena v historickom vývine jazyka a v procese formovania jeho spisovnej variety.

Literatúra:

- DOLNÍK, Juraj: Teória spisovného jazyka (so zreteľom na spisovnú slovenčinu). Bratislava: Veda 2010. 299 s.
- Domová pokladnica. Kalendár na rok prjestupní 1848. Roč. 2. V Skalici: vidáva Daniel Lichard 1848. 336 s.
- FERENČÍKOVÁ, Adriana: Výskumy kvantity v slovenských nárečiach. In: Kvantita v spisovnej slovenčine a v slovenských nárečiach. Ed. M. Považaj. Bratislava: Veda 2005, s. 130 – 144.

- HABOVŠTIAKOVÁ, Katarína: Vývin slovenského skloňovania podstatných mien od Štúra. In: Slovenská reč, 1956, roč. 21, č. 3 – 4, s. 241 – 254.
- HATTALA, Martin: Krátka mluvnica slovenská. V Prešporku: 1852. VIII + 64 s.
- JÓNA, Eugen: Postavy slovenskej jazykovedy v dobe Štúrovej. Bratislava: SPN 1985. 172 s.
- JÓNA, Eugen: Vznik Štúrovej gramatiky. In: Ludevít Štúr: Nauka reči Slovenskej. Komentáre a bibliografia. Bratislava: Veda 2006, s. 11 – 47.
- KONDRAŠOV, Nikolaj Andrejevič: Vznik a začiatky spisovnej slovenčiny. Z rukopisu preložila M. Masárová. Bratislava: Veda 1974. 284 s.
- KRALČÁK, Ľubomír: Ľudovít Štúr a reforma štúrovej spisovnej slovenčiny. In: Ľudovít Štúr a reč slovenská. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2007, s. 116 – 129.
- NIŽNÍKOVÁ, Jolana: Štúrovská slovenčina v levočských rukopisných zábavníkoch. In: Slovenská reč, 1993, roč. 58, č. 3, s. 150 – 156.
- PAULINY, Eugen: Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť. Bratislava: SPN 1983. 256 s.
- PAULINY, Eugen: Vývin slovenskej deklinácie. Bratislava: Veda 1990. 270 s.
- Považja (levočský rukopisný zábavník s prílohou Považia 1847 – 1848). Martin: Matica slovenská 1979. 216 s.
- RUŽIČKA, Jozef: Spisovná slovenčina v Československu. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1970. 256 s.
- ŠTOLC, Jozef: Atlas slovenského jazyka II. Flexia. Časť prvá. Mapy. Bratislava: Veda 1981. 316 s.
- ŠTOLC, Jozef: Atlas slovenského jazyka II. Flexia. Časť druhá. Úvod a komentáre. Bratislava: Veda 1978. 192 s.
- ŠTÚR, Ludevít: Nauka reči Slovenskej I. Faksimile pôvodného vydania. Pripr. Ľ. Ďurovič – S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2006. 216 s.
- ŠTÚR, Ludevít: Nauka reči Slovenskej II. Komentáre, bibliografia. Eds. E. Jóna – Ľ. Ďurovič – S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2006. 324 s.
- ŽIGO, Pavol: Štúrova kodifikácia spisovnej slovenčiny a jej reforma. In: Slovenská reč, 2005, roč. 70, č. 5, s. 265 – 275.

Slovenská Mluvňica Štefana Jančoviča

György Rágyanszki

Filozofická fakulta Univerzity Loránda Eötvösa, Budapešť
ragyanszki@caesar.elte.hu

Štefan Jančovič's Slovak grammar

Szarvas was one of the most important cultural centres of Slovaks living in South Hungary in the first half of the 19th century. The church intellectuals in Szarvas followed the polemic about the codification of the Slovakian language. The Lutheran ministers of the town Štefan Plačková and Štefan Jančovič preached the word of God in biblical Czech language but they did not protest again Štúr's language reforms.

Štefan Jančovič had plural identity and it can explain his cooperation with Ľudovít Štúr and also with representatives of the Hungarian national intellectuals. Jančovič is the author of *Noví obšírni maďarsko-slovenskí a slovensko-maďarskí slovník* which was printed in the Réthy printing-house in Szarvas in 1848. Jančovič's dictionary is the first dictionary written in the Middle-Slovakian dialect using Štúr's orthographic norms. Jančovič wrote a Slovak grammar in Hungarian language to his dictionary. According to Jančovič it is the first grammar of Slovak language which describes the common Slovak language. The grammar wants to be a new codification work but after comparing Jančovič's grammar with *Nauka reči Slovenskej* from Ľudovít Štúr, it can be stated that there are not many differences between the two works.

Keywords: Štefan Jančovič, Ľudovít Štúr, Péter Vajda, *Nauka reči Slovenskej*, Szarvas, biblical Czech language, codification of Slovak language

1. Sarvaš v štúrovskom období

V dejinách spisovnej slovenčiny je všeobecne známe, že Štúrova kodifikácia rozdelila slovenskú inteligenciu

na základe konfesiónálnych a jazykových odlišností používateľov slovenského jazyka. K týmto problematickým fenoménom patrí aj otázka používania biblickej češtiny, ktorá prežívala u evanjelických Slovákov ako liturgický jazyk a zároveň aj ako spisovný jazyk. O novej forme spisovného jazyka polemizovali nielen na území súčasného Slovenska, ale aj na území dnešného Maďarska, v tzv. dolnozemskom regióne, kde sa nachádza aj mesto Sarvaš (Szarvas).

Sarvaš bol založený v roku 1722 a ako ho charakterizuje Anna Divičánová: „patril do siete dolnozemských slovenských osád s podobným charakterom poľnohospodárskeho (agrárneho) mesta.“ (Divičánová, 2001, s. 20) V kultúrnom vývoji mesta A. Divičánová určila dve veľké fázy. Spočiatku mal etnokultúrny model Sarvaša dve roviny, prvá bola evanjelická cirkevná kultúra a druhá bola tradičná ľudová kultúra. V druhej polovici 19. storočia, po meštianskych spoločenských zmenách v Uhorsku, ľudová kultúra začala strácať svoj slovenský charakter a sprostredkujúcim jazykom, v prvom rade vysokej (meštianskej) kultúry, sa stala maďarčina (Divičánová, 2001, s. 22 – 23).

Štúrovské obdobie patrí k prvej fáze kultúrneho vývoja mesta. V tom čase bol Sarvaš jedným z hlavných kultúrnych centier dolnozemských Slovákov. V roku 1847 tu založil Lipót Réthy prvú tlačiareň v Békešskej stolici, ktorá pôsobila v meste do roku 1856. V tlačiarňi L. Réthyho mohli biblická čeština a štúrovčina žiť v symbióze. L. Réthy nebol Slovákom a nebol nútený zaujať stanovisko v jazykových otázkach (Rágyanszki, 2014, s. 39). Z hľadiska dejín spisovnej slovenčiny bol najdôležitejším produktom tlačiarne *Noví obšírni maďarsko-slovenskí a slovensko-maďarskí slovník* Štefana Jančoviča z roku 1848.

Zložitejšia bola jazyková situácia v evanjelickej cirkvi v Sarvaši. V multilingválnom prostredí mesta

musíme, okrem jazykovej polemiky štúrovčina vs. biblická čeština, skúmať aj slovensko-maďarské jazykové kontakty. Tieto otázky som sledoval preštudovaním mestského cirkevného archívu, kde sú k dispozícii zápisnice presbytéria a denník riadiaceho farára. Denník riadiaceho farára bol písaný v maďarčine a je menej informatívny. Obsahuje hlavne informácie o mediátorskej činnosti farára, o riešení konfliktov manželských párov, ale z farárskeho denníka sa môžeme dozvedieť aj o tom, že riadiaci farár Štefan Plačková reflektoval udalosti meruôsmeho roku. Evanjelická cirkev v Sarvaši oslavovala 26. marca 1848 na slávnostnej bohoslužbe sviatok slobody v Uhorsku, ktorú podľa denníka vybojoval uhorský parlament. Táto kázeň vyšla v dvoch jazykoch, v bibličtine a v maďarčine, čo signalizuje rovnoprávnosť a rešpekt dvoch jazykov v sarvašskej komunite. V sarvašskom archíve sa nachádza iba originál prekladu, text v biblickej češtine som bohužiaľ nenašiel ani v Celoštátnej knižnici Széchényiho v Budapešti.

Zápisnice presbytéria boli písané v biblickej češtine alebo v slovakizovanej češtine. Použitý jazykový variant pravdepodobne závisel od jazykových kompetencií pisára. Podľa jazyka zápisníc môžeme konštatovať, že do prvej polovice 19. storočia nie je typické používať prevzaté slová z maďarského jazyka vďaka dobrej znalosti češtiny alebo slovenčiny zo strany autorov. Zo štúrovského obdobia sa našiel iba jeden takýto príklad. V roku 1851 chcela sarvašská evanjelická cirkev postaviť „*párný mlyn na részvénye*“, t. j. na akcie. Zápisnice boli písané v maďarčine len v prípadoch, keď na zasadnutie konventu prišli pracovníci z externého úradu. V roku 1855 presbyter Somogyi navrhol, aby boli zápisnice písané v maďarskom jazyku, ale túto iniciatívu presbyterium neprijalo, povolilo len písanie dvojazyčných zápisníc.

Záznamy v zápisniciach zo štúrovského obdobia potvrdili plurálnu identitu sarvašských farárov. Sarvašská cirkev pod vedením Š. Plačkóa a Š. Jančoviča dodržiavala zákony Uhorska: „Obligatoři magj budaucně w maderské řeči a vytlačené w smyslu kraginských zakonů ze strany Cirkwe zužjwané býti.“ (15. augusta 1844), ale na druhej strane chceli zachovať dvojjazyčnosť komunity a presbytérium nariadilo preložiť úradné dokumenty aj do slovenčiny.

Ďalšou kultúrnou inštitúciou mesta bolo Evanjelické gymnázium, ktoré sa v roku 1843 presťahovalo z Poľného Berínčoka (Mezőberény) do prázdnej budovy bývalej poľnohospodárskej školy Samuela Tešedíka. Najvýznamnejší profesori gymnázia ako Péter Vajda alebo Mór (Bloch) Ballagi podporili maďarskú liberálnu reformnú politiku a aktívne formovali maďarskú jazykovú kultúru. Väčšina profesorov gymnázia nepochádzala z dolnozemskeho regiónu a ani gymnazisti neboli iba príslušníci slovenskej dolnozemskej inteligencie, čo mohlo spôsobiť konflikty. O sarvašskom gymnáziu písal aj neznámy dopisovateľ *Slovenských národných novín* v auguste 1846: „O mládeži tejto našej len to v obecnstve oznamujem, že v jaziku a držaní maďarskom znameňitje pokroki robí... Ktorí z našich sinkou na Sarvaš německú řeč odňesli, tú šťastlivo tam premaďarčili; laťinski dost' nič a slovenskí aňi mak sa něučili – či je to něje opravďiví nihilizmus?“ (Kmet', 2012, s. 194) Evanjelické gymnázium v Sarvaši bolo dôležitým faktorom vo výmene jazyka v evanjelickej cirkvi. V evanjelickom kostole v Sarvaši neboli maďarské bohoslužby do roku 1845. Iniciátorom maďarských bohoslužieb bol profesor P. Vajda: „Professör Vajda oznamil, žeby dobře bylo, kdyby se při zdegšjm Gymnafium pátý professor wywolil, který by Theologii předkladal a služby B w maďarském jazyku každou nedělí před polednjm po službách B slowanských w Cirkwi našj konal, při tom však od nj z ohledu na plat podporowan byl.“ (17. mája 1845)

P. Vajda bol nadšeným podporovateľom maďarizácie. Podľa neho latinčina a viacjazyčnosť v Uhorsku prekážali jednote národa a podporil „zaviest' do nižších a stredných tried maďarskú národnú osvetu, aby sa nemecká osвета stala nepotrebnou, a aby v čase zarušili cestu pred slovenskou osvetou“ (Elek, 1996, s. 207). Nenašiel som v sarvašských prameňoch údaje o polemike o formách maďarizácie z tohto obdobia, ale aj sarvašská inteligencia sa do tejto polemiky zapojila. V roku 1841 sarvašský učiteľ Pál Jancsovics polemizoval s Józsefom Brockenom, domoňským evanjelickým farárom (Peštianska stolica) o výmene maďarských a slovenských evanjelických žiakov v celoštátnych novinách *Pesti Hírlap*. P. Jancsovics neprijal tento návrh, ale neargumentoval o neracionálnosti tejto predstavy, pripomínal iba odlišný harmonogram dvoch škôl a podľa P. Jancsovicsa „sarvašskí učitelia s radosťou začali učiť maďarský jazyk a to už má plodné výsledky“ (Elek, 1996, s. 207).

2. Plurálna identita Štefana Jančoviča

Samozrejme je možné, že sa nezachovali alebo sa ešte nenašli mestské pramene o jazykových konfliktoch v prvej polovici 19. storočia, ale podľa môjho názoru túto problematiku musíme vysvetliť rozmanitosťou slovenskej inteligencie na Dolnej zemi. Mária Žiláková skúmala túto problematiku a vo svojich prácach píše o dolnozemskej inteligencii tohto obdobia, o dvoch základných skupinách, ktoré tvorili v podstate dva rodinné „klany“ s prívržencami. Prvým z nich bol klan haanovcov, „ktorých etablovala uhorská spoločnosť ako lojálnych Slovákov a ktorí boli zástancami bibličtiny, druhú skupinu tvoril klan kutlíkovcov, ktorí boli radikálnejší a pribojnejší, boli prívržencami Štúra a štúrovčiny“ (Žiláková, 2010, s. 208 – 209).

Sarvašskí farári Š. Jančovič a Š. Plačká patrili ku klanu haanovcov, ale neprotestovali proti štúrovčine,

predstavili dvojazyčný model, v ktorom biblická čeština zostáva liturgickým jazykom. Tento bilingválny model je vlastne trojjazyčný, lebo prijali maďarčinu ako štátny jazyk Uhorska. Z Predslovu maďarsko-slovenskej časti slovníka Š. Jančoviča vieme, že podporoval viacjazyčnosť Uhorska a uprednostnil spoločnú národnú identitu uhorských občanov. Jančovičovú koncepciu nemôžeme hodnotiť ako návrat k idei politického národa *natio hungarica* (uhorský národ), v ktorej ani jeden jazyk a ani jeden národ nie je diskriminovaný. Š. Jančovič rešpektuje, že štátny jazyk Uhorska je maďarčina a povzbudzuje nemaďarských občanov Uhorska, aby si maďarčinu osvojili: „Kto považuje Severné štáty americké za nešťastnú krajinu? A veď viacjazyčnosť tam nie je užšia ako u nás! Ale niet o tom pochyb, že medzi tie jazyky jeden musí byť hlavným a diplomatickým.“ (Jančovič, 1863, s. VII)

Š. Jančovič nepochádzal zo Sarvaša. Narodil sa v obci Alberti (dnes Albertirsa) v roku 1811. Chodil na Evanjelické gymnázium v Poľnom Berínčoku a potom študoval na Evanjelickom lýceu v Bratislave. Bol len študentom teológie vo Viedni, keď ho sarvašský zbor zvolil za farára v roku 1835. Za ženu si vzal Emíliu Kollárovú, dcéru sarvaškého rektora Jána Kollára, a pokračoval v Sarvaši v osvetovej práci S. Tešedíka. Zaoberal sa, okrem osvetovej práce, aj posilnením slovenských škôl a slovenskej identity dolnozemsých Slovákov. Šíril, t. j. osobne roznášal *Slovenskije národňje novini* na Dolnej zemi, bol členom komisie evanjelického gymnázia v Sarvaši, ale jeho najväčšou zásluhou bolo napísanie a vydanie prvého dvojzväzkového slovensko-maďarského a maďarsko-slovenského slovníka na základe pravopisných princípov štúrovčiny v roku 1848 (*Noví obšírní maďarsko-slovenskí a slovensko-maďarskí slovňík, návodom Slavnej Maďarskej akademie vistavení od Štefana Jančoviča s preddavkom*

slovenskej a maďarskej mluvnice). Rád cestoval a zo svojich ciest vydal cestopisy v maďarskom jazyku: *Kirándulás Isztambulba* (1864) a *Utazás az észak amerikai szabad államokba* (1872). Rok pred cestou do Ameriky podal v Sarvaši demisiu. Dôvody tejto udalosti dodnes nie sú objasnené. Neskôr sa vrátil na Sarvaš a do konca svojho života (1893) žil a hospodáril na svojom salaši.

Š. Jančovič sa nedostal ani do slovenského a ani do maďarského historického kánonu. József Demmel to vysvetľuje tým, že „Jančovič patrí do takej skupiny slovenských inteligentov, ktorí mali ešte plurálnu identitu. Ani súčasníci nerozumeli tejto nejasnej identite: o Š. Jančovičovi sa hovorilo aj to, že je maďarizátor, ale aj to, že je *pansláv*.” (Demmel, 2013, s. 284). Slovenské elity mohli túto konzekvenciu vyvodit' z viacerých dôvodov. Š. Jančovič bol v Sarvaši hlavným podporovateľom a organizátorom maďarskej revolúcie a boja za slobodu. Iniciátorom jeho slovníka bola Maďarská akadémia vied, ktorá slovník potrebovala z maďarizačných dôvodov. Forma slovníka mohla rozdelit' aj maďarskú inteligenciu, lebo Jančovičovi maďarskí súčasníci videli v štúrovčine prostriedok panslavizmu.

Na tieto kritiky reagoval aj J. Demmel: „Odborná literatúra často podčiarkuje, že Maďarská akadémia vied ako podporovateľ mala veľký vplyv na maďarskú politickú orientáciu slovníka. Ale je pravda, že Maďarská akadémia vied hmotne nepodporovala slovník Š. Jančoviča. Na titulných stránkach sa nachádza popri poznámke „*návodom slávnej maďarskej akadémie*”, aj ďalšia: „*nákladom vydavateľa*”, teda tlačiareň platil sám Jančovič.” (Demmel, 2013, s. 285) J. Demmel preštudoval zoznam predplatiteľov slovníka a konštatoval, že predplatiteľmi slovníka boli práve predstavitelia slovenského národného hnutia.

3. Slovenská mluvňica Štefana Jančoviča

3.1 Kodifikačný charakter gramatiky

Po kodifikácii slovenského jazyka plánoval Ľ. Štúr vydať aj slovník spisovnej slovenčiny podľa svojej predstavy a autorom slovníka mal byť Ctibor Zoch (Kuchár, 2007, s. 150), ale takýto slovník nikdy nevyšiel. Jediný slovník zo štúrovského obdobia je slovník Š. Jančoviča, ktorý iniciovala Maďarská akadémia vied. Akadémia v roku 1845 vypísala konkurz, ktorý vyhral práve Š. Jančovič.

Podľa hodnotenia Matildy Hayekovej „Jančovičov dvojdielny slovník spĺňal svojho času úlohu stredného slovníka, podľa dnešných meradiel je to malý slovník. Bol to prvý slovník napísaný strednou slovenčinou a štúrovským pravopisom. Na jeho konci je pripojený aj stručný náčrt gramatiky, ktorý nám potvrdzuje jeho kodifikátorský charakter.“ (Hayeková, 1979, s. 124)

O kodifikačnom charaktere slovníka a gramatiky píše aj Š. Jančovič, ktorý chcel opísať živý jazyk Slovákov, pretože v Uhorsku podľa neho taký slovník pred ním ešte nepublikovali. Pri písaní slovníka sa opieral o gramatiky Pavla Doležala, Josefa Dobrovského, Jana Nejedlého, Antona Bernoláka a Ľudovíta Štúra. Podľa Š. Jančoviča je jazyk dvojťýždenníka *Slovenskje národňje novini* najbližšie k živej, uzuálnej, hovorovej slovenčine, ale Štúrovu *Nauku reči Slovenskej (NRS)* nepovažoval za oficiálnu gramatiku, za kodifikačnú prácu slovenského jazyka.

Slovenská gramatika a slovník Š. Jančoviča nie sú len kodifikačné práce, ale sú aj praktické, pokiaľ má slovník pomáhať Slovákom v Uhorsku osvojiť si maďarský jazyk. Hneď od začiatku sa však ukazoval ako neuskutočniteľný cieľ používať Jančovičovu gramatiku ako paralelnú pomocnú príručku pre Maďarov, ktorí sa chcú učiť slovenčinu ako cudzí jazyk, aj ako kodifikačnú prácu slovenského jazyka. Rozsah gramatiky neumožnil, aby Š. Jančovič podrobnejšie opísal roviny slovenského jazyka a syntax úplne vynechal. Vo svojej magisterskej

diplomovej práci som podrobnejšie porovnal Jančovičovu gramatiku s *Naukou reči Slovenskej*. V tomto príspevku vyzdvihnem iba najdôležitejšie rozdiely medzi dvoma gramatikami.

3.2 Ortografické a fonetické princípy gramatiky

Pri porovnaní ortografických a fonetických svojrázností *Slovenskej mluvnice* s *NRS* môžeme zaregistrovať podobnosti, ale aj odlišné črty. Š. Jančovič podľa štúrovských pravopisných noriem nepoužíva ypsilóny. Mäkkosť pri hláskach *d, t, n*, je dôsledne označená a Jančovič sa pridrižiava rytmického zákona. V Jančovičovej *Mluvnici* sa používajú grafémy *ja, je, ou*, ale nie sú považované za diftongy, podľa Š. Jančoviča sú iba ortografickým problémom: „namiesto dlhé *ó* sa často používa *ou* a namiesto dlhé *í* *ja, je*.“ (Jančovič, 1863, s. XVIII)

Fonetický princíp štúrovskej kodifikácie rešpektuje aj znelostnú neutralizáciu, ale u Š. Jančoviča sa nedodrižiava do Ľ. Štúrom stanovenej miery: *teraz, bez, úzki*, ale *bosk*. Vo vokalickej štruktúre štúrovčiny nie je široko artikulované *ä*, Š. Jančovič však používa grafému *ä*, ktorú podľa neho treba vysloviť ako latinské *ae*: *mäki, svätí, päť, každéní*. V konsonantickej štruktúre štúrovčiny absentuje palátálne *l'*, v konsonantickej štruktúre Š. Jančoviča sa nachádza: *la, la'a, lad, lan, l'uto*, ale *lalia, lúbit', vuola*. Po kodifikácii štúrovčiny sa ustálilo písanie *v* aj v takých slovách, kde sa vyslovuje ako redukované *u*. V prvej fáze štúrovčiny sa v týchto prípadoch ešte riadili podľa výslovnosti. V Jančovičom slovníku sa vyskytujú obidva spôsoby riešenia: *krve, cirkev, djeuča* (Rágyanszki, 2014, s. 39).

3.3 Ohybné slovné druhy

Pri **deklinácii substantív** Štúra a Jančovičova gramatika píše o 11 základných vzoroch. V *NRS* v maskulíne sú tri vzory: *král, dvor a sluha*, vo feminíne: *ruka*,

ulica, cirkev, noc a v neutre: *d'elo, pole, staveňja* (-je), *káča*. V Jančovičovej gramatike sa *sluha* píše s dlhým *ú* a v neutre pri vzore *staveňja* nemá dvojtvár v N sg. a posledný vzor u Š. Jančoviča nie je *káča*, ale *prasa*. Neživotné substantíva zakončené na mäkký konsonant nemajú vlastnú paradigmu. Ich odlišná deklinácia sa spomína pri vzore *dvor*.

Vyššie pripomínané vzory ukazujú, že prameňom Jančoviča bola *NRS*. Keď porovnávame deklináciu vzorov Ľ. Štúra a Š. Jančoviča so súčasnou deklináciou podstatných mien, môžeme si všimnúť niekoľko rozdielov. V I pl. sa často vyskytnú dvojtvary, ktoré potom *Krátka mluvnica slovenská* v roku 1852 neprijala: pádové prípony *-ach* a *-am* v maskulíne, liptovské dlhé pádové prípony *-mí*, *-amí* v I pl. Ľ. Štúr vo svojich paradigmách vždy označuje dvojtvary a špecifické pádové prípony zároveň komentuje v opise vzorov. Pre Jančovičovú gramatiku tento spôsob spracovania nie je jednoznačný. V deklináčnych tabuľkách uvádza každú možnú pádovú príponu vzoru bez interpretácie, preto nie je jednoznačné, kedy ide o ekvivalenty a kedy nie.

V *NRS* sú adjektíva rozdelené na **akostné** a na **posesívne adjektíva** (paradigmy: *pekní, krásni, kráľov, matkin*). Základným rozdielom Štúrovej normy oproti dnešnej kodifikácii je to, že všetky koncovky posesívnych prídavných mien začínajúce na *i* sú krátke (*kráľovih, kráľovim* atď.). Podľa Ľ. Ďuroviča „tieto krátke koncovky podržala aj *Krátka mluvnica slovenská* a až S. Czambel v *Rukováti* (1902:79) bez zdôvodnenia označil tieto koncovky s krátkym *-y-* výslovne za chybné.“ (Ďurovič, 2006, s. 138) Š. Jančovič predbehol S. Czambela, lebo už ani v jeho gramatike nemôžeme nájsť krátke *i* v pádových príponách vzoru *kráľov*. Ľ. Ďurovič vyzdvihol pri adjektívach, že *NRS* má mäkké **adjektíva s kmeňom na -ň**: *noční, národní, zimní*. (Ďurovič, 2006, s. 139) Š. Jančovič nemá taký podrobný opis prídavných

mien vo svojej gramatike, preto som sa pokúsil nájsť adjektíva s kmeňom na *-ň* v časti slovníka, ale tento jav sa u Š. Jančoviča neobjavil (*noční, národní, zimní*).

Š. Jančovič nepísal o **aspekte** vo svojej gramatike, kým Ľ. Štúr ho opisuje na jednom mieste: „Rozděl podstatní Slovanských slovjes je děleňja sa ích na dokonálje a nedokonálje, z ktorých prvje ňje len skutok chitro prebehujúci, okamžití, a druhje trváci, ako naši gramatici učja, viznamenávajú, ale prvje aj vuolu alebo namerenost' ešte ňje docela usedlú viznačujú.“ (Štúr, 2006, s. 77) Komparácia opisu slovíes Š. Jančoviča so Štúrovou gramatikou nie je jednoduchá. Kapitola Sloveso je najdlhšia časť Jančovičovej gramatiky, ale je málo vypracovaná. Konjugáciu slovesných tried opisuje v štyroch slovesných časoch, v troch spôsoboch a udáva ďalšie tvary slovíes (infinitív a participiá). Napriek tomu, že Š. Jančovič chcel napísať prvú gramatiku živej, hovorovej slovenčiny, môžeme konštatovať, že jeho pokus o kodifikáciu by nebol úspešný, lebo gramatika spolu s Predslovom obsahuje 48 strán, kým *Nauka reči Slovenskej* má 214 strán. Tento kvantitatívny rozdiel predpokladá, že Š. Jančovič nemal možnosť vypracovať niektoré otázky podrobnejšie.

3.4 Neohybné slovné druhy

Ľ. Štúr a Š. Jančovič vysvetľujú prepozície iným spôsobom ako dnešné normatívne gramatiky. Podľa Š. Jančoviča sa **prepozície** môžu pripájať k plnovýznamovému slovu, ale môžu s ním tvoriť aj konštrukciu, v tomto prípade sa píše ako dve slová. Z prvého typu predložiek rozlišuje 32 druhov, z druhého len štyri (*ob-*, *roz-*, *vi-*, *vz-*). Š. Jančovič pod termínom prepozície rozumie prepozície aj slovesné predpony. Podrobný prehľad predložiek v *NRS* sa nachádza v kapitole o syntaxi a pri ich výklade sa Ľ. Štúr zaoberá významom jednotlivých pádov, čiže spracúva predložkové konštrukcie.

Pri klasifikácii **spojok** sa L. Štúr opieral o gramatiku A. Bernoláka a z latinských názvov utvoril ad hoc slovenské (Ďurovič, 2006, s. 125). Štúr má 10 tried pri spojkách. Š. Jančovič prevzal Štúrove triedy okrem „nakladajúcich“ a „visvetlujúcich“ spojok a svoju klasifikáciu doplnil „radviznačujúcimi“ spojkami (*najprú, potom, tak, zatim, ďalej* atď.).

Posledným neohybným slovným druhom sú **interjekcie**, v Štúrovej terminológii „**víkrikňíki**“, ktoré v NRS nie sú považované za samostatný slovný druh: „víkrikňíki čistje, jestli k druhím článkom reči ňepatrja, sú bez určitejšjeho významu a najvjac len čistuo nasleduňja zvukou prirodzených.“ (Štúr, 2006, s. 113). Š. Jančovič považoval interjekcie za slovný druh a pri ich klasifikácii určil 10 tried: **1. „ukazujúce“**: *h'la!, l'a!, lalat'!, toť, tu, naťe!*; **2. „probudzujúce“**: *no, nože, hopsa, hore sa!*; **3. „plesajúce“**: *ujuju, ujju, hajasa, hopsasa!*; **4. „žalostňje“**: *oj, och, ach, bože mouj, jaj jaj, beda mne!*; **5. „hnusjace“**: *fuj, bee, pfi!*; **6. „čudujúce“**: *aj!, nini, lalat', hladže!*; **7. „smjace“**: *hahaha, hihih.*; **8. „hňevivje“**: *hoch, hach, uch, sto bohoul!*; **9. „uťichujúce“**: *st, pst, cit!*; **10. „zduřívje“**: *heš, hešheš, kač kač, šic, kuš, haj, hi, tala!* (Jančovič, 1863, s. XLVIII).

4. Hodnotenie Jančovičovej gramatiky

Formu Jančovičovej gramatiky a slovníka určila hlavne Maďarská akadémia vied. Š. Jančovič mal v uzuálnom jazyku Slovákov napísať taký slovník, ktorý by pomohol Slovákom v Uhorsku osvojiť si maďarský jazyk. Akadémia z finančných dôvodov obmedzovala rozsah slovníka, preto žiadala, aby sa autor vyhýbal odvodeninám a odborným termínom. Finančné podmienky rozhodne ovplyvnili aj rozsah gramatík, čo môže vysvetliť nižšiu prepracovanosť gramatických javov.

Š. Jančovič zostavil prácu na základe jazyka dvojtyždenníka *Slovenskje národňje novini*, ale Štúrovu NRS

nepovažoval za kodifikačnú prácu slovenského jazyka, preto má jeho gramatika aj kodifikačný charakter. Jančovičova gramatika sa nemohla používať ako paralelná pomocná príručka pre Maďarov, ktorí sa chcú učiť slovenčinu ako cudzí jazyk, ani ako kodifikačná práca slovenského jazyka. Napriek tomu získal veľké zásluhy napísaním prvého dvojjazyčného slovensko-maďarského a maďarsko-slovenského slovníka so štúrovským pravopisom, veď je jediným lexikografickým prameňom štúrovského obdobia. Po porovnaní Jančovičovej gramatiky s *NRS* môžeme konštatovať, že nie je veľa závažných rozdielov medzi štúrovčinou a jazykom Š. Jančoviča. Gramatické klasifikácie Š. Jančoviča a *NRS* sa vo viacerých prípadoch odlišujú, ale nie do takej miery, aby Jančovičova gramatika narušila normu štúrovčiny.

Po preštudovaní životnej dráhy Š. Jančoviča môžeme konštatovať, že v prvej polovici 19. storočia mal naozaj plurálnu identitu. Nemôžeme ho jednoznačne charakterizovať ako prívrženca L. Štúra. Na Dolnej zemi rozšíril *Slovenskje národňje novini*, prijal a do určitej miery prepracoval jazykové iniciatívy L. Štúra, bránil spisovnú slovenčinu, ale nebol na jednej politickej platforme s L. Štúrom, o čom svedčia aj udalosti meruôsmeho roku. Š. Jančovič mohol v období jazykového obrodovania spolupracovať, okrem príslušníkov slovenskej inteligencie, aj s predstaviteľmi maďarskej národnej inteligencie, a tak bol Sarvaš v štúrovskom období multikultúrnym mestom, kde spolu žili a tvorili modernizátori, reformátori maďarského a slovenského jazyka.

Literatúra:

DEMME, József: Štefan Jančovič a prvý slovensko-maďarský slovník. In: Slovenský jazyk a kultúra v menšinovom prostredí. Red. Anna Kováčová – Alžbeta Uhrinová. Békešská Čaba: Výskumný ústav Celoštátnej slovenskej samosprávy v Maďarsku 2013, s. 283 – 287.

- DIVIČANOVÁ, Anna: Úvod k etnickému charakteru Sarvaša (Mozaika etnických premien). In: 275 rokov v Sarvaši. Red. Ján Chlebnický. Békéšska Čaba: Slovenský výskumný ústav v Békéšskej Čabe 2001, s. 20 – 28.
- ELEK, László: Vajda Péter élete, irodalmi – közéleti tevékenysége, pedagógiai munkássága. Szarvas: Vajda Péter Gimnázium és Szakközépiskola – Szarvasi Öregdiákok Baráti Köre 1996. 297 s.
- HAYEKOVÁ, Matilda: Dejiny slovenských slovníkov do roku 1945. Bratislava: Univerzita Komenského 1979. 254 s.
- KMEŤ, Miroslav: Krátke dejiny dolnozemsých Slovákov. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko 2012. 380 s.
- KUCHAR, Rudolf: Miesto staršej právnej terminológie v štúrovčine (na základe porovnania slovníka Štefana Jančoviča a Slovenských národných novín). In: Ľudovít Štúr a reč slovenská. Red. Slavomír Ondrejovič. Bratislava: Veda 2007, s. 150 – 161.
- Noví obšírní Maďarsko-slovenskí a slovensko-maďarskí slovník. I. oddiel s preddavkom slovenskej mluvnice. Red. Š. Jančovič. Prešporok: Komisie Arnošta Harmsa 1863. 436 s.
- Noví obšírní Maďarsko-slovenskí a slovensko-maďarskí slovník. II. oddiel s preddavkom maďarskej mluvnice. Red. Š. Jančovič. Prešporok: Komisie Arnošta Harmsa, 1863. 417 s.
- RÁGYANSZKI, György: Jančovičov slovník a Mluvnice. Budapest: Katedra slovanských filológií Univerzity Eötvösa Loránda 2014. 47 s. (Rukopis)
- RÁGYANSZKI, György: Symbióza bibličtiny a štúrovčiny v Tlačiarňi Lipóta Réthyho v Sarvaši. In: Slované mezi tradicí a modernitou. Red. Markus Giger – Hana Kosáková – Marek Příhoda. Červený Kostelec – Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2014, s. 35 – 40.
- ŠTÚR, Ľudovít: Nauka reči Slovenskej. Eds. E. Jóna – Ľ. Ďurovič – S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2006. 216 s.
- ŠTÚR, Ľudovít: Nauka reči Slovenskej. Komentáre, bibliografia. Eds. E. Jóna – Ľ. Ďurovič – S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2006. 323 s.

ŽILÁKOVÁ, Mária: Komlós (Slovenský Komlós/Tótkomlós) versus Bánhedeš (Veľký Bánhedeš/Nagybánhegyes), čili/alebo bibličina vs. štúrovčina. In: Kontexty identity. Jubilejný zborník na počesť Anny Diviánovej. Red. Eva Krekovičová – Alžbeta Uhrinová – Mária Žiláková. Békešská Čaba: Celoštátna slovenská samospráva – Katedra slovenskej filológie Filozofickej fakulty Eötvösa Loránda – Ústav etnológie SAV, Bratislava – Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku 2010, s. 207 – 215.

Archívne pramene:

Protocoll Cyrkwi Evangelicke Szarvaske 1813-1841. Szarvas-Ótemplomi Evangélikus Egyházközség Levéltára. Značka: 1b/3

Főigazgatói lelkész naplója I. 1848-1863. Szarvas-Ótemplomi Evangélikus Egyházközség Levéltára. Značka: 1b/7

Jegyzőkönyv a Szarvasi ev. Egyház gyűléseinek 1842-55 éveiben. Szarvas-Ótemplomi Evangélikus Egyházközség Levéltára. Značka: 1b/9

Frazeológia v diele Ľudovíta Štúra

Jana Skladaná

Filozofická fakulta Univerzita sv. Cyrila a Metoda
jankas123@gmail.com

Phraseology in Work of Ľudovít Štúr

The paper deals with unexplored field in a work of Ľudovít Štúr, that is, the phraseology. It is based on three thematically different sources; on selected Ľudovít Štúr's correspondence, as well as on his two basic linguistic works (*Nárečja slovenskuo alebo potreba písanja v tomto nárečí – The Slovak Dialect or Necessity of Writing in this Dialect*; further *Náuka reči Slovenskej – The Science of the Slovak Speech*) – both dated to the year 1846. There was a greater part of phraseme occurrences in the case of correspondence, which is also identical with our investigation. Linguistic works are of specialized style. Having in mind current criteria, Ľ. Štúr unfulfilled all the basic signs of this style, since he used such kinds of language means, which were not component part of the language. He used, except of phrasemes, also various expressions and connotations, e. g. metaphors, comparisons, etc. However, these facts do not reduce the value of Ľ. Štúr professional works. By using these language means, the style of his works is more alive, understandable and receptive.

Key words: phrasemes, correspondence, basic linguistic works, expressive words

Rozsiahle dielo Ľudovíta Štúra bolo doteraz dosť podrobne zhodnotené z viacerých aspektov, nielen z jazykovedného, ale aj politického, žurnalistického, filozofického a pod. Pokiaľ ide o jazykovú analýzu, v našom príspevku sa zameriame na významnú zložku slovnej zásoby, frazeológiu. Táto jazykovedná disciplína je relatívne samostatnou zložkou lexikológie (Mlacek, 1977, s. 15). Základnými jednotkami frazeológie sú synonymné termíny frazeologické spojenia, frazeologizmy, frazémy. Táto

oblasť sa zatiaľ v jeho diele neskúmala. Vychádzali sme z troch prameňov, výberovo z korešpondencie Ľ. Štúra a vyčerpávajúco z jeho dvoch základných jazykovedných prác *Nárečja slovenskuo alebo potreba písanja v tomto nárečí* a *Nauka reči Slovenskej* (obidve z roku 1846).

Z korešpondencie Ľ. Štúra sme vybrali štvrtý zväzok publikácie *Listy Ľudovíta Štúra* (1999). Pre súkromnú korešpondenciu je typický aj hovorový štýl a tým, že ide o písomnú podobu, obsahuje aj prvky iných štýlov. Korešpondencia je okrem iného aj svojráznym zrkadlom konkrétneho spoločenského a kultúrneho prostredia a života (*Listy*, 1999, s.7). Excerpciou sme urobili výberovo iba z posledného štvrtého zväzku, pretože predchádzajúce tri zväzky obsahujú vyše 400 listov a na ukážku nám stačil výber. Ľ. Štúr adresoval svoje listy nielen Slovákom, ale aj Čechom, Chorvátom, Srbom, Rusom, Poliakom a Lužickým Srbom, každému v jeho rodnom jazyku. Príklady uvedené v našom príspevku sú presnými citáciami z publikácie, takže ich prepis nie je jednotný. Niekde je pôvodný pravopis, niekde je pravopis prispôsobený súčasnému.

Frazémy z listov, ktoré písal Ľ. Štúr Jánovi Lehocému, Ctiborovi Zochovi, Jánovi Kutlíkovi, Jánovi Klonkayovi, Jozefovi Miloslavovi Hurbanovi a Osipovi Maksimovičovi Boďanskému:

ako prišlo, tak išlo – minulo sa („pozajtrá idem do Trenčína k matke, abych pobyl s ňou ... ja mal niečo vystávajúcich peňazí, ale veru čo som dostal, jako prišlo, tak išlo“ s. 47)

byť v očiach – prekážať („Keď je tým v Trenčíne tak v očiach [sic!], pred ňou [organizáciou] nezadal jim príležitosť k osočovanu?“ s. 47)

kus po kuse – na pokračovanie („Ďakujem Vám srdečne za článok hospodárski; už id'e kus po kuse v Orlovi“ s. 34)

naplnenie meštekov – obohatenie sa („Takuo naplneňa meštekou ja len neprjaťelom našim žjadam, ako si mi plníme pri redakcii našich novín: njekebi ti, ale kebist'e Vi ved'eli ako stojíme“ s. 32)

nevidieť ani na piad' od nosa – byť naivný („Ale dost' o týchto ľud'och, čo ani na piad' od nosa nevidia“ s. 31)

obrátiť sa navnivoč – prestať, skončiť („Toto zlobivuo namáhaňa celkom na vňivoč sa obráti“ s. 32)

padat' do očí – dojímať („Ale obzlášte padala do očí nášmu ludu dobrota Ruských bojovníkov, ktorí zvláštnou láskou vinuli k sebe deti“ s. 39)

pasúce sa oči po niečom – obdivujúce niečo („Majťe sa dobre v tom Vašom kraji, tak dobre, ako je očjam po kraji tom sa pasucim“ s. 30)

pozdvihnúť sa na pleciach – zveľadiť sa, povýšiť sa („Na lepších svet stojí a národi sa len na plecjach takícho pozdvihnú“ s. 32)

pracovať k smrti – byť ohrozený na živote, zomierať („Na d'eťi odrazu dačo príde a zdajú sa k smrti pracovať“ s. 37)

premeniť plášť – zmeniť názory („Ten človek...už kolkorazi plášť premeňiu; hñed' je Maďarom, hñed' Slovákom“ s. 33)

zbaviť sa (nenávideného večného) jarma – oslobodiť sa („My vidiac príhodný čas zbaviť sa nenávidenieho večného jarma povstali sme proti ním [Maďarom]“ s. 39)

Práca *Nárečja slovenskuo alebo potreba písanja v tomto nárečí* predstavuje vedecké zdôvodnenie novej kodifikácie. Ľ. Štúr argumentuje tým, že kultúrna stredoslovenčina severozápadného typu sa stala základom štúrovskej kodifikácie vedome. Práve v strednej slovenčine boli v porovnaní so susednými jazykmi výrazné rozdiely, ktoré ovplyvnili ideovú motiváciu kodifikácie (Krajčovič – Žigo, 2006, s. 167 – 168). Štýl tejto práce

nie je vyslovene odborný, pretože obsahuje aj viaceré expresívne prvky, ktoré mali zvýrazniť pôsobivosť argumentácií. Známe je vyjadrenie Ľ. Štúra, že „najčistejšie a najpeknejšie po Slovenski hovorí sa vnútri v samých Tatrách, v strjedku ich najzavrenejšom“ (Pauliny, 1983, s. 178).

akoby z duba spadol – neočakávane, náhle („Dakto prišjou akobi z duba spadou“ s. 27)

ani za mak – vôbec („Daktorí mu [Kollárovi] prjemenčivosť túto na oči vihadzuvali, mi ho tu ale aňi za mak ňevinišme“ s. 71 – 72)

biť do očí – byť výrazný, vynikať („Nikdá ale ešče hnuťja toto k životu ňebilo tak do očú ako práve teraz v našom čase“ s. 9)

byť zvitý ako v kľbku nitky – byť spojený („[slovenské nárečie] je prjehodom od východních k západním a v ktorom ako v kľbku sú zvitje ňitki jednoti všetkých nárečí Slovanských“ s. 33)

chýr sa rozletel – rozšírilo sa („Tak teraz keď sa chír rozleťeu o vichoděňi novín Slovenských, sto a sto hlasou k nám z rozličních kútou Slovenska dobehlo, abi novini naše vidávanje boli v nárečí našom jednému každjemu najlahšom“ s. 65)

jeden každý – všetci („Tak teraz keď sa chír rozleťeu o vichoděňi novín Slovenských, sto a sto hlasou k nám z rozličních kútou Slovenska dobehlo, abi novini naše vidávanje boli v nárečí našom jednému každjemu najlahšom“ s. 65)

knísať sa ako osika – váhať („Pokím sme sa len na druhých d'ívali a na ích moc držali, kníšali sme sa jako osika pri každom vetra hnuťí“ s. 75)

nepodávať si ruky – názorovo sa nestotožňovať s niekým („Robíme to samuo a ruki si ňepodávame“ s. 70)

nosiť na srdci – mať rovnaký alebo podobný názor, vážiť si niečo („Predca robili brat'ja naši katolícki to

samuo, čo aj mi robíme a robiť chceme, ... na srdci nosili to samuo, čo aj mi na srdci nosíme“ s. 70)

odtrhnúť sa od života – nebyť reálny („Nič ňepomáha, všetko formulkovaňa, nič všetka suchá theoria, keď sa od života odtrhne“ s. 25 – 26)

ostat' stáť na polovičke cesty – zaváhať („Ona [vzájomnosť u Slovákov] na polovičke cesti stáť ostala a to čo vikonať má, žjadnim spusobom ňevikonala“ s. 19)

padnúť do očí – zreteľne, jasne upozorniť na niečo („A tu pred všetkým inším muselo to do očí padnúť, že mi do teraz ňje v našom, ale v inšom nárečí sme písali“ s. 9)

podávať ruky niekomu – zhodovať sa názorovo s niekým, vyzývať na spoluprácu („Podávame Vám ruki, brat'ja naši, na spoločnú pre národ náš prácu“ s. 70)

prebudiť sa ako na hlas trúby archanjela – spamätať sa („Po stolet'jach drjemoti prebudiť sa v našich časoch ako na hlas trúbi archaňjela aj kmeni Slovanskje k duchovnjemu životu“ s. 18)

pretrhnúť hate – zamedziť, zastaviť niečo („[Vzájomnosť] pretrhla mnohjehaťe medzi kmenami a nárečjami, ktorje rozliční spusob písaňja tíchto nárečí bou medzi ňimi a nárečjami našimi naválau“ s. 35)

prísť do známosti – stať sa známym („Lutuje náš slávni krajan Šafárik, že naše nárečja Slovenskuo ešťe málo do známost'i prišlo“ s. 67)

pustiť hlboké korene – upevniť sa, usídlit' sa („Kmeňovitost' hlbokje korene pust'ila“ s. 29)

silou mocou – za každú cenu („To je blúd daromní chcieť do života silou mocou strčiť to, k čomu on sám základu, podstavi ňedáva a čo okolnost'i ňežjadajú“ s. 27)

sto a sto – veľa („Tak teraz keď sa chír rozleťeu o vi-choďeňi novín Slovenských, sto a sto hlasou k nám z rozličních kútou Slovenska dobehlo, abi novini naše vidávanje boli v nárečí našom jednému každjemu najlahšom“ s. 65)

stratiť sa ako urobené kolá na vodách – úplne zmiznúť („Tje pohnuťja ... prebehli a stratiťili sa jako urobenje kolá na vodách“ s. 5)

vyhodit'/vyhadzovať na oči niekomu niečo – vyčítať niekomu niečo („Do ňedávna ešče hovorili Česi aj tá Dunaj podla Němcou, až im to Kollár na oči vihod'iu“ s. 58; „Daktorí mu [Kollárovi] prjemenčivosť túto na oči vihadzuvali, mi ho tu ale aňi za mak ňeviniíme“ s. 71 – 72)

vystavit' na jasné svetlo niečo – zreteľne preukázať niečo („Velkú túto bohatosť nářečja nášho ukáže a na jasnuo svetlo vistaví slovňík Slovenskí, ktorí práve teraz jeden zo Slovenských rodákou našich k vidaňú pripravuje“ s. 33)

zo dňa na deň – stále („Uvedomeňja nás samích zo dňa na d'eň sa zvetšuje“ s. 18)

Práca *Nauka reči Slovenskej* predstavuje výrazne odborný štýl, pretože uvádza zásady novej kodifikácie, týkajúce sa vyslovene terminologických formulácií. Napriek tomu sa aj tu vyskytujú frazémy, aj keď ojedinele:

bijúci do očí – zreteľný, jasný („slovenčina ... je vec docela tak ľahká a na prví pohlad každjemu do očú bijúca“)

kliesniť cestu niečomu k niečomu – umožňovať, uľahčovať niečo niečomu („Dobruo teda vislovuvauňja a písaňja kljesni cestu slovám a víznamnost'í“)

ostať rozsypaný – nebyť názorovo jednotný („Ktoruo že nářečja vezmeťe za spisovnuo, všecci sa ňezjednot'íte v jednom, ale ostaňet'e rozsipani“)

ovesovať oči na niečom – lipnúť na niečom („Predložil som vec dobrim rozmilim prjaťelom, takim, ktorí ... kmeňu nášmu z celjeho srdca praju, ... preň robja a pracujú, ňje len na našej minulost'í oči ovesujú“)

vyslovovať jedným dúškom – bez prerušovania, naraz („Hláski, ktorje jedna k druhej prirástli a jedním dúškom sa vislovujú, voláme silabouprav – da, bel – mo“)

vyvaľovať oči na niečo – bezducho pozeráť na niečo („Keď zvjera na predmeti tak rečeno len oči vyvaluje, človek slobodnie po nich pozerá a ňedá sa od nich sem i tam strkať“)

Väčšina frazém v diele Ľ. Štúra sa používa aj v súčasnom jazyku. Bez väčšej zmeny možno uviesť frazémy *kus po kuse, zbaviť sa jarma, akoby z duba spadol, ani za mak, biť do očí, chýr sa rozletel, jeden každý, nosiť na srdci odtrhnúť sa od života, ostať stáť na polovičke cesty, padnúť do očí niekomu, podávať ruky niekomu* (dnes je bežnejšie *ruku*), *pustiť hlboké korene, silou mocou* (podľa súčasného pravopisu sa píše *silou-mocou*), *vyhodiť/vyhadzovať na oči niekomu niečo, zo dňa na deň, kliesniť cestu niečomu k niečomu, vyslovovať jedným dúškom* (význam ‚naraz‘ sa používa skôr v spojení so slovesom *vypíť*), *vyvaľovať oči na niečo, knísať sa ako osika* (tu je vo význame ‚váhať‘, dnešné *triasť sa ako osika* je vo význame ‚veľmi sa triasť‘), *ako prišlo, tak išlo* (dnes *ako prišlo, tak odišlo*), *pretrhnúť hate*. Niektoré frazémy obsahujú staršie komponenty v porovnaní so súčasným jazykom, napr. *naplnenie meštekov* (dnes skôr *vreciek*), *premeniť plášť* (dnes *obrátiť kabát*), *nevidieť ani na piad' od nosa* (dnes už slovo *piad'* vo význame ‚stará dĺžková miera, vzdialenosť medzi, palcom a maličkom na rozťahnutej ruke‘ nahradilo slovo *kúsok* teda *nevidieť ani kúsok od nosa*).

Frazémy nie sú jediným prejavom expresívnych vyjadrení v tomto diele Ľ. Štúra. Vyskytujú sa aj okazi-onálne prirovnania, napr. (*poéziu*) *takú čistú, kvetistú, pokojne ako suchot líp šumejúcu, Réckej najpríbuznejšú poesiú má aj národ náš Slovanskí a hlavne dva jeho kmeňi, Malorusí a milí kmeň náš Slovenskí, kvetistú ako jeho lúki a stráne, vážňu ako tje nad Sulovomskali, i hráňi ako slovenskje panni, a tých časou žjalne du-ňejúce ako jeho Váh a údoljach pod Starím Hradom*

a *Strečnom* (s. 11 – 12); *Slovanskí život je rozložití ako lipa na moc konárou* (s. 13). Možno trochu pateticky, ale od Ľ. Štúra úprimne presvedčivo a založené na veľmi bystrej analýze skutočnej situácie (Pauliny, 1983, s. 179) znie zvolanie: „*Tak vitaj nám, vitaj Slovenčina naša! Ti céra slávi pekná, rovnoprávna, ale od dávna utajená pred svetom! Vitaj nám drahá!*“

Záver. Analýza Štúrových prác (korešpondencia výberovo, *Nárečja slovenskuo alebo potreba písanja v tomto nárečí* a *Nauka reči Slovenskej* vyčerpávajúco) nám z hľadiska výskytu frazém ukázala, že pri korešpondencii bol väčší výskyt, čo zodpovedá charakteru tzv. epištolárneho štýlu, ktorý obsahuje mnohé prvky hovorového štýlu. Dve základné jazykovedné práce Ľ. Štúra majú iný charakter. *Nárečja* zastupujú prostriedky viacerých štýlov, z dnešného aspektu sú tu prítomné prvky odborného štýlu, esejistického štýlu, umeleckého štýlu a i. Toto dielo teda obsahuje aj viaceré expresívne prvky, napr. frazémy a pod. *Nauka* je svojím obsahom príznačná pre odborný štýl. Podľa súčasných kritérií Ľ. Štúr vo svojom diele nespĺňa všetky základné znaky štýlu, pre ktorý je charakteristická predovšetkým neutralnosť, pretože využíva aj také prostriedky, ktoré nie sú jeho súčasťou. Okrem frazém sú v diele *Nárečja* aj iné expresívne výrazy a spojenia, napr. metafory, prirovnania a pod. Tento fakt nijako neuberá na hodnote odborných prác Ľ. Štúra. Treba vziať do úvahy aj výrazný časový rozdiel medzi obdobím súčasným a štúrovským, keď bolo chápanie jednotlivých štýlov značne odlišné. Štýl Štúrových aj odborných prác je využívaním týchto expresívnych prostriedkov živší, zrozumiteľnejší, prístupnejší. Naš príspevok predstavuje iba začiatok výskumu v oblasti frazeológie v diele Ľ. Štúra. Dôležitá a zaujímavá bude aj analýza jeho novinárskej činnosti z hľadiska výskytu frazém, jeho článkov v *Slovenských národných novinách* a pod.

Literatúra:

KRAJČOVIČ, Rudolf – ŽIGO, Pavol: Dejiny spisovnej slovenčiny. Bratislava: Univerzita Komenského Bratislava 2006.

Listy Ľudovíta Štúra IV. Dodatky. Na vydanie pripravil Vladimír Matula. Bratislava: Národné literárne centrum 1999. Dom slovenskej literatúry.

MLACEK, Jozef: Slovenská frazeológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977.

PAULINY, Eugen: Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983.

ŠTÚR, Ľudovít: Nárečja slovenskuo alebo potreba písanja v tomto nárečí vistavená od Ľudevíta Štúra. V Prešporke: V tlačiarňi K. F. Wiganda 1846. Citované 12.2.2016. Dostupné na: http://www.juls.savba.sk/ediela/nrs/narecja_slovenskuo.pdf

ŠTÚR, Ľudovít: Nauka reči Slovenskej vistavená od Ľudevíta Štúra. V Prešporke 1846. V tlačiarňi K. F. Wiganda. Citované 12.2.2016. Dostupné na: http://www.juls.savba.sk/ediela/nrs/nauka_reci_slovenskej/html

Ohlasy na slovenčinu a Slovensko v poľskej tlači

Marta Pančíková

Filozofická fakulta Ostravskej univerzity, Ostrava
pancikova@chello.sk

Reaction of the Polish Press on the Slovak Language

In the article we are interested to find out what kind of reactions did the efforts of Slovaks to gain codification evoke on the side of our northern neighbours, the Polish – what they thought about the language, the whole issue of languages and the individual important figures. In the 19th century and at the beginning of the 20th century in the Slavonic countries prevailed the idea of the so-called Pan-Slav fellowship. Slovak romantic writers, Štúr's followers, were highly influenced by the Polish romanticism. We pay our attention to the dailies, weeklies and other journals from the period of 1842 – 1854 and later. Interesting information about the Slovak language is to be found in *Encyklopedia Powszechna*, which was published by S. Orgelbrand. Others, such as, for example, R. Zawiliński, Władysław Semkowicz, Władysław Bobek, and Jan Baudouin de Courtenay were writing about the country, Slovakia. In Poland, in the first half of the 19th century, Slovakia was written about less frequently. More about it appeared in the second half of the 20th century. To investigate the Polish press of the previous century to its fullest is, however, not possible. The individual pieces of press of this period are not located in one single library.

Key words: Codification of the Slovak language, reactions on the Slovak language, the idea of Pan-Slav fellowship, dailies, weeklies, encyclopaedia.

Obdobie prvej polovice 19. storočia v Európe bolo príznačné svojou revolučnosťou a bojom proti národnostnému útlaku. V tomto období v literatúre

vládol romantizmus, ktorého dominantou bola spätosť s ústnou ľudovou tvorivosťou a s národnými dejinami. V slovanských krajinách prevládala myšlienka slovanskej vzájomnosti. Na slovenských romantikov, príslušníkov štúrovskej generácie, mal veľký vplyv poľský romantizmus. Najmä Oda do mládości od Adama Mickiewicza a jej myšlienka jednoty a spolupatričnosti bola akýmsi krédom štúrovcov. Práve nástupom nového umeleckého smeru, romantizmu, na prelome 30. a 40. rokov začalo sa znovu uvažovať o kodifikácii spisovnej slovenčiny.

Spisovná slovenčina je v porovnaní s poľštinou a češtinou mladý jazyk. Aj keď snahy o kodifikáciu spisovnej slovenčiny sú známe už dávno, až štúrovci sa v roku 1843 na schôdzke v Hlbokom rozhodli ustanoviť slovenský spisovný jazyk založený na stredoslovenskom nárečí. Ľudovít Štúr pochopil význam jednotného jazyka pre národnú kultúru, dejiny a literatúru. Zásady novej kodifikácie sformuloval Ľ. Štúr v práci *Nauka reči Slovenskej*. Odmietavý postoj k štúrovskej kodifikácii mal najmä Ján Kollár, pretože nová kodifikácia narúšala jeho myšlienku slovanskej vzájomnosti a spoločného jazyka Čechov a Slovákov. Od roku 1846 sa v *Slovenských národných novinách* uverejňovali ohlasy inteligencie a duchovenstva na obranu kodifikácie. Nakoniec v roku 1852 bola vydaná kodifikačná práca *Krátká mluvnica slovenská*, ktorej autorom bol Martin Hattala. Aj jeho ďalšie práce prispeli k upevneniu pozície slovenčiny ako spisovného jazyka. Neskôr sa o rozvoj spisovnej slovenčiny zaslúžil aj Samo Czambel, ktorý vydal *Rukoväť spisovnej reči slovenskej* (1902).

Nás zaujímalo, ako sa k snahám Slovákov o kodifikáciu stavali naši severní susedia, Poliaci, aké boli ich ohlasy na slovenčinu a vôbec odozvy týkajúce sa jazykových otázok, osobností s jazykom spojených a všetkého, čo sa týkalo Slovenska.

V 19. storočí a pred prvou svetovou vojnou bol záujem Poliakov o Slovensko a Slovákov, o ich politické, kultúrne i iné dianie, minimálny. Sledovali ho ako súčasť Uhorska. Aj keď kultúrne kontakty boli čulé, v poľskej tlači je veľmi málo informácií o Slovákoch, o ich jazyku. Našu pozornosť sme sústredili na denníky, týždenníky a iné periodiká z obdobia medzi rokmi 1842 – 1854 a neskôr. Nepodarilo sa nám prezrieť všetky periodiká, vybrali sme si iba tie, ktoré sú dostupné vo Varšave a v Krakove (Biblioteka Narodowa, Biblioteki uniwersyteckie BUW i UJ, Biblioteka Jagiellonska). Prezreli sme 30 periodík z viacerých rokov a z toho v 14-tich, teda takmer v polovici z nich, sa žiadna informácia nevyškýtla. Žiadnu informáciu nemali nasledovné periodiká: *Biblioteka Naukowego Zakładu im. Ossolińskich* (1842, 1843, 1844, 1847, 1848), *Dwutygodnik Literacki* (1844 – 1845), *Przegląd Naukowy* (1842 - 1848), *Pielgrzym* (1842 - 1846), *Rocznik Literacki* (1844), *Tygodnik Literacki* (1838 – 1845), *Gazeta Krakowska* (1834 – 1949), *Dwutygodnik Literacki* (1844), *Kurierka Krakowska* (1844), *Dziennik Mód Paryskich* (vydávaný vo Lvove v rokoch 1840 – 1848), *Gazeta Lwowska* (1843, 1863, 1864, 1890) i *Rozmaitości do Gazety Lwowskiej* (1817 – 1849, 1854 – 1859), *Dziennik Narodowy* (vydávaný vo Lvove v 1863), *Czas* (1848 – 1864).

Aj keď sa slovenskí národní buditelia (Ľ. Štúr, J. M. Hurban, F. Zach a i.) často ukazovali v Tešíne, ani *Tygodnik Cieszyński* v tom období neuviedol jedinú informáciu týkajúcu sa jazyka.

Viac informácií sme našli v encyklopédiách a monografiách. Zaujímavé porovnanie slovenčiny a slovinčiny prináša Edward Bogusławski v práci *Historia Słowian* (Bogusławski, 1888, s. 382): „Leć są ślady, że słoweńska mowa żyła i poza Dacyją římską w dzisiejszej Słowacyi i Morawii. W języku Słowaków są ślady słoweńskiego (korutańskiego) nařeča, które w kraju ich; muśało być

wylącznie użiwane, zanim przypłynęła do niego fala mowy czesko-słowańskiej; wreście Słowacy sami mowę swoją nazywają słoweńską. Nawet w Morawii żyło kiedyś bardzo prawdopodobnie nařeče słoweńskie, zanim usunęło je inne, przybyłe od Strony Czech.“ Swoje tvrdenie opiera o prácu E. Dümmlera (Dümmler, 1854). Podobný názor, že na území Moravy sa používal slovinský jazyk, mal aj F. Miklošić (Miklosić, 1854, s. 3). E. Bogusławski ďalej píše: „Našem zdańem w całej Mezyi, Illiryi, Dacyi, Pannonii i Noryku... w Słowacyi i może w Morawii pierwotnie była tylko słoweńska mowa. Mowa ta, najstarše nařeče słowańskie, użiwane kiedyś na welkiej přestřeni po obu stronach Dunaju, z mńejšą lub wěkšą šibkością niknęła, pod wpływem napływowych żywołów słowańskich, českich, ruskich i chorwackich.“

O mylení si Slovincov a Slovákov možno hovoriť aj v súčasnosti. Možno to spôsobujú aj niektoré pomenovania, ktoré sa zhodujú, hoci majú iný význam, napr. *slovenský* je v slovenčine týkajúci sa Slovenska, Slovákov, adjektívum od Slovinska, Slovincov bude *slovinský*. Slovinec o svojom jazyku povie tiež *slovenski*, náš jazyk nazýva *slovaški*. Príslušníčka slovenského národa je *Slovenka*, ale aj v slovinčine je pomenovanie *Slovenka*, ktoré označuje príslušníčku slovinského národa. Ako píše aj autor uvedeného článku, slovinské pomenovania *Slovenec* – *slovenski* sa začali používať až v 19. storočí. Predtým sa hovorilo o jazyku *kranjskim* (Bogusławski, 1888, s. 266).

V časopise *Świat słowiański* je uverejnený zaujímavý článok Slovak – slovensky. Chýba však zmienka o autorovi. Ten sa zamýšľa nad nedorozumeniami, ktoré v slovanskom svete vznikajú: „jest pismo Slovak w Amerike, ale obok tego Slovenský Tyżdennik a nie „słowacký Tyżdennik“. Na Polaku sprawia to wrażenie, jak gdyby Słowacy sami siebie nazywali rozmaicie, raz Slovakami, to znowu Slovencami. Wszak w Warszawie

wyszła książeczka o „Słowienkach”, opisująca nie Alpy słowiańskie, lecz Słowaczkę.“ (s. 264) Potom uvádza slová z listu akéhosi nemenovaného slovenského priateľa, ktorý napísal: „Na pytanie: kim jesteś, odpowiada Słowak w swoim języku: „Slovák som“ – i tylko tak, a nigdy „Slovenec som“! Na pytanie zaś: po jakimu mówisz, odpowiada zawsze: „Hovorím po slovensky“ – a nigdy nie odpowie: „Hovorím po slovacku.“ Więc nie można obu form: „Slovák“ albo „Slovenec“ używać, ale musi się bezwarunkowo na oznaczenie rzeczownika użyć wyłącznie wyrazu „Slovak“, a na oznaczenie przymiotnika i przysłówka wyłącznie „slovenský-á-é“. Od rzeczownika „Slovák“ w ogóle niema przymiotnika, a do przymiotnika „slovenský“ niema rzeczownika. Ciekawe..., że rzeczownika „Slovenec“ wogóle niema w słowackim języku. Nawet Słowienkom, którzy we własnym języku siebie właśnie „Slovencami“ nazywają, nie dają Słowacy tej nazwy, tylko zowią ich „Slovincami“. „Slovenec hovorí po slovinsky.““ (s. 264)

Aj príbuzné, odvodené slová označujúce *Słowację i język słowacki – słowacczynę* znejú po slovensky ako *Slovensko, slovenčina*, nikdy *Slovácko, slováština*. K tejto téme sa ešte raz vyjadruje *Świat Słowiański* vo svojej rubrike *Kronika* (s. 432): „Nazwa Słowaków jest wśród nich samych jeszcze wątpliwa, a przynajmniej przymiotnik do niej niepewny. Rzeczownik brzmi w ich własnym języku Slovak, rodzaj żeński pisze się jednak Slovenka.“

V literárnom časopise *Jutrzenka*, ktorý sa venoval slovanskej problematike sa našlo niekoľko informácií o dianí na slovenskom území:

- o ceste L. Štúra na Lužicu – jar 1839 r. (s. 3 – 8, 13 – 25),
- o česko-slovenskom novom periodiku Nitra (s. 93),
- o tom, ako sa Hurban pozerá na vytváranie národného povedomia a slovenského národa (s. 43),

- o Hronke, Tatranke a Kollárovej Slávy dcére (s. 49, 63).

V ročníku II. z roku 1843 je uverejnený preklad článku od J. M. Hurbana Narodowe i literackie życie Słowaków (s. 29 – 45). O Slovákoch sa tu píše: „Słowacy są największą podporą węgierskiego stanu i królestwa. Mieszkają w górnych komitatach (żupanijach) tego państwa i prócz tego, wszędzie rozsiedleni w swoim kraju, tak, że zaledwie znajdzie się miasto, gdzieby nie było Słowaków, w większej lub mniejszej liczbie. Mówią narzeczem czesko – słoweńskim, narzeczem dźwięcznem, żywym, bogatym i nadzwyczaj ważnem dla swojej śpiewności, przyjemnem w wymawianiu, ważnem jeszcze dla prawoznawstwa i innych stosunków życia. Słowacy lubią się trudnić handlem, rzemiosłami, sztukami i naukami, nawet najbiedniejsi z pomiędzy nich chętnie czytają książki, pragną nauki i nowości, chętnie uczą innych i chętnie także uczą się od innych.“ (s. 33) Dalej sa píše o používaní svojho jazyka: „...w domu u siebie używa w rozmowie język słoweński i broni go, gdzie tylko wypadnie sposobność do obrony. Niema towarzystwa, niema schadzki, niema biesiady, w wyższej i niższej klasie, gdzie by nie mówiono o narodowości słoweńskiej... Takim to sposobem rozszerza się idea, lud obudza się... Bernolak, zaślepiony wrodzonym przywiązaniem do swojego ludu, usiłuje podnieść na stopień piśmiennego języka narzecze ternawskie...) Dla tego wiele dzieł, napisanych przez Bernolaka, są czesko – słoweńskie, – każde z tych dzieł pełne jest niedokładności względem języka...) Bernolak wydał także słownik swojego narzecza, lecz słownik ten jest ubogi i z małym wyjątkiem czesko – słoweński. Dla naszej literatury i dla wszystkich badaczy języka słoweńskiego, daleko byłby pożyteczniejszy dokładny i krytycznie napisany idiotikon czystego, samorodnego słoweńskiego narzecza.“ (s. 34 – 36)

Gazeta Wiedeńska z 31. marca 1848 uvádza niekoľko informácií o Slovanskom zjazde v Prahe a o udalostiach po ňom. Okrem Čechov, Moravanov, Slezanov sa spomínajú aj Slováci (s. 259). Ďalej sa uvádza Štúrova reč (s. 298) a spomínajú sa ďalší národní buditelia – J. M. Hurban, M. M. Hodža, P. J. Šafárik (s. 308, 324, 641). Spomína sa Nitra a chytanie rebelov (s. 650), povstanie a zranenie Ľ. Štúra i J. M. Hurban (s. 665).

Listy Andrzeja Kucharského z jeho zahraničných ciest boli uverejňované v *Gazecie Polskiej* i denníku *Lud* od r. 1827 – 1829. O vedeckej ceste po Slovensku v roku 1828 píše A. Kucharski v liste Václavovi Hankovi. Tento list uverejnil *Powszechny Pamiętnik Nauk i Umiejętności* v roku 1835 v Krakove. V II. diele na s. 423 – 426 je uverejnený článok A. Kucharského O Narzeczu sławackiem w Węgrzech kilka szczegółów, kde opisuje charakteristické črty slovenčiny v niektorých častiach Slovenska. Jazyk okolia Kostelných Moraviec a Nitry opisuje takto: „W okolicy tej, pierwotny język sławacki znakomicie rozkwita, wydziwić się nie mogłem wielu jego szczególnym własnościom; znajomość tego narzecza jest nawet koniecznie potrzebną dla grammatyka sławackiego. Osnowa, jest prawie całkiem polska; układ, krój (forma) jeżeli nie czeski lub morawski, to przynajmniej ruski; sposób zaś wymawiania niektórych głosek, tej okolicy jedynie właściwy.“ O podobe slovenčiny v Liptove hovorí: „Kraina Liptowska – znowu dotąd mi nie znane narzecze; słowa i wyrazy nie są ani polskie ani czeskie, a nawet Sławakom całkowicie nie znane, zaraz jednak w pierwszej chwili, schwyciłem podobieństwo języka do teraźniejszego serbskiego w Łużycach.“ O oravskom nárečí píše: „Słyszeć się dają wyrazy czeskie, polskie i czysto sławackie, tak, że można mniemać, iż mowa ta powstała z zetknięcia się języka polskiego z czeskim, tymczasem jest to język pierwotny Chrobacyi Wielkiej, różny zupełnie od narzecza staro-

sławiańskiego, wprowadzonego przez Cyrylla i Metodyusza. „Język goralow charakterizuje ako *język mazurski*, spišské nárečie považuje za polské a jeho južnú podobu za „twardy język polsko – sławacki, gdyż wszędzie zamiast czeskiego t’ a d’ albo polskiego ć i dź wymawiają c, dz“. Zaujímavé je jeho hodnotenie nárečia v severnej časti Spiša, ktoré síce považuje za polské, ale sám píše o obyvateľoch Kežmarku: „Mieszkańcy tameczni mówią między sobą po polsku, modlą się na książkach czeskich, a słuchają kazań sławackich. Chciałem się przekonać czy też rozumieją książki czeskie nabożne i dowiedli mi, że nie są papugami.“

Zaujímavé a aj najobširnejšie informácie o slovenčine uvádza *Encyklopedia Powszechna* (s. 619 – 621), ktorú vydal S. Orgelbrand. Heslo *Słowacy* spracoval Leon Rogalski, literát, historik a dvorný radca z Vilna. O Slovákoch a ich jazyku sa v *Encyklopédii* píše: „mieszkańcy słowiańscy Węgier, potomkowie Słowian, którzy osiedli między Dunajem a Cissą i założyli państwo Wielkiej Morawii. Mieli oni swoich książąt do zawojowania ich przez Madżarów w IX wieku... Charakter Słowaków zachował dawny typ prawdziwie słowiański... Język słowacki bardzo podobny do czeskiego i stanowi dyalekt słowiańskiego. Kiedy reformacja rozszerzyła się w Czechach pomiędzy Słowakami, już przygotowanymi do niej przez Hussytów, wtedy język czeski zyskał przeważny wpływ na słowacki i literatura słowacka wzrastać zaczęła powoli pod opieką czeskiej. Pierwsze próby nadania w literaturze znaczenia narzeczu słowackiemu sięgają początku XVIII wieku, kiedy Słowak ksiądz Alexander Maczaj wydał swoje kazania w słowackim narzeczu: Chleby prvotin neb kazani na nedele celeho roku (Tyrnava, 1718). Jezuici tyrnawscy poszli za jego przykładem i zaczęli drukować książki do nabożeństwa i inne treści religijnej w języku, który nietyle był czysto słowackim, ile mieszaniną jego

z czeskim książkowym... Następstwem przebudzenia się narodowości była troskliwość o podniesienie rodzinnego języka i u drobniejszych plemion słowiańskich. Gałęź słowacka odłączała się już od czeskiej całości i dążyła do zaprowadzenia u siebie osobnej literatury.“ Dalej sa uvádzajú niektorí spisovatelia na konci 18. storočia, ktorí píšu západoslovenským nárečím, napr. J. I. Bajza, J. Fándly, A. Gazda. O A. Bernolákovi sa tu píše (s. 620): „...ale w szczególności Antonin Bernolak (1762 – 1813), diekan katolicki i dyrektor szkoły narodowej. Napisał on po łacinie grammatykę słowacką i różne rozprawy o języku słowackim, ułożył obszerny słownik tego języka, wydany i ukończony po jego śmierci, sam pisał kazania po słowacku i w ogólności więcej niż ktokolwiek bądź z poprzedników jego usiłował nadać językowi słowackiemu znaczenie w literaturze. Dążności Bernolaka znalazły niemałe powodzenie: szczególnie opiekował się niemi prymas węgierski, kardynał Rudnáj, który sam wydał kazania w języku słowackim i przyłożył się do wydania słownika Bernolaka. W ślady ostatniego wstąpił kanonik Jerzy Palkowicz (zmarły r. 1835), dokończył słownik Bernolaka i przełożył na nitrzańskie czyli tyrnawskie narzecze Bibliję: Svate Pismo (Ostrzyhoń, 1829).“ Dalej sa spomína trnavský klerik a spisovateľ J. Hollý, ktorý v tomto jazyku písal svoju poéziu. *Encyklopédia*, ďalej spomína boj protestantov a katolíkov, J. Palkoviča, B. Tablica, A. Lovicha a antislovenskú činnosť Maďarov. Vyzdvihuje zásluhy a činnosť dvoch významných národných dejateľov – P. J. Šafárika a J. Kollára (s. 620 – 621) v obrodení slovenčiny a v zdôrazňovaní potreby skúmania národnosti: „...największą w tem zasługę położyli dwaj znakomici przedstawcy odrodzenia, których ojczyzną była właśnie ziemia Słowacka. Jedną z pierwszych prac Szafarzyka w przedmiocie słowiańszczyzny, było wydanie Pieśni słowackich w Węgrzech (Peszt, 1823-1827, części 2),

w czem mu pomagali Kollar i inny patriota słowacki Jan Blahoslav“. Uvádza sa tu aj názor obidvoch dejateľov na slovenský národ, ktorý považovali za súčasť českého. Ale stalo sa inak: „Węgierskie działania przeciwne Słowiańszczyźnie, skłoniły Słowaków do obrony praw swego narodu, do niepoprzestawiania na literaturze czeskiej, ale domagania się wyłącznej udzielnosci słowackiego pierwiastku. Głównymi przywódcami słowackiego ruchu w literaturze byli: Ludewit Štur (1815-1856), Słowak ewangelik i Miłosław Józef Hurban, pastor ewangelicki.“ O Ľ. Štúrovi sa uvádza, že po štúdiu v Halle zaujal miesto J. Palkoviča na bratislavskom lýceu, kde zakladal slovenské študentské spolky a mal veľký vplyv na slovenskú a srbskú mládež, prebúdzať v nej národné povedomie. Po odvolaní z miesta sa úplne oddal činnosti na obranu práv slovenského národa. Od r. 1845 vydával „Slovenske narodnje Novini, z dodatkiem Orol (Orzeł) tatranski; gazeta znalazła wielkie powodzenie u Słowaków i wychodziła do r. 1848“. Neskôr spolu s J. M. Hurbanom organizovali slovenské povstanie proti maďarskému útlaku za zrovnoprávnenie a nezávislosť Slovákov. Ľ. Štúr neskôr, vinou nešťastného zranenia v r. 1856, umrel. K jazykovej problematike sa autor vyjadruje nasledovne: „Štúr pisał zamiast nitrzańskiego, nowem, trenczyńskim narzeczem i wydał o tem dwie książki: Nauka reči slovenskej i Narecja Slovenskuo alebo potrzeba pisańja w tomto nareci (Presburg, 1846). ... Czynnym jego pomocnikiem był Michał Miłosław Hodža (ur. r. 1811), także pastor, wydał powieści słowackie, Dobruo slovo Slovakom (1947), Vetin o slovincine (w Lewoczy 1848) i po łacinie: Epigenes slovenicus, gdzie wykłada swoje zdania o formie języka słowackiego w literaturze. Marcin Hattala, ksiądz katolicki, professor języków słowiańskich w uniwersytecie pragskim, wydał po łacinie grammatykę słowacką, podług rodzinnego swego narzecza zwoleńskiego: Grammatica

linguae Slovenicae (1850), w tłumaczeniu słowackim: *Kratka mluvnice slovenska* (r. 1852).“ Heslo končí vetou: „W Czechach krzywo poglądają na separatyzm Słowaków i odłączenie się ich od literatury czeskiej.“

Až neskôr sa začalo o Slovákoch a slovenčine písať viac. Najmä *Świat Słowiański*, vychádzajúci od r. 1905, uverejňoval v rubrike *Kronika* informácie zo slovan-ských krajín. Roman Zawiliński má v ňom uverejnený článok *Nieco o Słowakach* (s. 190 – 198). Okrem iného sa tu píše: „Słowacy nie mają uniwersytetu, nie mają nawet jednej szkoły średniej z językiem wykładowym słowackim, ani w komitatach słowackich nie uczy się języka słowackiego w szkołach średnich, choćby tylko nadobowiązkowo. Naród dwumilionowy jest skazany na prywatną naukę języka ojczystego.“ V januárovom čísle z roku 1910 sa píše o smrti S. Czambela: „...głośny słowacki językoznawca zmarł w Budzynie 18 grudnia w 53 roku życia“. Ďalej je informácia a fakty z jeho života. K jeho práci na jazyku sa uvádza: „...zajmował się pracą nad językiem ojczystym, a przez dzieła z tego zakresu utrzymywał związek z narodem. Pragnął język słowacki oczyścić z czechizmów i rusycyzmów i usiłował nadać językowi literackiemu piętno oryginalności przez zapożyczanie słów nie z czeskiego, lecz z ludowego języka rodzimego. Jedności języka słowackiego z czeskim nie uznawał, postawił nawet hipotezę o południowo-słowiańskim pochodzeniu słowackiego...“ (s. 142 – 143)

R. Zawiliński, krakovský slavista a veľký priateľ Slovákov, napísal okrem spomínaného článku v periodiku *Świat Słowiański* aj ďalšie články o slovenskej problematike, *Trzy lata z życia Słowaczyny. 1848 – 1861 – 1907* a článok *Najbliższy nam lud słowiański*. Patril k tým autorom, ktorí prechovávali sympatie k Slovákom a podporovali myšlienku slovenskej národnej, jazykovej a kultúrnej samostatnosti. K slovenskej problematike sa dostal prostredníctvom etnografického štúdia pohranič-

ných slovensko-poľských oblastí. R. Zawiliński prvýkrát navštívil Slovensko v r. 1891. Jeho najznámejšou prácou je publikácia *Słowacy, ich życie i literatura*. Je to kompletná monografia o minulosti a súčasnosti Slovenska. Neskôr pripravoval aj druhé vydanie svojej knihy o Slovákoch a poľsko-slovenský slovník. Výsledkom etnografického bádania a čulých kontaktov so Slovenskom je aj jazykovedná publikácia.

Ďalšou zaujímavou prácou, kde sa hovorí o slovenčine, je kolektívna práca z redakcie Władysława Semkoviczra *Słowacja i Słowacy*. W. Semkovicz, profesor histórie na Jagelovskej univerzite v Krakove, ktorému vďačíme za to, že sa najmä mladšie pokolenie geografov a etnografov začalo intenzívne zaujímať o Slovensko. Z jazykovedcov to boli napríklad Kazimierz Nitsch, Tadeusz Lehr-Spławiński, Aleksander Bruckner. V diele *Słowacja i Słowacy* sa jazykovej problematiky dotýka text Władysława Bobeka *Dzieje literatury słowackiej w zarysie*. W. Bobek oceňuje aj prínos P. J. Šafárika, J. Kollára, K. Kuzmányho, S. Chalupku a iných pri formovaní spisovného jazyka. Samotného Ľ. Štúra opisuje W. Bobek takto: „Jako wódz ówczesnej generacji słowackiej Štúr ujmuje w ręce równocześnie losy całego narodu i nadaje mu również zdecydowany kierunek dzięki wprowadzeniu nowego literackiego języka słowackiego, opartego o dialekt Słowacji środkowej. W dwóch podstawowych dziełach: *Narzecze słowackie* i *potrzeba pisania w tem narzeczu* (1846) i *Nauka języka słowackiego* Štúr uzasadnia konieczność wprowadzenia nowego języka i podaje jego gramatykę. Uzupełniony w czasach późniejszych, w drobnych szczegółach zmieniony system gramatyki, opracowany przez Štúra, stał się podstawą dzisiejszego literackiego języka słowackiego.“ (s. 321) O zásluhách Ľ. Štúra ďalej píše: „...bystro przewidział, że nowy język wyzwoli drzemiącą dotychczas energię narodową, która tylko w nieznacznej mierze przejawiała

się już po reformie Bernoláka. Jego przewidywania się spełniły.“ (s. 322) W. Bobek pekne prirovnáva slovenčinu k Popoluške a jej budúcnosť vidí takto: „Mowa słowacka, długie wieki odzywająca się jedynie z wieśniaczej chaty, zakłeta i znizona do roli biednego kopciuszka, zmieniła się teraz – jak to pod wpływem baśni ludowych pisali sami štúrowcy – we władczą księżniczkę, która zasiadła na złotym tronie turni tatrzańskich, by odtąd panować nad całym narodem słowackim.“ (s. 322 – 323) O spolubojovníkoch Ľ. Štúra pri uzákonení slovenčiny, J. M. Hurbanovi a M. M. Hodžovi, W. Bobek píše: „W tej zaciętej, kilka lat trwającej walce o nowy język i w dziele kodyfikacji tego języka dzielnie pomagali Štúrowi przede wszystkim dwaj najbliżsi jego współpracownicy, Józef M. Hurban i Michał Hodża. Pierwszy, typ wytrwałego, niczem niepokonanego bojownika i dzielnego organizatora, z niezwykłym wyczuciem praktycznych potrzeb, umysł mniej lotny i mniej wszechstronny od Štúra, ale serce równie gorące, więcej realista niż romantyk, dawał solidne podstawy nowemu ruchowi w ludzie. Jeśli Štúr przypomina Platona na znanym obrazie Rafaela, to Hurban zbliża się do Arystotelesa. Genialnością swego umysłu Štúr wyczuwał i rzucał pomysły i idee, Hurban przyoblekał je w ciało. Štúr podawał pierwsze zarysy, Hurban wypełniał je szczegółową treścią... trzecim z tej trójcy wielkich budzicieli Słowacji jest Hodża, wielbiciel Mickiewicza, podobnie jak Štúr i Hurban. Był zdolnym lingwistą. Miał dużo – może najwięcej ze wszystkich rówieśników – zdrowego, wieśniaczego rozsądku.“ (s. 349) V ďalšej časti štúdie sa zamýšľa nad osudom slovenčiny v období pred prvou svetovou vojnou: „...lud, demoralizowany żydowską karczmą, wysysany lichwą, ogłupiany przez szkołę, bałamucony i dezorientowany przez prasę i urzędy, instynktem jednak trwał niezachwianie przy narodowym palladium, przy języku słowackim“ (s. 349). O situácii jazyka po vojne

hovorí: „Zaczyna się nowe stadium w rozwoju języka słowackiego, który teraz ma do spełnienia szereg zadań w dziennikarstwie, w twórczości naukowej, w literaturze pięknej. Oparty o wiecznie żywy skarb mowy ludu, literacki język słowacki, który właściwie teraz dopiero zaczyna się szerzej rozwijać i zostaje ujęty w kanony, jest przedmiotem głębokiej miłości i serdecznej troski Słowaków, jako najlepszy wyraz i najbardziej widoczny symbol ich odrębności narodowo-kulturalnej i jako jedyny środek pracy oświatowej w ludowych masach, pracy, szerzonej przez szereg instytucji, z Macierzą Słowacką na czele, którą na nowo wskrzeszono do życia po długoletniej przerwie i zreorganizowano, a która rozwija błogosławioną działalność. Powstaje naukowa terminologia słowacka, planowo tworzona. W literaturze pięknej, szczególnie w poezji, język słowacki osiąga wysoki poziom rozwoju, staje się barwny, bogaty i dźwięczny...” (s. 377)

W. Bobek, poľský literárny historik, krakovský slavista a taktiež veľký priateľ Slovákov s nimi nielen sympatizoval a písal o nich, ale veľa rokov aj prežil na Slovensku. Od školského roku 1928/1929 pôsobil desať rokov na Univerzite Komenského ako lektor poľského jazyka. Svoj pobyt na Slovensku využil na dôkladné štúdium slovenskej literatúry a jazyka, ktoré skúmal vo vzájomných súvislostiach. J. Hvišč o ňom napísal, že W. Bobek položil základy komparatívneho skúmania slovensko-poľských literárnych vzťahov a vniesol do tejto oblasti aspekt materiálvej interpretácie, ktorú zasadzoval do širšieho rámca slovanských súvislostí. Na jeho práce nadväzovali viacerí slovenskí slavisti a komparatisti. Okrem vedeckej práce sa venoval aj prekladateľskej činnosti, a tak aj jeho zásluhou sa mohli Poliaci zoznámiť s dielami slovenských spisovateľov a básnikov. Škoda, že predčasná smrť v koncentračnom tábore prerušila jeho zásluhnú prácu v poľskej slovakistike.

O Slovákoch a slovenčine písal aj veľký poľský jazykovedec Jan Baudouin de Courtenay, o ktorom sme písali v *Slovak review*.

Aj keď sa nám zdá, že ohlasy na slovenčinu v Poľsku sú skromné, nie je to celkom tak, o čom nás môže presvedčiť aj tento príspevok. V Poľsku sa o Slovensku písalo menej v prvej polovici, viac v druhej polovici 19. storočia a v 20. storočí. Príspevok je čiastočnou a výberovou sondou do danej problematiky, pretože nebolo možné preskúmať poľskú tlač z minulého storočia úplne. Nebolo to možné aj z toho dôvodu, že poľská tlač z daného obdobia sa nenachádza v jednej knižnici. Ak by sme chceli preskúmať všetky vtedy vychádzajúce denníky, týždenníky a časopisy, museli by sme sa touto problematikou zaoberať niekoľko rokov.

Literatúra:

BOBEK, Władysław: Dzieje literatury słowackiej w zarysie.

I – II tom. Kraków: Drukarnia Krakowskich Zakładów Graficznych i Wydawniczych 1938. 148 s.

BOGUSŁAWSKI, Edward Romuald: Historia Słowian. I tom.

Kraków: Bogusławski 1888. 533 s.

CZAMBEL, Samuel: Rukoväť spisovnej reči slovenskej.

Turč. Sv. Martin: Kníhkupecko-nakladateľský spolok 1902. 373 s.

DÜMMLER, Ernst: Excurs über die Nationalität der alten

Mährer. Archiv für Kunde oesterr. t. XIII, Gesch.-Quellen 1854, s. 169 – 178.

HATTALA, Martin: Krátka mluvnica slovenská. Prešporok:

Tiskom predtým Schmidovým 1852.

MIKLOSICH, Franz: Altslovenische Formenlehre in Paradigmen.

Wien: W. Braunmüller 1874. 200 s.

ORGELBRAND, Samuel: Encyklopedia Powszechna. 28

tomów. Warszawa: Orgelbrand 1859 – 1868.

PANČÍKOVÁ, Marta: Jan Baudouin de Courtenay and the

Slovaks. Red. Jozef Hvišč. In: Slovak Review, 1993, roč. 2, č. 1, s. 99 – 103.

- PANČÍKOVÁ, Marta – HVIŠČ, Jozef: Poľský jazyk a literatúra. In: Štúdium slovanských filológií na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. Bratislava: T.R.I.MÉDIUM 1996, s. 50 – 51.
- SEMKOWICZ, Władysław: Słowacja i Słowacy. I tom, Kraj i lud. Kraków: Sekcja Słowacka Towarzystwa Słowiańskiego 1937. 270 s.; II tom, Dzieje i literatura. Kraków: Sekcja Słowacka Towarzystwa Słowiańskiego 1938. 408 s.
- ŠTÚR, Ľudovít: Nauka reči Slovenskej. Prešporok: Tatrin 1846.
- ZAWILIŃSKI, Roman: Słowacy, ich życie i literatura. Warszawa: Drukarnia Granowskiego i Sikorskiego 1899. 158 s.

Poľské periodiká:

- Biblioteka Naukowego Zakładu im. Ossolińskich* (1842, 1843, 1844, 1847, 1848)
- Czas* (1848 – 1864)
- Dwutygodnik Literacki* (1844 – 1845)
- Dziennik Krajowy* (1843 – 1844)
- Dziennik Mód Paryskich* (vydávaný vo Ľvove v rokoch 1840 – 1848)
- Dziennik Narodowy* (vydávaný vo Ľvove v 1863)
- Dziennik Warszawski* (1864)
- Gazeta Krakowska* (1834 – 1949)
- Gazeta Lwowska* (1843, 1863, 1864, 1890) i *Rozmaitości do Gazety Lwowskiej* (1817 – 1849, 1854 – 1859)
- Gazeta Polska* (1827 – 1829)
- Gazeta Narodowa* (1862 – 1864)
- Gazeta Wiedeńska*
- Jutrzenka* (1842, 1861 – 1863)
- Kurierka Krakowska* (1844)
- Lud* (1827 – 1829)
- Niezabudka* (1840 – 1844)
- Nowiny ze Świata* (1863 – 1864)
- Pielgrzym* (1842 – 1846)

Powszechny Pamiętnik Nauk i Umiejętności (1835)

Przegląd Naukowy (1842 – 1848)

Przegląd Powszechny (1897)

Rocznik Literacki (1844)

Świat Słowiański (1905 – 1910)

Tygodnik Cieszyński

Tygodnik Literacki (1838 – 1845)

Tygodnik Mód (1885)

Tygodnik Naukowy (1865)

Warta (1874 – 1877)

Zorza (1843 – 1844)

Ľudovít Štúr očami zahraničných slovakistov

Jana Pekarovičová

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
jana.pekarovicova@uniba.sk

Helena Los Ivoríková

Filozofická fakulta Univerzity v Belehrade
helena.ivorikova@gmail.com

Ľudovít Štúr from the perspective of Slovak studies' students

The year of Ľudovít Štúr has become an important cultural event not only in Slovakia, but it resonated abroad too. On this occasion Studia Academica Slovaca - The Centre for Slovak as a Foreign Language put an initiative and started the project "Days of Slovak language" at the universities abroad. There have been many linguistic and cultural events happening in cooperation with the guest lecturers and with the participation of Slovak guests. One of remarkable projects was the international competition "Poštúrenie mýtu". The goal of the project was to disclose the perception of Ľudovít Štúr – by students of Slovak studies at foreign universities – and to express the role it represents among young people. The result was a prominent figure of Slovak national history pictured in many modern forms like e-newsletter, facebook posts, exhibitions, etc.

Keywords: culturmemes, myth, ethnocultural facts, intercultural competence, linguocultural specifics

1. Rok Ľudovíta Štúra na univerzitách v zahraničí

Rok Ľudovíta Štúra pri príležitosti 200. výročia jeho narodenia sa stal významnou kultúrnou udalosťou nielen na Slovensku, ale rôznym spôsobom rezonoval aj

v zahraničí, kam sa dostal rozličnými cestami s cieľom bližšie predstaviť či priblížiť túto osobnosť našich kultúrnych dejín. Je preto prirodzené, že štúrovský rok podstatne ovplyvnil aj tvorbu programovej koncepcie Studia Academica Slovaca – centra pre slovenčinu ako cudzí jazyk jednak ako jedna z hlavných tém prednášok letnej školy slovenského jazyka a kultúry¹, jednak ako súčasť série podujatí a výstupov na univerzitách v zahraničí, kde pôsobia lektoráty slovenského jazyka a kultúry. Táto udalosť podnietila usporiadať *Dni slovenského jazyka na univerzitách v zahraničí*, ktoré pripravili vyslaní lektori v spolupráci s domácimi slovakistami, zväčša za účasti slovenských hostí. Podujatia mali rozličný charakter i formu vzhľadom na priestorové, personálne i finančné možnosti jednotlivých slovakistických centier. Mnohé z nich sa konali s podporou slovenských inštitútov pôsobiacich v krajinách, kde sú etablované lektoráty, ako aj za účasti zástupcov slovenských veľvyslanectiev či pracovníkov Ministerstva zahraničných vecí a európskych záležitostí Slovenskej republiky. Išlo v prvom rade o putovnú výstavu pod názvom *Milníky života Ľudovíta Štúra*, ktorá bola inštalovaná na univerzitách či v iných verejne dostupných kultúrnych zariadeniach v mieste pôsobenia lektorátov. V rámci podujatí odzneli vedecké i popularizačné prednášky o slovenskom jazyku, literatúre a slovenských reáliách, konali sa prezentácie Slovenska a jeho regiónov, filmové predstavenia, besedy

¹ Téma prednášok, seminárov a iných sprievodných podujatí bola zameraná na osobnosť Ľudovíta Štúra v jazykovo-kultúrnych a interdisciplinárnych súvislostiach v slovenskom a európskom kontexte. V rámci vzdelávacieho programu na fakulte dominoval cyklus šiestich prednášok s prezentáciami, ktorý bol doplnený spoločnou návštevou výstavy na Bratislavskom hrade, sledovaním filmových dokumentov či zaradením pamiatok po stopách Ľ. Štúra do programu vlastivednej exkurzie. Frekventanti aj sami prispeli vlastnou interpretáciou Štúrovho odkazu formou výstupov tvorivých dielní, napr. v SASopise z dielne tvorivého písania.

so slovenskými spisovateľmi a umelcami, zástupcami vedeckých, kultúrnych a vzdelávacích inštitúcií. Do programu boli zapojení aj študenti slovakistiky, ktorí účinkovali so scénkami, piesňami, pripravovali preklad popisov k jednotlivým panelom výstavy vo svojom národnom jazyku.

Osobnosť Ľ. Štúra a jeho miesto v slovenskom kultúrnom kontexte sa stala predmetom medzilektorátnej súťaže *Poštúrenie mýtu*. Z iniciatívy vyslaných lektoriek v Srbsku sa zrodila myšlienka zistiť, ako vnímajú zahraniční slovakisti osobnosť Ľ. Štúra v slovenskom i medzinárodnom kontexte. Vďaka spolupráci s lektorátmi slovenského jazyka a kultúry pôsobiacimi na univerzitách v zahraničí vznikol súbor súťažných prác študentov slovakistiky². Súťažiacim sa podarilo naplniť zámer do istej miery odmytizovať túto výraznú postavu slovenských národných dejín a svojším, tradičným, ale aj originálnym spôsobom vyjadriť postoj mladej generácie na udalosti súvisiace s jeho účinkovaním vo verejnej sfére aj v súkromí. Na základe prihlásených prác i z hodnotenia odbornej poroty vidieť, že aj napriek krátkemu času na tvorbu materiálov, súťaž oslovila študentov lektorátov ochotných i schopných po slovensky vyjadriť svoj názor, o čom svedčí aj počet a pestrosť prijatých príspevkov. Súťažiaci sa pokúsili osobitným spôsobom a rozličnou formou spracovať trochu provokujúco znejúcu tému *poŠTÚRenia mýtu*, jednak v duchu tradície

² Do súťaže sa prihlásilo 18 študentov z 10 lektorátov pôsobiacich na univerzitách v Belehrade, v Novom Sade, vo Forlí, v Katoviciach-Sosnovci, v Sofii, v Kolíne, vo Viedni, v Minsku, v Užhorode a v Pekingu. Súťažné príspevky posudzovala odborná porota zložená z vysokoškolských pedagógov pôsobiacich na slovenských univerzitných pracoviskách, ktorí majú skúsenosti s výučbou cudzincov. Traja víťazi súťaže dostali štipendium na absolvovanie 51. ročníka letnej školy slovenského jazyka a kultúry SAS, a tak mali možnosť spoluvytvárať jej pestrý kultúrny program.

s cieľom poukázať na Štúrove zásluhy pre slovenský národ, jednak kreatívne s dôrazom na svojské inovatívne zobrazenie Ľ. Štúra a jeho odkazu pre dnešok využitím moderných technológií a prostriedkov komunikácie, ako je facebook, e-noviny, vernisáž výstavy a pod. Studia Academica Slovaca spolu s Ministerstvom školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky sa spolupodieľali na realizácii projektu a vytvorili podmienky na vydanie rovnomennej brožúrky³. Aby sa zachovala národná autenticita autorov, príspevky neboli výraznejšie jazykovo a redakčne upravované, sú v nich ponechané niektoré javy dokumentujúce jazykovú svojráznosť prejavu zahraničných slovakistov. Analýza príspevkov ukázala rozličné kultúrne podmienené vnímanie Ľ. Štúra ako hlavného reprezentanta národného obrodzenia, nositeľa slovenskosti, propagátora a realizátora myšlienky slovanskej vzájomnosti. V príspevkoch rezonovali jeho osobnostné črty, vzťah k národu, k politike, k ženám, jeho schopnosť pretvárať svet, ale autori sa nevyhýbali ani kontroverzným témam.

2. Lingvokultúrna interpretácia

Spoločensky významná osobnosť je neodmysliteľnou súčasťou **kultúrneho obrazu národa**, patrí do sféry uvažovania o národnom charaktere a má rozličné kontúry. Analýzou sémantického poľa osobnosť národného kolektívu možno vyabstrahovať isté typické národné črty, mýty či kultúrne dominanty vzhľadom na obdobie, v ktorom tieto osobnosti tvorili a pôsobili. J. Dolník (2010, s. 76) v tejto súvislosti podčiarkuje osobnostné danosti subjektu pestovaním „sebaprojekčnej lingvistiky“ alebo „egolinguistiky“. Avšak uvažovanie o živote a pôsobení skúmaných osobností a s tým spojené hodno-

³ Súťažné príspevky boli vydané v samostatnom zborníčku: *Poštúrenie mýtu*. Ed. Helena Ľos Ivoriková. Univerzita Komenského, 2015.

tenie ich prínosu pre súčasnosť závisí od bázy poznatkov o svete, od znalosti národných dejín, od možností pracovať s prameňmi i od jazykovej schopnosti mentálne spracovať získané údaje do zmysluplnej podoby. Otvára sa tu principiálna otázka, nakoľko dokázali zahraniční slovakisti vyabstrahovať lingvokulturémy vypovedajúce o reálnom či o proklamovanom stave hodnôt, ktoré sa stali východiskom ich vlastného zobrazenia Ľ. Štúra. Je zaujímavé a zároveň objavné sledovať, čo si autori vybrali za sujet príspevku, ako narábajú so slovenskými kultúrnymi reáliami, ako interpretujú historické udalosti aj vzhľadom na nositeľov danej kultúry, samozrejme, z pozície ich vlastného kultúrneho zázemia. Teda dôležitú úlohu tu zohráva úroveň vedomostí z lingvoreálií, ako aj schopnosť zachytiť súvislosti so širším kultúrnym diskurzom a konfrontovať ich s podobnými udalosťami vlastného národa, takže sa stávajú zdrojom skúmania hodnotovej štruktúry medzikultúrneho dialógu. A k tomu viedla aj táto súťaž, ktorá motivovala študentov, aby prostredníctvom osobnosti Ľ. Štúra nielen objektívne poznávali známe udalosti, o ktorých sa dozvedali na prednáškach, ale aby sami hľadali cestu k ich uchopeniu a pochopeniu bez obavy prejaviť svoj názor odlišným spôsobom. Vyplýva to aj z príspevku *Ludovít Štúr. Tajomstvo úspechu očami Poliaka*, kde sa hneď v úvode konštatuje, že „vybrané spisy Ľudovíta Štúra sú jednou z prvých kníh, ktoré musia prečítať mladí adepti slovakistiky v Poľsku“ (Poštúrenie mýtu, s. 15). Odkrýva kľúč k jeho úspechu vyzdvihujúc jeho charizmu, nezlomnú vieru v ideály a ochotu za ne bojovať. Vystihuje Štúrovu historickú úlohu ako predmetu kultu Slovákov, keď sa jeho meno vyskytuje takmer všade, pomenúva ulice, námestia, kaviarničky, divadlá, ústavy, školy, štátne vyznamenania, dokonca ho považuje za „značku kvality, značku slovenskosti synonymom úspechu“. Aj u ďalších dvoch poľských študentov už nadpisy ich úvah signali-

zujú, že Ľ. Štúr je pre nich symbolom hrdinu v príspevku *On, hrdina!*, ktorý učí, ako sa nevzdávať, prípadne je niekým, koho si Slováci (ne)cenia v práci *Je stále (ne) docenený*. Podobne dôležitosť znalosti slovenských reálií signalizuje krátka esej bulharskej študentky *Eudovít Štúr a čo o ňom vie obyčajný študent mimo Slovenska*.

Trojica najlepších súťažných prác je tiež dôkazom, že výber žánru a formy spracovania tejto témy odzrkadľuje inovatívny a svieži pohľad na osobnosť Ľ. Štúra. Víťazná práca *ŠTÚROVA 84* je detektívkou, v ktorej sa Sherlock Holmes rozhodol vypátrať záhadu smrti známeho jazykovedca, politika, filozofa, pedagóga, a preto sa vydá na cestu do Modry. V múzeu na Štúrovej ulici číslo 84 sa nachádza odpoveď. Autorka príbehu, srbská študentka, sa domnieva, že otázku Štúrovej smrti by chceli mať mnohí Slováci zodpovedanú, keďže nešťastná náhoda sa zdá príliš obyčajnou príčinou zbytočnej smrti hrdinu. Tu naráža na typickú črtu slovenskej mentality, kde sa okolnosti odchodu významných osobností často fabulujú a hľadá sa vinník, ktorý zapríčinil jej smrť. Druhé miesto získal taliansky študent, ktorý využil motív slovenského filmu *Kandidát* a predstavil Ľ. Štúra ako kandidáta prezidentských volieb v marci 2014. Voľby v obrodeneckom duchu sú štylizované do troch novínových správ elektronického média – novín STE.SK. Tie sú prezentované i vizuálne formou webovej stránky, troch okien v počítači, pričom šablónu tvorí grafika portálu známych novín sme.sk. Titulky e-novín naznačujú nielen priebeh volieb dnes, ale aj hanlivé komentáre k správaniu Štúrových súčasníkov, neprajníkov či protivníkov, ako napríklad *Ján Kollár podvádzať pri voľbách, keď volil trikrát*. Autor sa snaží poukázať na emotívne vystupovanie Ľ. Štúra v televíznej diskusii, kde bol jeho protivníkom Karol Zay, ktorého označil ako hlavného strelca, pričom terčom útokov bol sám Ľ. Štúr. Vypointovanie víťazstva Ľ. Štúra je originálne okomentované v tretej

správe, ktorá je už napísaná v štúrovčine a ktorá hovorí vtipne nielen o aktuálnej otázke prechýľovania ženských priezvisk v slovenčine⁴, ale aj o snahe Ľudovíta v úlohe prezidenta zmeniť súčasný slovenský kalendár a zaviesť staré slovenské mená mesiacov, hoci tu ide správne o slovanské názvy mesiacov.

Trojicu víťazných prác uzatvára pokus srbskej študentky o aplikovanie známych faktov o Ľ. Štúrovi na profil jeho facebookovej stránky pod názvom *Štúr*. Na siedmich obrazovkách je detailne zachytené nielen súkromie a filozofia Ľ. Štúra, ale aj publikovanie novín a iné dôležité udalosti jeho života, vrátane kodifikačných prác. Podobne ako na facebooku je tu výzva na komunikáciu, pridať si do profilu priateľa.

3. Žánrovo-tematická interpretácia

Okrem detektívky, novinovej správy a Štúrovho facebookového profilu siahli dvaja sťažiaci zo slovenských krajín z Bulharska a Ukrajiny po forme oslavnej básne a dvaja využili formu listu. Srbská študentka písala Ľ. Štúrovi a nemecká študentka sa listom v mene Ľ. Štúra poďakovala všetkým, ktorí mu na facebooku blahoželali k 200. narodeninám a pripojila pozvanie na slovenský večierok s kávou a koláčom⁵. Súčasťou listu je Štúrovo hodnotenie slovenských aktualít, artefaktov a udalostí, kde sa medzi úspešnými inštitúciami objavuje aj SAS.

⁴ Autor uvádza, že prezident podporil jazykovedcov v polemikách o používaní ženských priezvisk cudzieho pôvodu s -ová, napr. *L. Bushová, H. Berryová, A. Jolieová, M. Pfeiferová, S. Stonová*, pričom uvažuje dokonca o poslovenčení týchto priezvisk *L. Kriková, H. Bobulová, A. Krásna, M. Dudáková, S. Kamenská*. Okrem toho chce zaviesť staré slovanské názvy mesiacov.

⁵ *Pieseň o iniciátorovi* od bulharského študenta; *Štúr* v podaní ukrajinskej študentky; *List pre brata Slovana* od srbskej študentky; *Mám už 200 rokov alebo Pohľad Štúra na nás v roku 2015* v podaní nemeckej študentky.

Formou divadelného scenára pod názvom *Trnistá cesta* sa na Ľ. Štúra pozrela srbská študentka, ktorá siahla po rozhovore dvoch tajomných žien stojacich pri hrobe Ľ. Štúra. Je pravdepodobné, že sa inšpirovala divadelným spracovaním diela *Misky strieborné, nádoby výborné*. Ponúkla tu otvorený názor na Ľ. Štúra – muža, ktorý poznačil osobný život týchto dvoch ženských postáv. Ich identitu autorka najskôr čitateľovi prezradila formou básne, ktorú im Ľ. Štúr adresoval: „Uvädnul si prenáhlo, kvet, ty pekný kvet Hrona... alebo „Kam se obrátiť? – Ani vy, vetrové, ani oblaky toužby nesplníte...“ Čitateľ sa dozvie, že ide o Štúrove priateľky Adelu a Máriu, ktoré vyjadrujú osobné skúsenosti a hodnotia svoj vzťah i Štúrove postoje k životu, rodine i národu používajúc aj protichodné tvrdenia. Na jednej strane sú to pozitívne atribúty „dobrý, nesebecký, melancholický, ozajstný romantický subjekt, cítil bolesť celého národa“ oproti výrokom „utopista, blbý idealista, považovaný za bezcitného človeka, ktorý sa dozaista bál žien“.

Dve bulharské študentky si zvolili dialóg ako spôsob reflexie Štúrových myšlienok poprepájaných s reáliami z jeho života i fikciou stretnutia s rôznymi historickými či literárnymi postavami. Prozaický text sa strieda s pokusom o veršovaný dialóg v osvietenskej záhrade či pateticky vyznievajúci rozhovor s Ľ. Štúrom, glorifikujúc jeho činy, boj za národné práva, slobodu a spravodlivosť, na ktoré nikto nikdy nezabudne. Originálnym spôsobom uchopila tému ukrajinská študentka, keď prostredníctvom komixu porovnala Ľ. Štúra s ukrajinským spisovateľom Tarasom Ševčenkom. Na pozadí rozhovoru i pôsobivými akčnými obrázkami z ich života ukázala nielen osobné paralely (život bez ženy), ale aj podobné ideové východiská obidvoch osobností (boj za ľud, národ, mier).

Mnohé texty poukazujú na istú formu pozitívnej hrdosti, o čom svedčia rozličné artefakty, ako je obraz

L. Štúra na minci, ale aj obľúbená kaviareň Štúr. Zároveň chcú autori definovať **tzv. štúrovizmus**, ktorý funguje aj teraz a nadobúda istú novú, resp. modernejšiu podobu. Vysvetľujú to tým, že mladý štát hľadá osobnosť, s ktorou sa chce stotožniť, ktorá by slúžila ako vzor mladým. Úspech L. Štúra, vraj, pramení aj z toho, že sa narodil v správnom čase na správnom mieste a bol pre Slovákov správnym človekom s charizmou, ktorý dokonca dokázal spojiť evanjelikov a katolíkov a vytvoril jazyk, ktorý predstavuje srdce Slovákov. V príspevku bieloruskej študentky rezonuje pojem „sloboda v priebehu storočí“, reflektujúc aj jej labilnosť či nestálosť, pričom sa tu zdôrazňuje Štúrova schopnosť viesť a učiť mladých ako ideový inšpirátor. Mozaiku príspevkov dopĺňa začínajúca viedenská slovakistka formou koláže na vernisáž výstavy v centre s portrétom L. Štúra a motívom sprievodných udalostí a symbolov charakteristických pre jeho dobu. V Príhovore pri príležitosti prezentácie obrazu L. Štúra komentuje svoj umelecký obraz a vysvetľuje, že zobrazené artefakty Bratislavský hrad, maďarský parlament či viedenský Stephansdom predstavujú monumenty monarchie a zároveň poukazujú na samostatnosť Slovenska.

Z interkultúrneho hľadiska je zaujímavým popularizačno-náučný text čínskeho študenta, ktorý predstavuje L. Štúra – politika ako slovenského poslanca uhorského snemu za mesto Zvolen. Článok sa začína špecifikáciou základných pojmov, etnoreálií, ako napr. uhorský snem, ktoré sú čínskemu prijímateľovi neznáme a pokračuje objasnením politickej situácie v 19. storočí, keď nebolo samozrejmé, aby Slováci mali svojho poslanca v uhorskom sneme. Záver príspevku tvorí aktualizujúci komentár týkajúci sa dôležitosti zastúpenia menšín v parlamente ako prejavu porozumenia a vzájomného rešpektu voči národnostným menšinám. Vo svojej práci uvádza aj použitú literatúru, čo svedčí o výbere žánru odborného komunikátu.

4. Interkultúrna interpretácia

V interkultúrnym kontakte sa osobitným spôsobom registrujú najmä etnokulturémy, ktoré sú dôležitými ukazovateľmi ducha národa. V úlohe kohézneho činiteľa tu pôsobí **kultúrna pamäť**, na základe ktorej sa jednotlivci identifikujú ako národ, v nej „je uložený stabilný súbor obsahov a potenciálnych významov, ktoré interpretujú, aktualizujú a dávajú do kontinuity zaangažovaní jednotlivci“ (Dolník, 2010, s. 83). Na rozdiel od komunikačnej či generačnej pamäte, ktorej obsah je premenlivý, závislý od jedinečnosti jej nositeľov, od ich skúsenosti či interpretácie sveta, kultúrna pamäť je inštitucionalizovaným, pevne ukotveným pojmom. Interkultúrna analýza textov nám pomohla odkryť obraz Ľ. Štúra očami cudzincov a zároveň poodhaliť etnostereotypy ako typické prejavy slovenskej mentality. Nie je však dôležité, či sa reálna história národa stotožňuje s tvrdeniami o národe zhmotnenými v stereotypoch a mýtoch, ale podstatné je, čo znamená pre členov spoločenstva, ktoré sa s daným stereotypom stotožňuje. Samozrejme, reflexívne uvažovanie o stereotype pomáha zorientovať sa najmä vtedy, keď ho členovia spoločenstva neposudzujú kriticky, ale považujú ho za prejav etnoidentity, ktorý je súčasťou národnej kultúry. A v prípade charakteristiky osobnosti Ľ. Štúra z pohľadu zahraničných študentov sa táto téza vo väčšine príspevkov potvrdzuje.

Na základe etnickej identity autorov možno sledovať isté tendencie výberu žánru a ideového spracovania témy. Príslušníci slovanských krajín sa viacej orientovali na zobrazenie črt hrdinskosti, slovenskosti i slovanskosti, vzťahu k ženám či národu. Politické ambície prejavili skôr Neslovania (Rakúsko, Taliansko, Čína), ktorí približujú účinkovanie Ľ. Štúra ako subjektu politického života Slovákov. Úroveň spracovania témy ovplyvnila jednak znalosť príslušných reálií, mnohokrát sa v textoch objavujú vecné chyby, nesprávne časové údaje, ale v ne-

poslednom rade práve nedostatočná jazyková kompetencia je príčinou interferencie či jazykových nepresností, napr. čínsky študent analogicky uvádza *horná komora* i *dorná komora*, čo možno pripísať typickej chybe Číňanov prameniacej v neschopnosti rozlišovať hlásky *r* a *l*, takže ich často zamieňajú (Pekarovičová, 2004).

Poznávanie slovenskej kultúry prostredníctvom štúdia jazyka vedie zahraničných adeptov k lepšiemu vnímaniu slovenskosti a zároveň presnejšej sebaidentifikácii a sebareflexii, a tým jasnejšiemu videniu rozdielov v prejavoch národnej povahy. Veď dlhší či hlbší kontakt s cudzou kultúrou alebo cudzím jazykom otvára nové dimenzie pohľadu na vlastnú kultúru a zároveň odкрýva nové aspekty vnímania, hodnotenia i skúmania materinského jazyka, na druhej strane cudzie/iné sa zvyčajne posudzuje na pozadí východiskového resp. materinského jazyka a kultúry. Z tohto hľadiska etnokultúrna identita zahraničných študentov podmieňuje výber tém a metodiku tematizácie osobitostí slovenskej kultúry, čo súvisí aj s reflektovaním slovenských osobností. Inak totiž vnímajú prejavy Slovákov cudzinci z blízkeho okolia, ktorí vidia mnoho paralel s vlastnou kultúrou, inak charakter krajiny a správanie ľudí posudzujú príslušníci vzdialenejších kultúrnych areálov, kde panujú zásadne odlišné pravidlá spoločenskej etikety (Pekarovičová, 2014). **Lingvoreálie**, teda vnútorné reálie predstavujú široký, vnútorne štruktúrovaný komplex najrôznejších poznatkov, znalostí, zručností a postojov, ktoré sa priamo odrážajú v jazyku (Hasil, 2011, s. 28). Sú nevyhnutným predpokladom úspešnej komunikácie v cudzom jazyku. Táto skutočnosť výrazným spôsobom ovplyvňuje charakter vzdelávania cudzincov. **Lingvokulturémy** sú teda úzko spojené s kultúrnym kontextom, viaže sa na ne kultúrny zmysel a dajú sa z ich sémantiky vyvodzovať kultúrne špecifiká komunikujúcich. Súbor modelov jazykového správania je závislý od systému hodnôt (či už

otvoreného alebo skrytého), keďže práve ony sú meradlom axiologickej hierarchizácie, a tak sprostredkujú princípy nazerania na svet. Hodnoty ovládajú videnie skutočnosti, sú „činiteľom, ktorý integruje elementy obrazu sveta ukotveného v tradícii a fungujúceho v istom spoločenskom okruhu. V konečnom dôsledku hodnoty vytvárajú kultúrnu a sociálnu identitu nositeľa jazyka“ (Bartmiński, 2007, s. 134).

Podmienkou efektívnej medzikultúrnej komunikácie je **interkultúrna kompetencia**, je to schopnosť štruktúrovanej orientácie v kultúrnych rozdieloch daných sociálnych inštitúcií. Je odrazom schopnosti človeka vstupovať do medzikultúrnych sociálnych situácií, pochopiť ich v kontexte existujúcich kultúrnych dimenzií, primerane ich zvládať a v kontexte kultúrnych dimenzií vzniknuté situácie úspešne riešiť. Interkultúrna kompetencia sa teda vzťahuje na spoločensko-kultúrne pozadie, historickú skúsenosť premietnutú do zvykov a tradícií, ktoré domáci používatelia berú ako samozrejmé, preto ich obyčajne neuvedomene preberajú do svojho registra a podľa potreby viac-menej automaticky uplatňujú v príslušných komunikačných situáciách. U cudzinca však osvojenie centrálnych kultúrém neprebíha spontánne. Jemu treba komunikačne relevantné kulturémy, ktoré slúžia ako modely verbálneho a neverbálneho správania, primeraným spôsobom sprostredkovať (Pekarovičová, 2004, s. 159). Možno povedať, že zahraniční slovakisti si popri jazyku osvojujú typické kulturémy a snažia sa preniknúť do mentálneho sveta Slovákov aj prostredníctvom štúdia života a diela významných osobností. Aj pokus o poštúrenie obrazu Ľ. Štúra podnietil záujem študentov hľadať zdroje, študovať historické fakty a objavovať súvislosti. Jednotlivé príspevky ukázali, ako a či sa ich autori orientujú v slovenských reáliách, ako dokážu získané informácie aktualizovať, kreatívne transformovať a stvárať do textu. Mnohí z nich prejavili

interkultúrnou kompetentnosť konfrontovať slovenský jazykovo-kultúrny obraz s vlastným jazykovo-kultúrnym obrazom sveta, a teda prepájať ho s domácim kultúrnym kontextom, keď vo vlastnej kultúre pátrali po analogických obrazoch a nachádzali v nej paralely s osobnosťou Štúra. Publikované výstupy zahraničných slovakistov ako poštúrenie mýtu svedčia o úspešnej realizácii didaktického zámeru medzilektorátnej súťaže.

Literatúra:

- BARTMIŃSKI, Jerzy: Językowe podstawy obrazu świata. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 2007. 328 s.
- DOLNÍK, Juraj: Jazyk – človek – kultúra. Bratislava: Kaligram 2010. 221 s.
- HASIL, Jiří: Interkulturní aspekty mezikulturní komunikace. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně 2011. 222 s.
- PEKAROVIČOVÁ, Jana: Slovenčina ako cudzí jazyk – predmet aplikovanej lingvistiky. Bratislava: Stimul 2004. 228 s.
- PEKAROVIČOVÁ, Jana: Lingvokulturémy ako súčasť interkultúrnej kompetencie. In: Obraz človeka v jazyku. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa 2014, s. 88 – 101.
- PEKAROVIČOVÁ, Jana: Kultúrne a sociálne špecifiká slovenčiny ako cudzieho jazyka. In: Praktická didaktika slovenčiny ako cudzieho jazyka pre študentov slovakistiky. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika 2015, s. 36 – 50.
- Poštúrenie mýtu. Zborník súťažných príspevkov študentov lektorátov slovenského jazyka a kultúry na univerzitách v zahraničí pri príležitosti Roku Ľudovíta Štúra. Ed. Helena Ľos Ivoríková. Bratislava: Univerzita Komenského 2015.

Prívrženci Ľudovíta Štúra na dolnozemských jazykových ostrovoch

Mária Žiláková

Katedra slovenského jazyka a literatúry Univerzity Jána
Selyeho, Komárno
m.zsilak@gmail.com

Zsilák, Mária: The followers of Štúr in the Great Plain's Slovakian enclaves

The author sets out from the well-known fact that while creating the modern, unified Slovakian standard literary language, Štúr built on the support of the enclaves' Slovakian intellectuals, as well. She points out that the enclaves' Slovakian intellectuals broke into two parties, the same way as those living in the adjacent language area did. She refers to the Kollár-supporting group but pays more attention to the inner differentiation in the assemblage of Štúr's followers. First she introduces briefly those members of the group making Štúr's followers who learnt Štúr's notions even during their studies or got in personal contact with him. She bestows the most attention to Ján Kutlík senior who was the head of the group forming Štúr's followers, and at the same time the most radical of his followers in the enclaves. Ultimately, she puts in remembrance of the merits of Jancsovcics's first Hungarian-Slovakian, Slovakian-Hungarian dictionary that first published the new standard literary language forms. She also refers to the elements in Jancsovcics's Grammar that he took over from Štúr.

Key words: literary language, struggle, clans, differentiation, radicalism, dictionary, grammar, connecting points

Pospolitosť dolnozemskej slovenskej inteligencie v druhej polovici 20. storočia považovala známe riadky Ľudovíta Štúra, v ktorých zdôvodňuje voľbu stredoslovenského nárečia za podklad spisovnej reči a vzťahuje

svoje argumenty aj na dolnozemský región (Štúr, 1846, s. 78), za formalitu. Všeobecne sa myslelo, že hľadal nielen morálnu, ale aj finančnú podporu na uskutočnenie svojich cieľov, podobne ako pred ním Ján Kollár, kedy došlo medzi ním a otcom na lámanie chleba a potreboval mecenášov na pokračovanie štúdia v Nemecku (Kollár, 1863, s. 191 – 192, porov. Kiss Szemán, 2014, s. 15 – 16).

Táto domnienka nebola celkom neopodstatnená, pretože v rukopisnej pamiatke, v knihe účtov hložanskej fary vo Vojvodine, nachádza sa nasledujúci údaj z r. 1804: „18. a 23. Julia čtírem Studentum ze Sstiawnické školy, Šturowi, Wancelowi, Martinekowi a Blázymu dalo se po 30 kr. Je zrejmé, že nejde o osobu Ľ. Štúra, nanajvýš o jeho príbuzného. Medzi rokmi 1803 – 1832 určite, v ďalších rokoch pravdepodobne sa posielala z hložanskej fary podpora študentom na Slovensko.“ Z békéšsko-čanádskej oblasti sa síce podobné doklady zatiaľ nenašli, nemôže sa však s istotou vylúčiť, že podobná prax existovala aj v iných častiach dolnozemskej enklávy.

Východiskom skúmania otázky bezprostredných kontaktov Ľ. Štúra s dolnozemskými kultúrnymi dejateľmi bol článok Anny Divičanovej o ľudovej písomnosti dolnozemských Slovákov z 80. rokov, v ktorom uvádza, že boli medzi nimi čitatelia a predplatitelia Štúrových *Národných novín* (Gyivicsán, 1987, s. 165 – 176). Neskoršie hlbšie výskumy ukázali, že v otázke snáh za národnú slobodu a v otázke spisovného jazyka členili sa Slováci na Dolnej zemi na dva prúdy, podobne ako materinské etnikum na súvislom území. Svedčí o tom aj kratší článok v *Slovenských pohľadoch* z roku 1851 pod názvom Hlasi spojené (*Slovenské Pohľady*, 1851. I. č. 1. s. 66).

Príspevok bude venovaný predstaveniu vnútornej diferencovanosti skupiny Štúrových dolnozemských prívržencov. Niektorí podporovali Štúrove politické snahy, iní sa zapojili do revolučných udalostí na strane Ľ. Štúra, ďalšia skupina podporila Štúrov boj o jednotný

spisovný jazyk. V otázke bezprostredných kontaktov z radov inteligencie, pôsobiacej na Dolnej zemi v 19. storočí, s osobou Ľ. Štúra, je cenným prameňom trojjazyčné vydanie monografie Michala Žilinského o histórii Sarvaša. V časti, ktorú zostavil redaktor a ktorá má názov Vysvetlivky a poznámky sa dostávame k údajom koncentrovane (Zsilinski, 2004, s. 156 – 186), príspevok sa však opiera aj o ďalšie pramene.

Ako prvú skupinu Štúrových prívržencov z Dolnej zeme sa patrí uviesť tých evanjelických kňazov a učiteľov, ktorí študovali v evanjelickom lýceu v Bratislave a dostali sa do kontaktu s osobou Ľ. Štúra a jeho ideami už za mladých čias. Z tejto skupiny pripomenieme ako prvého Samuela Vanku, ktorý nastúpil r. 1836 v Sarvaši ako kaplán. Keď bol Ľ. Štúr zvolený za predsedu Spoločnosti česko-slovanskej, funkciu podpredsedu asociácie po Slavomilovi Horošovi zastával S. Vanko. V *Plodoch* (1836) mu vyšiel príspevok Slavomil a Křivosud. S. Vanko rozvinul v Sarvaši tvorivú činnosť náboženského rázu. Po revolúcii v meruôsmom roku sa odmlčal, ale predplácal si slovenské knihy a časopisy (Zsilinszki, 2004, s. 164). Podobne aj Štefan Koreň študoval na evanjelickom lýceu v Bratislave v rokoch 1825 – 1828. Napriek tomu, že zložil skúšku z teológie, zvolil si učiteľské povolanie. V rokoch 1828 – 1833 bol vychovávateľom v rodine Mikuláša Ostrolúckeho. Neskôr učil v Aszóde, kde bol jeho žiakom A. Petőfi (rodený Pretrovič). Na Sarvaš bol preložený kvôli panslavizmu. Bol členom Matice slovenskej a zúčastnil sa Memorandového zhromaždenia (Zsilinszki, 2004, s. 175 – 176).

Počas štúdia na bratislavskom lýceu bol horlivým stúpencom Ľ. Štúra tiež Štefan Venceslav Launer, ktorého osud zaviedol aj na Sarvaš. Už na predchádzajúcom pôsobisku v Banskej Štiavnici začal Ľ. Štúra napádať a v útokoch proti štúrovcom a štúrovčine pokračoval na Sarvaši (Zsilinszki, 2004, s.180).

Osobnú korešpondenciu s Ľ. Štúrom viedol Ján Kutlík starší¹, ktorý po viacerých štáciách v Banáte a vo Vojvodine pôsobil ako farár v Pitvaroši, svoje dôchodcovské roky strávil na Veľkom Bánhedeši, kde bol evanjelickým kazateľom jeho syn Ján mladší a žila tam aj jeho dcéra s mužom. Ján Kutlík starší bol emblematickou osobnosťou proštúrovskej skupiny. J. Kutlík starší aj J. Kutlík mladší boli členmi Matice slovenskej a účastníci Memorandového zhromaždenia. Najradikálnejšie názory v otázke politických snáh Ľ. Štúra a v otázke autonómie Slovákov zastával Ján Kutlík starší s prívržencami, ktorí sa okrem jeho bezprostredných príbuzných radili k jeho klanu. Kutlíkovci sa pokúsili začiatkom 60. rokov južnodolnozemskú enklávu definovať ako „Dolňozemské Slovensko“. V rovnomennom článku v *Pešťbudínskych vedomostiach* koncipuje J. Kutlík myšlienku takto: „No len to bude našim špikovaným Maďarom ‚Dolňozemské Slovensko‘! Keď ich dosť mučí už i samo neviné, ešte v živote matky súce veľkorodé dieťaťatko ‚Okolie‘. A predca je tak. Máme i my ‚Dolňozemské Slovensko‘, máme veličizný seniorat čanádsko-aradsko-békešský, bačanský, vojvodinu srbskú, kde Slovákov na statisíce, a kde by sama ohromná Čaba, Sarvaš, Komlóš, Nadľak, Biriň, Kovačica, Aradáč, Pazova, Petrovac a t. d'. všetky naše dosavádne noviny a literaturu udržať v stave boly! Vidíte, to nie je maličkosť, my sme tu materialne silní a na počtu duší a ramien tuhých, pracovitých slovenských tiež nám nechýbuj, ani nechceme byť celkom hluchí k matke našej Sláve. Preto od tohto času z ‚Dolňozemského Slovenska‘ datirovať a podpisovať sa chceme, a nepoviete nám, Maďarónci že ‚parturiunt montes‘ – ani my to z chůťky politickej nerobíme (horkáže naša politika!), ale pre život národný, pre vzdelanie

¹ Kópiu listu vlastní VÚSM. Originál je uložený v rukopisnom oddelení Matice slovenskej. Štúrov list písaný Jánovi Kutlíkovi st. je datovaný z 27. 9. 1851.

všetkých miestopisne rozpísaných ale v duchu, myslí a vôle zjednotených Slovákov.“ (*Pešťbudínske vedomosti*, 1862, č. 2 a 29)

Ján Kutlík mladší sa v meruôsmom roku zúčastnil v boji za slobodu ako dobrovoľník po boku Ľ. Štúra. Zatiaľ nemáme k dispozícii údaje o tom, ako obišiel po páde revolúcie. Ako kazateľ na Veľkom (toho času Slovenskom) Bánhedeši upustil z radikalizmu. *Cirkevné listy* píše pri príležitosti jeho smrti (umrel 3. septembra 1893): „Smrť jeho zdesila a ľútosťou naplnila priateľov jeho blízkych i ďalekých. Celá cirkev žiaľom a zármutkom zronená oplakala duchovného otca svojho, Slováci i Maďari zároveň. Veď zvečnelý nerobil rozdielu medzi nimi a jednak horlive kázal a slúžil i maďarským poslucháčom.“

Zložitosť možností konať v spoločenskej situácii, ktorá sa vyvinula v roku 1848, názorne reprezentuje osud Viliama Paulinyho-Tótha (1826 – 1877), patriaceho k mladšej generácii štúrovcov. Bol vychovávaný v národnom duchu, počas štúdia v Komárne však naňho zapôsobilo maďarské vlastenecké prostredie. Počas revolúcie sa prihlásil k slovenským dobrovoľníkom, bol zatknutý a postavený pred súd ako vlastizradca. K tejto situácii viedla aj jeho verejná činnosť, politický spis, ktorý vydal pod názvom *Vek slobody a premeny najnovšie* (1848). Aby sa zachránil, prihlásil sa do honvédskeho vojska. Zúčastnil sa v bitkách pri Pákozde, Švechate, Rábe (Győri). R. 1849 dezertoval a ako honvéd bol znovu zatknutý cisárskym vojskom. Vďaka dobrovoľníckej práci sa z väzenia vyslobodil. Na základe autentických zážitkov s námetom revolúcie napísal po rokoch veselejšiu *Dobrovoľníci*, ktorá je nezvestná. Po peripetiách rozvinul významnú národno-buditeľskú činnosť a politickú kariéru čiastočne v maďarskom prostredí (Kecskemét, Budapešť), čiastočne v prostredí slovenskom. Manželkin strýko ho adoptoval, a tak sa stal členom

zemianskej triedy. R. 1869 bol zvolený za poslanca do uhorského snemu, po Ľ. Štúrovi ako druhý v tejto funkcii (Gombala, 1975). Na úspechu V. Paulinyho-Tótha sa vo veľkej miere podieľali slovenské lokality vo Vojvodine. V článku Spoločný postup Slovákov a Srbov v Južnej Báčke pri voľbe V. Paulinyho-Tótha v Kulpíne roku 1869 zdokumentoval Ján Sirácky, na základe vlastnoručných záznamov, ktorá lokalita ho podporila hlasmi aj finančnými zdrojmi (Sirácky, 1971, s. 83 – 99).

Ambivalentné boli postoje dolnozemskej proštúrovskej skupiny v otázke spisovného jazyka. Ján Kutlík starší, ktorý sa prejavil ako podporovateľ politických snáh Ľ. Štúra radikálne, k otázke presadzovania štúrovčiny do funkcie cirkevného jazyka pristupuje opatrnejšie. Citujem z monografie historika Miroslava Kmeťa: „Autorom zaujímavej zmienky o D. Zajacovi (nadlackom farárovi prívržencovi Štúra) je Ján Kutlík, farár v Pitvaroši, ktorý v súvislosti s konaním ročných skúšok v materinskom jazyku na škole v Pitvaroši v roku 1847 za prítomnosti dekana D. Zajaca do *Slovenských národných novín* napísal (SNN, II. roč., č. 190 [4.6.1847], s. 758): „Prví je to príklad a jeďiní u nás, že sa naša milá Slovenčina verejne ukázať osmelila. Budúčne viac ukážeme, ačpráve náboženskje predmeti v ich českom obleku zachovať ešče za potrebnuo uznávam.““ (Kmeť, 2010, s. 103)

V polemikách o štúrovčine vystupoval ako jej obranca Štefan Jančovič, ktorý reflektoval protislovenské a protištúrovské útoky Ondreja Horislava Lanštiaka v článku Poznomenaňja na balamutinu Lanštiakovu, ktorý bol uverejnený v *Orle tatranskom* r. 1846.

Š. Jančovič sa zaslúžil o šírenie štúrovčiny a upevnenie jej pozície aj iným spôsobom, r. 1848 vydal v Sarvaši za podpory Maďarskej učenej spoločnosti (neskoršej Uhorskej akadémie vied) maďarsko-slovenský a slovensko-maďarský slovník s „predavkom slovenskej a maďarskej mluvňice“. Požiadavky, ktoré kládla Maďarská

učená spoločnosť na dvojjazyčné slovníkové dielo, uvádza sám Š. Jančovič v úvodnej časti aj s ďalšími informáciami o okolnostiach jeho vzniku. Viacerí odborníci, ktorí písali o Jančovičovom slovníku, analyzovali a komentovali úvodnú časť, z toho dôvodu uvedieme ilustračne niekoľko reflexií na lexikografické dielo. Na základe popisu, ktorý o slovníku podáva Matilda Hayeková vytvára sa stručná mienka, že jazykovedci hodnotia Jančovičov slovník ako prvý, ktorý bol napísaný strednou slovenčinou a štúrovským pravopisom. *Mluvnica*, ktorú k nej pripája, dodáva slovníku kodifikátorský charakter. Slovník sa hodnotí ako lexikografické dielo, ktoré malo upevniť pozície nového spisovného jazyka na celom slovenskom území a na západnom aj východnom Slovensku mu malo položiť, vlastne vytvoriť jeho základy (Hayeková, 1979, s. 124 – 126).

Slovník bol hodnotený prevažne kladne. Negatívneho posúdenia sa mu dostalo z pera A. Pražáka: „Jančovič vydal r. 1848 na př. Maďarsko-slovenský slovník a v něm bránil práva na samostatnou spisovnou slovenčinu, dokazoval, že slovensky mluví 1/3 uherské krajiny, že Maďari si musí slovenčiny vážit pro její krásu, okrouhlost, obsažnost a bohatost atd. – lichůtky, přes něž byla slovenština vyháněna ze škol i úřadů a nahrazována maďarštinou.“ (Pražák, 1922, s. 86)

Tejto mienke oponuje J. Demmel, ktorý vychádza zo skutočnosti, že slovník bol vydaný na vlastné útraty autora s podporou predplatiteľov. Zoznam predplatiteľov dokumentuje, že to boli hlavne uvedomelí kňazi a učitelia, prívrženci L. Štúra a štúrovčiny (Jancovics/Jančovič, 1848).

Kladné hodnotenia sú v súlade s mienkou zovšeobecňovacieho rázu z monografie M. Hayekovej. Napr. Samo Czambel sa vyjadruje nasledovne: „Akonáhle vznikla štúrovská škola, vznikla i myšlienka, poistiť rozvoj jej spisovného jazyka vydaním slovníka. Slovník vypraco-

val Štefan Jančovič, sarvašský profesor. Vyšiel v Sarvaši roku 1848 s podporou Maďarskej akadémie... Jančovič zostavil svoj slovník majúci na zreteli jedine potreby štúrovskej školy. V ňom spracovaná je ... zásoba slov stredného nárečia..." (Czambel, 1891, s. 16)

Mienka F. Gregora z konca 20. storočia: „Jančovič sa usiloval o to, aby čím skôr zaradil do slovníka lexikálne prvky nového spisovného jazyka, aby v duchu neologizácie aj sám obohacoval jeho slovnú zásobu a sprístupnil ju čo najširším masám.“ (Gregor, 1991, s. 13)

Z najnovších hodnotení citujem Rudolfa Kuchara: „Štefan Jančovič je dôležitou osobnosťou dejín spisovnej slovenčiny. Mal také iniciatívy, ktoré sa zrealizovali v súčasnej spisovnej slovenčine. Po kodifikácii slovenčiny Štúr mal na pamäti aj pripraviť slovník spisovnej slovenčiny, ale slovník nevyšiel, preto Jančovičova práca vedľa novín Slovenskej národnej noviny, je dôležitým prameňom lexiky štúrovského obdobia.“ (Kuchar, 2007, s. 150)

Menej pozornosti sa venovalo Jančovičovým Mluvniciam. Na túto tému napísal svoju diplomovú prácu Juraj Rágyanszki (Rágyanszki, 2014). Porovnával v nej štruktúru slovenskej gramatiky Ľ. Štúra a Jančovičovu *Slovenskú Mluvnicu*. Ďalej porovnal Jančovičovu *Maďarskú Mluvnicu* s dielom *A magyar nyelv rendszere*, ktoré vyšlo vo vydání Maďarskej učenej spoločnosti r. 1848 a toho času bolo považované za smerodajné. Pri komparácii Štúrovej gramatiky s Jančovičovou vychádzal z analýzy Ľ. Ďuroviča (Ďurovič, 2006). Dospel k nasledujúcim záverom: Š. Jančovič sa pri písaní svojich Mluvnič opieral o model, ktorý ponúkalo nariadenie Márie Terézie *Ratio Educationis* (1777), preto napísal slovenskú gramatiku po slovensky, slovenskú po maďarsky. V úvode radil nielen Slovákom naučiť sa po maďarsky (pripomínam, že maďarčina bola už v 30. rokoch krajinským snemom prijatá za štátny ja-

zyk), ale aj Maďarom naučiť sa po slovensky. Z analýzy, ktorú J. Rágyanszki vykonal vyplýva, že Š. Jančovič sa v opise slovenčiny vo veľkej miere opieral o Štúrovu koncepciu a terminológiu, slovenské termíny pri popise systému maďarčiny vo veľkej miere kalkoval. Niekoľko príkladov na ilustráciu:

Terminológia fonetickej roviny:

JSM: *hláska*, **JMM:** *betű*, **Š:** *hláska*;

JSM: *hlasňje hláski*, **JMM:** *hangos betűk*, **Š:** *hlasňje hláski*;

JSM: *hrd'elnje hláski*, **JMM:** *torok betűk*, **Š:** *hrd'elnje hláski*.

Na rozdiel od L. Štúra Š. Jančovič v oboch Mluvňiach uvádza vokál *ä* a konsonant *l'*. Korektnú výslovnosť *ä* určuje ako výslovnosť latinského *æ*, a *l'* radí vyslovovať ako maďarské *ly*. V tomto prípade Š. Jančovič zjednodušuje, lebo *ly* sa vyslovuje ako palatálne *l'* len v tzv. palóckych nárečiach, po celom maďarskom jazykovom území má hodnotu *j*. Zjednodušuje aj artikulačné rozdiely medzi samohláskou *a* v maďarčine a slovenčine (Žiláková, 2001, s. 103 – 111).

Terminológia morfolologickej roviny:

JSM: *hlavnou meno*, **JMM:** *főnév*, **Š:** *mená*;

JSM: *bezživotné mená*, **JMM:** *élettelen tárgyak*, **Š:** *neživotné mená*;

JSM: *dávaťel'ní pád*, **JMM:** *birtokos/tulajdonító eset*, **Š:** *dávaťel'ní pád*;

JSM: *budúci čas*, **JMM:** *jövő idő*, **Š:** *budúci čas*;

JSM: *časotnuo sloveso*, **JMM:** *többszöröző ige*, **Š:** *nedokonaluo sloveso*.

Kým L. Štúr vychádza z opozície dokonavý a nedokonavý vid, Š. Jančovičovi sa zdal byť štruktúra

maďarčiny priliehavejší termín, ktorý sa opiera o jav opätovania deja.

Ľ. Štúr nepovažuje **citoslovcia**, t. j. **výkrikníki** za osobitný slovný druh, Š. Jančovič ich však aj vnútorne diferencuje:

JSM: *čudujúce vikrikníki*, **JMM:** *bámuló indulatszó* a ďalšie, vymedzuje 10 tried.

Medzi najvážnejšie rozdiely v morfológickom systéme Š. Jančoviča a Ľ. Štúra patria odlišnosti v skloňovacom systéme. Ľ. Štúr uvádza v skloňovacích paradigmách **dvojtvary**, Š. Jančovič nie. Jančovič nepodáva k paradigmám komentáre, preto nemožno jasne zhodnotiť jeho postoj k tomuto fenoménu. J. Rágyanszki je tej mienky, že toto riešenie malo praktický dôvod, Jančovičova *Mluvnica* je čo do rozsahu skromnejšia.

Pravopis, terminológia diakritických znamienok:

JSM: *bod'ka*, **JMM:** *pont*, u Štúra *absentuje ekvivalent*.

JSM: *dvobod'ka*, **JMM:** *kettő-* s v. *kétpont*, Š: -;

JSM: *citovanka*, **JMM:** *idézőjel*, Š: -;

JSM: *čjarka*, **JMM:** *vessző*, *vonás*, Š: -.

Príspevok nemá ambície do hĺbky analyzovať Jančovičove *Mluvnice* na komparatívnom princípe. Ilustráciami sa snaží podoprieť tvrdenia, podľa ktorých sa autor opieral čiastočne o Štúrovo dielo a čiastočne o maďarský prameň. Dôraz kládol na to, ako prispela slovenská inteligencia jazykových ostrovov do zápasu o jednotný moderný slovenský spisovný jazyk v 19. storočí. O presádzanie štúrovčiny sa kontinuálne zaslúžili bratia Szeberíniovci prostredníctvom slovenského kníhkupectva, ktoré bolo založené v Békéšskej Čabe r. 1896. Kontinuitu zabezpečovali časopisy, pe-

riodiká, pričínili sa o ňu aj spisovatelia a ochotnícke divadelnícke hnutie. V druhej polovici 20. storočia, najmä vybudovaním slovenskej školskej siete na jazykových ostrovoch v Maďarsku, zaviedla sa do škôl moderná slovenčina.

Literatúra:

- A' magyar nyelv rendszere. Közre bocsátá A' Magyar Tudós Társaság. második kiadás. Buda. 1848. 402 s.
- CZAMBEL, Samo: Potreba nového slovníka slovenského a maďarského. Budapešť 1891. 16 s.
- GOMBALA, Eduard: Viliam Pauliny-Tóth. Život a dielo. Martin: Matica slovenská 1975. 300 s.
- GREGOR, Ferenc: Jančovičov slovník a niektoré jeho vzťahy k spisovnej slovenčine. In: Slovenská reč, 1991, roč. 56, č. 1, s. 3 – 14.
- GYIVICSÁN, Anna: Az anyanyelvi írásbeliség helye a magyarországi szlovákok kulturális rendszerében. In: Szlavisztikai tanulmányok. Emlékkönyv Király Péter 70. születésnapjára. Red. Gregor Ferenc és Nyomárkay István. Budapest: ELTE Szlav Filológiai Tanszék 1987. s. 165 – 176.
- HAYEKOVÁ, Matilda: Dejiny slovenských slovníkov do r. 1945. Bratislava: Univerzita Komenského 1979. 254 s.
- KISS SZEMÁN, Róbert: Slovanský Goethe v Pešti. Praha: Akropolis 2014. 209 s.
- KMEŤ, Miroslav: Historiografia dolnozemských Slovákov v 19. storočí. Nadlak: Vydavateľstvo Ivana Krasku 2010. 306 s.
- KOLLÁR, Ján: Paměti z mladších let života. Praha: I. L. Kober 1863. 285 s.
- KUCHAR, Rudolf: Miesto staršej právnej terminológie v štúrovčine (na základe porovnania slovníka Štefana Jančoviča a Slovenských národných novín. In: Ľudovít Štúr a reč slovenská. Red. Slavomír Ondrejovič. Bratislava: Veda 2007, s. 150 – 161.

- Noví maďarsko-slovenskí a slovensko-maďarskí Slovník. Složiu Návodom Slavnej Maďarskej akademii Štefan Jančovič. (v dvoch sväzkoch.) I. od'djel. *Maďarsko-slovenskí Slovník*. Na Sarvaši. Literámi Leopolda Réthyho. Nákladom Vidavaťeľa. 1848. 1 – 448.
- Új magyar-szláv és szláv-magyar Szótár. Írta Jancsovcics István. A Magyar Tudós Társaság meghagyásából. (két kötetben) I. rész. *Magyar-szláv szótár*. Szarvason, Réthy Lipót betűivel. A Szerző sajátja. 1848.
- Noví slovensko-maďarskí a maďarsko-slovenskí Slovník. Složiu Návodom Slavnej Maďarskej akademii Štefan Jančovič. (v dvoch sväzkoch.) II. od'djel. Slovensko-maďarskí Slovník. Na Sarvaši. Literámi Leopolda Réthyho. Nákladom Vidavaťeľa. 1848. Új szláv-magyar és magyar-szláv Szótár. Írta Jancsovcics István. A Magyar Tudós Társaság meghagyásából. (két kötetben) II. rész. Szláv-magyar szótár. 1848. Szarvason, Réthy Lipót betűivel. 1 – 417. A Szerző sajátja.
- RÁGYANSZKI, Györgyi: Jančovičov slovník a Mluvnice. Budapest: Katedra slovanských filológií Univerzity Eötvösa Loránda 2014. 47 s. (Rukopis)
- SIRÁCKY, Ján: Spoločný postup Slovákov a Srbov v Južnej Báčke pri voľbe Viliama Pailinyho-Tótha v Kulpíne roku 1869. In: Slováci v zahraničí. I. Martin: Matica slovenská. 1971, s. 83 – 99.
- ŠTÚR, Ľudevít: Nárečja slovenskuo alebo potreba písanja v tomto nárečí. Prešporok: K. F. Wigand 1846. 86 s.
- ŠTÚR, Ľudevít: Náuka reči Slovenskej. Komentáre, bibliografia. Eds. E. Jóna – Ľ. Ďurovič – S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2006. 324 s.
- ZSILINSZKI, Mihály – ŽILINSKÝ, Michal: Szarvas város történelme és jelen viszonyainak leírása./Dějepis městečka Sarvaš a opis nynějších jeho poměrů. Pest 1872. Reprint rozšířený o překlad do moderní slovenčiny: Békésska Čaba: VÚSM 2004. 213 s.
- ŽILÁKOVÁ, Mária: Sarvašania a slovenský jazyk. In: 275 rokov v Sarvaši. Sympóziu o Slovákoch v Maďarsku. Red.: Ján Chlebníckí. Békésska Čaba: Slovenský výskumný ústav v Békésskej Čabe 2001, s. 103 – 111.

Archívne pramene:

Cirkevné Listy 3. sept. 1893.

Pešťbudínske vedomosti. 1862, roč. 2 č. 2 ; č. 29 (11.4.), s. 2.

Štúrov list písaný Jánovi Kutlíkovi st. z 27.9. 1851. Matica slovenská, Turčiansky Sv. Martin, Rukopisné oddelenie.

Značky: L 324, 26A14

Slovenské Pohľady, 1851, roč. I. č. 1. s. 66.

Menný register

B

Babor 107
Bajza 74, 167
Ballagi 138
Balogh 62
Baník 108
Barthes, R. 41
Bernolák 24 – 26, 46, 50, 64, 73
– 75, 142, 146, 167
Bobek 159, 170 – 172
Bod'anský 105, 151
Boguslawski 161, 162
Bombík 108 – 110, 113
Bopp 29, 44, 51
Brocken 139
Bruckner 170
Bžoch 103, 113

C

Cegielski 44
Coudenhove 109
Courtenay 159, 173
Csokonai 62
Czambel 24, 144, 160, 169,
195

Č

Čelakovský 28

D

Demmel 141, 195
Divičanová 136, 190
Dobrovský 44, 47, 51, 142
Dobšinský 121
Dohnány 112, 121
Doležal 142
Dolník 122, 179
Drug 110

Ď

Ďurovič 81, 86, 89 – 91, 144,
196

F

Fándly 74, 167
Fejérpataky 62
Florinský 105, 106, 112
Fordinálová 76

G

Gacek 106 – 109, 112
Gáfrik 109, 110
Gaj 39
Gazda 167
Gebauer 29
Giller 106
Godra 56, 63, 64
Goethe 10
Gončarov 39
Gribojedov 39
Grot 105, 112
Guoth 123

H

Habovštiaková 127
Hamuljak 74, 76, 77
Hanka 29, 44, 47, 51, 165
Hattala 22, 23, 25, 26, 28, 29,
36, 78, 160
Havlíček 105
Hayeková 142, 195
Hegel 14, 115
Herder 12, 14
Hodža 25, 26, 36, 84, 86, 112,
165, 171
Hollý 73 – 78, 116, 167
Horčíčka 61
Horoš 191
Hroboň 61, 89
Humboldt 52
Hurban 26, 36, 75, 120, 151,
161, 165, 168, 171

Ch

Chalupka 62, 84, 170
Chruščov 106

J

Jagić 29
Jancovics 139
Jančovič 136, 140 – 147, 194
– 198
Jirásek 103, 107, 109, 112, 113
Jóna 23

K

Klačko 106

Klonkay 151
Kmeť 194
Kollár 16, 29, 34, 62, 70, 153, 155,
160, 164, 167, 170, 181, 190
Kollárová 140
Kondrašov 119, 121, 127, 128,
130, 131
Koreň 191
Kráľ 89
Kralčák 28
Krčméry 106, 107
Kucharski 165
Kutlík ml. 192, 193
Kutlík st. 192, 194
Kuzmány 170

L

Lackovič 75
Lamanský 104, 105, 107, 109,
112, 113
Lanštiak 194
Launer 191
Lazorík 22, 27
Lehocký 151
Lehr 170
Lehuta 109
Lermontov 39
Leskien 29
Lichard 120, 121, 128
Lovich 167
Lukáč 110
Lukáč, J. 72
Luther 58

M

Masaryk 29
Masník 61
Matula 110
Miklošić 29, 162
Mocko 61
Murko 106

N

Nejedlý 142
Nitsch 170

O

Orgelbrand 159, 166
Ostrolúcky 191
Osuský 106
Ottmayer 65, 74

P

Palárik 26, 36
Palucký 65
Pauliny 40, 81, 85, 128, 132
Pauliny-Tóth 193, 194
Petőfi 191
Petrík 113
Plačková 135, 137 – 139
Podrimavský 110
Pott 29
Prašs 105
Pražák 45, 107, 195
Pribiš 56, 58, 59, 61
Puškin 39
Putin 111

R

Radlinský 25, 36
Rágyanszki 196 – 198
Rajevskij 104, 112
Réthy 135, 136
Rogalski 166
Rudnáj 74
Ružička 23

S

Semkowicz 159, 170
Schleicher 29
Sládkovič 35, 84
Sommer 107
Sreznevskij 27, 105
Stanislav 83, 86, 87, 89
Stroganov 106

Š

Šafárik 165, 167, 170
Šembera 29
Škultéty 106, 108
Štolc 83
Štúr 104

T

Tešedík 138, 140
Tišková 112, 114
Triska 44, 45
Turcerová 106

V

Vajda 138, 139
Vanko 191
Vlček 24, 112

W

Weingart 45
Wittgenstein 10
Wlachovský 110

Z

Zach 161
Závodník 26, 36

Zawiliński 169, 170

Zay 33, 181
Zoch 91, 142
Zverina 111, 112

Ž

Žigo 81
Žiláková 139

Vecný register**A**

abstrakcia 10, 179, 180
adjektíva
 ieho/iemu 25, 89
 -je 37, 82, 89
 -uo 37, 89
analógia 43, 52

B

ber nolákovci 25, 26, 73
ber nolákovčina 25, 63 – 65, 74
bohémizmy 59, 63

C

cirkev
 evanjelická 33, 63, 136 – 138
 katolícka 20
cudzost' 33

D

dejiny
 ľudstva 19, 20
 národné 160
 slovenčiny 69, 135
deklinácia substantív 52, 119,
 123, 126, 132, 143, 144
diglosia 58
diskurz 29, 180
doxa 32 – 35, 38 – 40
duch
 kmeňový 16, 70
 národa 16, 52, 71, 185, 193
 slovanský 16
 teoretický 16
dvojhlásky
 ia 36, 37, 143
 ie 24, 37, 82, 143
 iu 37, 82, 85, 86

stúpavé 58

uo 28, 37

dvojtvary 37, 78, 85, 88, 90,
 123 – 126, 128 – 133, 137,
 144, 198

E

etnostereotyp 185

F

filozofia
 nemecká 34, 40, 52, 104,
 115
flexia 37, 46, 47, 52, 82
frázemy 150, 151, 155 – 157

G

gramatika
 Jančovič 142 – 147
gramatický význam 47, 52
gramatika
 Bernolák 76, 142, 146
 Dobrovský 44, 142
 Hattala 28
 Štúrova 26, 43, 45, 47, 51,
 52, 145, 196

H

hláskoslovie 36, 46, 47, 49, 71,
 82, 87, 92, 120, 133
hlásky
 ä 82, 85, 143
 ľ 25, 37, 82, 143
 ř 59
 y 26, 27, 37, 143

Ch

chápanie
 antiplatón 9

dichotomické 9, 11
 platónovské 9, 11, 17

I

idea

národa 140
 sebareflexie 14, 15
 vzájomnosti 16, 20, 70, 105,
 160, 179

idealizácia 10

identita

etnická 140, 185
 plurálna 138, 139, 141, 147
 slovenská 140

inakosť 38

inteligencia

dolnozemska 138, 139, 191
 maďarská 141, 147
 slovenská 105, 135, 139, 147,
 160, 189, 198

interjekcie 146, 198

J

jav

gramatický 44, 45, 46, 52, 146
 vzorový 10

jazyk

čebiblic 137
 československý 45
 česlovakiz 137
 češbiblic 34, 35, 58, 136,
 140
 čeština 24, 25, 30, 54, 63
 kodifikovaný 33, 35, 121
 latinský 46, 139
 literárny 20
 liturgický 33, 34, 58, 120,
 136, 140
 maďarský 137, 140 – 142,
 146, 147, 196 – 198
 materinský 34, 186, 194
 národný 36, 40, 71, 73, 78,
 178
 prirodzený 54, 129
 spisovný 22, 24, 29, 34, 36,
 40, 43, 57, 69, 71 – 74,
 78, 81, 82, 84, 89, 91,
 117 – 120, 122, 133, 136,
 160, 170, 189 – 191, 194
 – 196, 198
 substančný 17

umelý 122

jazyková prax 60, 78, 118 – 123,
 125, 127, 129 – 133
 jazyková situácia 25, 35, 58, 63,
 66, 72, 91, 122, 133, 136
 jazykové konflikty 34, 139
 jazykové kontakty 137
 jazykové povedomie 132
 jazykový útvar 17, 24, 57, 58,
 61, 69, 70, 73, 81
 jazykový základ 36, 57, 68, 69,
 72, 75, 77, 81, 92, 118

K

kategória

gramatická 46, 52
 morfológická 51
 rodu 52

kodifikácia 22, 23, 25, 30, 38,
 56, 57, 63, 66, 68, 118, 123,
 127, 129, 130, 132, 133, 142,
 144, 145, 152, 160, 196

koiné 61, 62, 81

kompetencia

interkultúrna 187
 jazyková 186

komunikácia

jazyková 123, 186
 medzikultúrna 187
 náboženská 118, 120
 neoficiálna 120
 polooficiálna 120
 verejná 118, 120

koncovky

v 82, 88, 143

konfesiónálne rozdiely 30, 33, 34

konzervativizmus 39

korešpondencia 77, 120, 121,
 151, 157, 192

kritika 44, 73, 77, 108, 141

kultúra 9, 12, 71, 136, 147, 160,
 177, 178, 185, 186, 188

jazyková 71, 138

knižná 112

kultúrna pamäť 185

kultúrny obraz národa 179

L

lingvokulturémy 180, 186

lingvoreálie 180, 186

ľudový kalendár 120 – 122, 132

M

maďarizácia 33, 72, 139

mäkkosť 37, 143

morfémy 48

koreňové 48

neurčitkové 37

motivácia

existenčná 19

ideologická 19

ideová 152

N

namerenosť 43, 51, 145

norma

ideálna 119, 122, 123, 125,
132, 133

jazyková 118, 132

optimálna 133

reálna 119, 121, 122, 127, 132

štúrovská 81, 86

P

panslavizmus 109, 141, 191

paradigma 19, 35, 52, 53, 91,
123, 125 – 127, 129, 131,
144, 198

idealizmus 10, 18

pragmatizmus 20

paradox 32, 33, 39

pravda 16, 78

pravidlá 125, 132, 186

sociálne 13

pravopis 47, 50, 58, 63, 77, 78,

120, 133, 151, 156, 198

slovenský 26

štúrovský 26, 27, 37, 47, 50,

85, 142, 143, 147, 195

preklad 58, 104 – 115, 121, 137,
164, 178

prekodifikácia 63

prepozície 145

princíp

divide 105

duchovný 10, 12, 16, 18,
19, 21

fonetický 143

mužský 52

pravopisný 50, 140

ústrojnosti 28

ženský 52

príručka 147

kodifikačná 120, 126, 133,
142, 147, 160

normatívna 117 – 119, 122,
123, 131, 132, 145

prototyp 34, 36 – 38, 40, 131

prototypový efekt 38, 119

purizmus 19, 43

R

realita 12, 19, 21

reč

mestská 81, 82, 89, 91, 92

stredoslovenská 56, 57, 61,
70, 81, 126, 128, 131,
132, 160, 189

živá 28, 34, 39, 142, 145

reforma 119

berňoláková 50, 171

hattalovská 26, 37, 38, 78

reformácia 34

rekatolizácia 58

revolúcia 11, 19, 35, 191, 193

maďarská 141

romantizmus 34, 160

rozličnorečia 17, 81

rytmické krátenie 82, 86, 87, 89,
130, 131, 143

S

sebareflexia 186

slabika 37, 48, 86, 87, 92, 129,
130, 131

slovakizmy 58

slovník 140 – 143, 145 – 148,
170, 194 – 196, 199

spodobovanie 37

spojky 146

staroslovenčina 25

staroslovienčina 28

stereotyp 185

substancia 10, 12, 17, 19

substantíva

-ach 130

D, L pl fem -am-ach 124,
129, 130, 132

D, L sg fem 125 – 128, 133

D pl neživ mask -om 124

G A sg živ mask -u 123

G pl živ mask -ou 37

G sg mask -u 64, 124

I pl -mi 28, 37, 82, 88, 124

- I sg fem -ou 64
 I sg mask -om 64
 L pl mask -och 124, 126, 127
 L sg neživ mask -u 124
 N pl živ mask -i 124
 staveňa 36, 37, 90, 91, 126,
 130 – 132, 144
 syntax 28, 46, 53, 119, 142, 145
 systém jazyka 26, 33, 40, 43, 62,
 82 – 84, 87, 88, 122, 197, 198
- Š**
 štúrovci 26, 30, 72 – 75, 78, 121,
 132, 160, 191, 193
 štúrovčina 24, 35 – 37, 61, 65, 66,
 77, 81, 118, 119, 130 – 132,
 135 – 137, 139 – 141, 143,
 147 – 149, 152, 155, 160,
 182, 191, 194, 195, 198, 199
 štúrovizmus 184
 štýl 104, 119, 151, 152, 155, 157
- T**
 tradícia 34, 48, 51, 104, 178, 187
 bernolákovská 33
 literárna 104
 písomná 33, 57
 prekladateľská 115
 slovakizácie 60, 61
 tvarotvorný základ 123, 125,
 127, 129, 133
- V**
 vedomie 14, 15, 32, 38, 71, 122
 duchovné 33
 jazykové 33
 verbá 40, 43, 51, 52, 145
 minulý čas 24, 36, 37, 89
 participium 24, 37, 87, 156
 vizionárstvo 11
 vokatív 28
 vôľa
 objektívna 13, 14
 subjektívna 13, 14
 výkladový postup 11, 45 – 48,
 50 – 52, 54, 125
 výklad sveta
 antisubstančný 10
 substančný 10 – 13, 17
 výslovnosť 26, 37, 47 – 50, 85,
 125, 143, 197
 vývin jazyka 27, 57, 61, 63, 66,
 70, 86, 117, 118, 123, 127,
 129, 130, 133
 vzdelanie
 formálne 15
 skutočné 15
- Z**
 zákon ducha 13, 17
 zákonitosť 70, 86, 91, 131
 zámena 87
 kontrahované 87

Jazykovedné dielo Ľudovíta Štúra

v historických a súčasných
interpretáciách

*Zborník príspevkov z vedeckej konferencie
k 200. výročiu narodenia Ľudovíta Štúra*

Editori:

Slavomír Ondrejovič, Jaroslava Kmit'ová

Návrh obálky: Anna Chovanová

Zodpovedný redaktor: Pavol Kršák

Technický redaktor: Vladimír Radík

Prvé vydanie. Vydala a vytlačila VEDA,
vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied ako svoju
4 248. publikáciu. 208 strán.

ISBN 978-80-224-1565-1